

© Döbrentey Dániel

Jégzajlás a Dunán

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Perecz László • Rakovszky Zsuzsa

Nyirán Ferenc • Margócsy István

Vaderna Gábor • Döbrentey Dániel

**JÁMBOR
SZÖSZMÖTÖLÉS**

2019. 3. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Döbrentey Dániel

A párizsi Saint-Merry templom orgonája I.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Döbrentey Dániel (1989) jogász, politológus

Margócsy István (1949) irodalomtörténész, kritikus

Nyirán Ferenc (1951) költő, eddig két kötete jelent meg

Perecz László (1959) filozófiatörténész

Rakovszky Zsuzsa (1950) költő, író

Vaderna Gábor (1979) irodalomtörténész, ELTE

E számunkat Döbrentey Dániel fotóival illusztráltuk.

Kedves Olvasónk! Öröm lenne számunkra,
ha előfizetne lapunkra. Az éves előfizetési díj **5200 forint**,
így postán érkezik a 11 lapszám. Vagy vegye fel a **2000-t** a
Magvető Caféban, így az éves előfizetés **3500 forint**.

Mentor Irodalmi Alapítvány
10201006-50165757-00000000, K&H Bank Zrt.

Írja meg címét nekünk: ketezer.lap@gmail.com Köszönjük!

© Döbrentey Dániel

Barcelonai formák

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
31. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Perecz László: <i>Diszciplínatörténet, alulnézetből</i>	3
Rakovszky Zsuzsa: <i>A sorsjegy (1. rész)</i>	23
Nyirán Ferenc: <i>Versek</i>	42
Margócsy István: <i>Passió és üdvtörténet</i>	45
Vaderna Gábor: <i>Mátyás király szerelmes</i>	61
Döbrentey Dániel fotói	

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCÉNYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: [BOJTÁR ENDRE] HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

[RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETÜKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Döbrentey Dániel

A párizsi Saint-Merry orgonája II.

Diszciplínatörténet, alulnézetből

A MAGYAR FILOZÓFIA TÖRTÉNETÍRÁSÁNAK ELMÚLT NEGYEDSZÁZADA

Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom, dadogta annak idején a költő – s most így vagyunk ezzel mi magunk is. Úgy beszélünk a magyar filozófiatörténeti kutatások közel-múltbeli fejlődéséről és eredményeiről, hogy közben saját magunkról is vallomást teszünk. Történetünknek tehát saját magunk is hősei – sőt, voltaképpen főszereplői – leszünk. Nagyszabású és jelentős történetet mesélünk – egy éppen megszülető tudományszak egészének történetéről és teljesítményeiről számolunk be –, közben óhatatlanul apró és jelentéktelen adalékokkal is előhozakodunk – a történetet a magunk szellemi fejlődésébe illesztjük. Eszszénk gondolatmenete tudatosan oszcillál majd tehát objektív és szubjektív közelítés, tárgyí és alanyi jelleg között.

(Alanyian, bevezetésként) *Ha lennének tanítványaim-olvasóim, ezt az esszét voltaképp nekik kellene megírniuk.*

Bizonyos azonban, hogy tanítványom nemigen létezik, és kérdéses, hogy hány tényleges olvasóm is van egyáltalán. Helyzetem ugyanis finoman szólva is felémásnak minősíthető. Lehet mondani, hogy a filozófiatudomány jól beágyazott művelőjének számítok: mindenféle tudományos fokozatok birtokában, számos jeles szakmai testület tagjaként, viszonylag gyakran jelentkezve tanulmányokkal, rendszeresen publikálva új kötetet. Ugyanakkor intézményesen évtizedek óta csupán egészen érintőleges kapcsolatot ápolok a filozófiai felsőoktatással: filozófiai kurzusokat nem tartok, doktoranduszom gyakorlatilag csak véletlenszerűen akad. Kint is vagyok, bent is vagyok tehát, aki egyszerre figyeli belülről és egyszerre látja kívülről mindazt, ami általában a magyar filozófiában történik. Írásaimat valahogy ebből a határhelyzetből fogalmazom. Azzal hízelgek magamnak, hogy meglehetősen munkássággal a hátam mögött is megmaradtam dilettánsnak – műkedvelőnek, aki nem kötelességből műveli

a maga tudományát, hanem főként a maga szórakoztatására foglalkozik kedves hőseivel.

A filozófia, mit mondjak, eredetileg nagyon távol állt tőlem. Típusos keresztény úri középosztályi milióból jövök, sokgenerációs lateiner értelmiségi családból származom. Fölmenőim jellemzően jogászok, tanárok, református lelkészek – anyai nagyapai dédapám a jelentős költő-statisztikus, szépapám a híres református püspök. Ez a szociokulturális környezet történeti-jogászai műveltségre épül, ám idegen tőle a bölcseleti spekuláció. Gazdag, többezer kötetes családi könyvtárunkban, jellemzően, gyakorlatilag egyáltalán nem akadt filozófiai kötet. Eszembe jut, hogyan is idézi föl nagyapám – tekintélyes tudóstanárr, történelem-földrajz szakos gimnáziumigazgató; születési éve is, halála éve is csaknem pontosan megegyezik a Lukácséval – a maga filozófiai tanulmányait. Gépiratban maradt, terjedelmes és részletgazdag önéletrajza rendkívül tanulságos dokumentum; egyszerre mutatja a tényisztelő pozitívizmus, a faji magyarázatokkal operáló szociáldarwinizmus és a csaknem misztikus kereszténység hatását. A század első évtizedében folytatott egyetemi tanulmányaira visszaemlékezve, figyelemre méltó módon, csaknem minden professzorát afirmatíván említi: éppen az egy Alexander Bernát kivételével. A visszaemlékező, szegény nagyapám, láthatóan semmi értelmet nem képes tulajdonítani a filozófiának, a bölcseleti spekulációt

valamiféle fölösleges időtöltésnek és idegen tevékenységnek tekinti.

Nem kerültem kapcsolatba a filozófiával a gimnáziumban sem, első filozófiai élményem egyetemistaként – először joghallgató voltam – ért: végigolvastam a Történelem és osztálytudatot. Hogy mit és mennyire értettem meg belőle, legalábbis vitatható. Az egésznek a diabolikus zsenialitása azonban valahogy azonnal fölsejlett előttem: megéreztem, itt valami olyasmiről van szó, amire az egész életét rászánhatja az ember. Ezzel azonnal azt is elárultam magamról, hogy valahogyan a marxizmus is megérintett. Ahhoz a generációhoz tartozom, amelyik számára a marxizmus dolga nem egyszerűen megválaszolható kérdés. Nálam tíz évvel idősebbek esetében kizárt, hogy a marxizmus valamilyen változata ne hatott volna rájuk – aki közülük ma ezt állítja, egyszerűen hazudik –, nálam tíz évvel fiatalabbak esetében ellenben egyenesen kivételesnek mondható egyáltalán valamiféle marxista hatás – aki mégis valamilyen kapcsolatba került vele, az egyénileg magyarázható okoknak tudható be. Az én generációm ebből a szempontból határhelyzetben van, egyes teoretikusai még a befolyása alatt eszmélkedtek, más képviselőire viszont semmilyen hatást sem gyakorolt. Rám – a fiatal Lukácson keresztül – igen.

Mint ahogy a fiatal Lukácson keresztül ködlött föl előttem először a háttér: a magyar filozófia egésze. Az óriás árnyékában, persze, mindenki más törpének

látszik; a zseniális mű mellett minden más teljesítmény száralomra méltó kísérletnek hat. Innen, erről a pontról indultam el.

(Kondíciók) A kiindulópont kezdetől világos volt. Magyar filozófia van is, meg nincs is: úgy van, hogy nincs. Nincs ugyan, de valamiképpen mégis van. Milyen értelemben létezik mégis, ha nem létezik?

Hogy milyen értelemben nem létezik, az teljesen egyértelműnek látszott. Úgy nem létezik, ahogy a filozófia – az európai kultúrának ez a hatalmas vállalkozása – általában létezik. A filozófia, adjunk róla most szentelenül egyszerű meghatározást, az egzisztenciális kérdésekre fogalmazott reprezentatív válaszkísérletek kanonizált hagyománya. Az egzisztenciális kérdések az európai ember saját kérdései: azok, amelyeknek a megválaszolása nekünk, európaiaknak talán a legemberibb szükségletünk. Ezekre az egzisztenciális kérdésekre bárki megfogalmazhatja a maga válaszkísérletét. Folyamatosan meg is fogalmazza, következőleg mi, európaiak valamennyien filozófusok vagyunk – saját létkérdéseinken töprengve, a magunk módján, így-úgy, filozofálunk. A válaszkísérletek sorában születnek aztán reprezentatívak: amelyek nem csupán választ próbálnak adni, hanem valahogyan magukat a kérdéseket is képesek újrafogalmazni, így olyan

fontosnak és jelentősnek látszanak, hogy megérdemlik, hogy számon tartsuk őket. Ezekből a reprezentatív válaszkísérletekből formálódik ki a hagyomány: az a filozófiai korpusz, ami régi, ami a miénk, és amivel valahogy élő kapcsolatban vagyunk. A hagyomány csúcsein álló gondolkodók pedig kanonizálódnak: kialakul a legfontosabbnak-legjelentősebbnek tartott bölcselők listája, a klasszikus filozófusok névsora. A kanonizált hagyomány tehát valamilyen rövid névsor és áttekinthető könyvtár: a filozófusok egymást követő nemzedékeit ezek a nevek fasciálják és ennek a könyvtárnak darabjai foglalkoztatják. Filozófus – és nem csupán bölcselkedő műkedvelő –, tudjuk, az, aki ezzel a kánonnal foglalatoskodik – Parmenidésztől Derridáig –, aki ezeket a szövegeket olvassa – a „Töredékek”-től a *Grammatológiái*ig. A mai filozófus is ezt teszi: ha analitikus, ezekkel a szövegekkel vitatkozik; ha hermeneuta, ezekkel a szövegekkel beszélget; ha posztmodern, meglepő-játékos fölvetésekkel ezeknek a szövegeknek az olvasóiban igyekszik zavart kelteni.

Ebben az értelemben, világosnak tűnt, magyar filozófia nem létezik: nincs kánonja és nem képez hagyományt. Egyrészt, nincs kánonja. Hogy ki benne a fontos-jelentős szereplő, annak megítélésében hiányzik a közmegegyezés; hogy van-e neki klasszikus filozófusa, az még vita tár-

gyát sem igen képezi – nincsen. Hogy ennek az említett európai bölcséleti kánonnak létezik-e egyáltalán magyar szereplője, nagyon is kérdéses. Ha valaki egyáltalán szóba kerülhet benne, az éppen Lukács. Másrészt, nem képez hagyományt. A magyar filozófia egyetlen hagyománya éppen a folyamatos hagyománytörés. Sartori Bernát csaknem százhusz évvel Apácai után teszi közzé *Magyar nyelven filozofiáját*; láthatóan sejtelve sincs róla, hogy elődje, bizony, már kísérletezett a bölcsélet magyar nyelvű megszólaltatásával. Alexander és nemzedéke a századvégen-századfordulón erővel igyekszik elfeledni-elfeledtetni az előtte járó rendszerépítő katedrafilozófusokat. A háború utáni új korszakban, a húszas évek elején-közepén, Pauler új rendszerével Alexander hullik hirtelen a semmibe. A fordulat évével, a szovjetmarxizmus megjelenésével, a „polgári filozófia” szétzúzásával aztán Pauler tűnik el gyorsan a süllyesztőben.

Szóval se kánon, se hagyomány. Mi van akkor mégis? Intézményrendszer és recepció. Kanonizált hagyomány értelmében magyar filozófia nem létezik tehát. Mégis létezik valahogyan, mert van intézményrendszer, intézményrendszerében pedig az éppen aktuális idegen filozófiák meghonosítási kísérlete zajlik.

A tárgyban két aranymondás a leginkább megvilágító erejű; hamar rátaláltunk mindkettőre és gyakran

idéztük is őket. Az egyik szerint – ezt Bartók György fogalmazta meg a két háború között – „*magyar filozófusok vannak, magyar filozófia nincs*”. A másik Ruszek József 19. század eleji filozófiatörténetének, a magyar bölcsélet története legelső összefoglalásának tartalomjegyzékéből való, miszerint az egyik itt elemzett szakaszban „*magyar filozófia története Descartes-tól Kantig*” ível. Egyfelől tehát a magyar filozófia története a magyar filozófiai intézmények történetével azonos. Ha jelentős filozófiai teljesítmények nem születnek is, mégis vannak filozófiai intézmények, amelyeknek keretei között filozófusok tevékenykednek. Léteznek filozófiai tanszékek, kiformalódnak az Akadémia filozófiai intézményei, megjelenik a társasági filozófia, működnek bölcséleti folyóiratok-könyvkiadók. Másfelől, a magyar filozófia története voltaképpen recepciótörténet: a nagy nyugati irányok átvételével, befogadásával és meghonosítási kísérletével azonos tehát. A magyar recepció, azaz a nyugati irányok itteni hatástörténete, persze, gyakran csupán valódi invenció nélküli utánzással szolgál, ritkábban eredményez alkotó adaptációt, s csak kivételesen képes érdemileg továbbfejleszteni, esetleg megelőlegezni magát a nyugati mintát.

(Könyvtárak) *Aki a magyar filozófia múltjával kezdett foglalkozni, an-*

nak az elején szükségképp a sötétben kellett tapogatódnia. Diszciplínánk – hadd nevezem most így a magyar filozófia történetírását –, a többi történeti humántudománnyal összehasonlítva, ugye, száználmas állapotban leledzett. Noha egyébként tekintélyes előtörténetre tekinthetett vissza – első fontos teljesítményei még a reformkori Akadémia nevezetes pályázati fölhívása nyomán születtek meg –, az előtörténet teljesítményei nem szerveződtek hagyománynyá. Közönségesen szólva, bárminek is kezdett volna neki az ember, a kutatás elemi feltételeinek hiányával kellett szembesülnön. Alapvető bibliográfiák és megbízható szövegkiadások nélkül, orientáló kézikönyvek és korszerű monográfiák hiányában, régi földolgozások és szórványos szakirodalmi hivatkozások esetleges utalásait követve: így lehetett elindulni. Mintha egy óriási, csak körvonalalaiban sejtett, de részleteiben ismeretlen kontinens fölfedezésére indultunk volna, térkép nélkül araszolva előre az idegenben.

Mind ezért elsősorban munkát igényelt, kitarató és fáradhatatlan munkát. Magam a nyolcvanas évek végétől az új évezred első évtizedének elejéig-közepéig terjedő mintegy másfél évtizedre, lehet mondani, beköltöztem a könyvtárba. Először heti két-három napot, szerencsésebb esetben a hét minden napját az Országgyűlési Könyvtárban töltöttem el, a kutatószoba afféle megszokott bútorarabjának számítottam. Itt, a könyvtári kutatószoba csöndjében ért a politikai

átmenet több emlékezetes fordulata. Ott voltam a köztársaság kikiáltásának napján, nyolcvankilenc októberében. Még, ugye, munkanap volt, Péterfy Jenő görög tárgyú esszéit – meg Németh G. Béla ezeket értelmező tanulmányát – olvastam éppen: délben kisétéltem a térre, megtapsoltam szegény Szűrös Mátyást, kicsit érzékenyültem a pillanat nagyszerűségétől, majd visszatértem Péterfyhez és Németh G.-hez. Ott ért Ceaușescu bukásának híre, nyolcvankilenc karácsonya előtt három nappal. A nagyolvasó sarkában álló aranybársony karosszékben olvastam, amikor az üvegajtós irodájából kilépő könyvtáros belekiáltotta a terembe – nyilván most, abban a pillanatban tudta meg éppen, s nem volt képes magában tartani –: Elmenekült a rohadék. Ott voltam a taxisblokád kezdőnapján, pénteken, kilencven októberében. Egész napos jámbor szöszmötölés után, kilépve a térre, hirtelen a nagy csönd lett gyanús; aztán a rémület, hogy akkor most hogy' is értesítéd a feleséged – még a mobiltelefon előtti világekorszakban vagyunk –, hogy' fogsz hazagyalogolni. És ott voltam a disszertációmon dolgozva, csaknem minden nap, három éven keresztül, végigolvasva és kijegyzetelve az Athenaeum ötvenhat évfolyamát.

A Parlament könyvtára mellett meg aztán a többi. Az Akadémia könyvtára, a nemzeti könyvtár. Utána német könyvtárak: a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek meg a weimari Herzogin Anna Amalia Bibliothek. Ahogy

a múlt századi magyar filozófia talán legcinikusabb alakjának, ennek a pitáner intellektuális szörnyetegnek elhíresült diktuma fogalmazta: Ebben a mai fölfordult világban még mindig a könyvtár az, ami leginkább emlékeztet egy könyvtárra.

(*Intézmények, alakok*) Egyfelől, tehát, intézmények és recepció.

Első könyvünk egy intézmény történetének rugaszkodott neki: az *Athenaeum* folyóirat történetének rekonstruálására vállalkozott. (Perecz, 1998) Ötletét az a tapasztalat szolgáltatta, hogy a mindmáig legjelentősebb filozófiai folyóirat centenáriumának esztendeje – a lap 1892-ben indul – úgy ért véget, hogy a hazai nyilvánosságban senki nem emlékezett meg az orgánumról. A tapasztalatból előbb rövid megemlékező esszé tanulmány született, majd a tanulmány monográfiává fejlődött. Eredeti kiindulópontja markánsan intézménytörténeti volt. Az érdekelte, hogyan intézményesül a magyar filozófiatudomány meghatározó orgánuma. Hogyan alakul át az eredetileg filozófiai és államtudományi profilú szemle tisztán filozófiai közlönné? Milyen változások mutatkoznak benne, amikor az Akadémia kiadásából a filozófiai társaság kiadása alá kerül? Egymást váltó szerkesztői – ötvenhat évfolyama során összesen tíz szerkesztő irányítása alatt működik – hogyan alakítják

át a profilját? Tematikájában milyen diszciplináris jellemzők mutatkoznak: az évek során hogyan alakul benne az egyes filozófiai területek aránya? Mi kerül bele a szemlerovátába: mire hívja föl a figyelmet, mi hiányzik belőle föltűnően? A száraz intézménytörténeti rekonstrukció aztán, mint kiderült, rögtön tartalmi-irányzati vizsgálódásokba kellett váltson. A folyóirat ugyanis hosszú története során többször is szembezőkő irányváltásokon megy keresztül. Szigorúan pozitivista programmal, a filozófiai kérdések közvetlen tudományos kérdésekké alakításának határozott törekvésével indul, szellemtelen-középszerű szerkesztő irányításával. Aztán előbb, a század legvégén lassan beszivárog, majd utóbb, az új század elején gyorsan átveszi a meghatározó szerepet az antipozitivistá „újidealizmus” megannyi irányzata, hogy a háború második esztendejétől a szerkesztő is a korszak leghatásosabb gondolkodója legyen. A két háború között aztán az „újidealizmust” történet- és kultúrfilozófiává alakító szellemtörténet laza irányzata kerül benne hegemon helyzetbe, hogy végül, a háború után, három évfolyam összesen két rövidke füzetével, hasztalan kísérletezzen is irányzati-nyelvi nyitásokkal, bekövetkezzen a vég.

Az intézménytörténeti keretben, íme, a tanulság, recepciótörténeti adalékok is szükségképp föltáru-
lnak.

Másfelől, aztán, kánon és hagyomány.

Ki a fontos-jelentős szereplő, és ki a kevésbé fontos-jelentős, de mégis számon tartandó szereplő a magyar tájban? Két, egymástól jelentősen különböző, de egymáshoz hasonlóan kevésbé használató kézikönyv tájékoztatott erről a közelmúltban: Sándor Pál kétkötetes összefoglalója a hetvenes évek első feléből (Sándor, 1973) és Hanák Tibor karcsú monográfiája a nyolcvanas évek elejéről (Hanák, 1981). Sándor, tudjuk, inkább ideológus-propagandista, semmint filozófiatörténész. Konceptiója az ideológusé: hőseit ideológiai-politikai mezőben helyezi el, jobbról balra tartva, az egyházi bölcselektől indulva és a kommunista filozófusokig eljutva. Terminológiája pedig a propagandistáé: hősei teljesítményét inadekvát-megbélyegző jelzőkkel minősíti. Hanák vele vitatkozó, elegáns könyve kétségkívül igyekszik helyreállítani a filozófiatörténeti közelítés becsületét, bemutatott szerzőit tárgyadekvátban választja ki és méltányosabb ábrázolásban részesíti. Sándor részletezőbb és szöveggözelibb tárgyalását azonban, szikárabb összefoglalásra vállalkozva, nem tudja megismételni; elemzései, többször határozottan észrevehetően, magának a vitatott Sándor-műnek az anyagára épülnek. Így vagy úgy, ezért vagy azért, a két kézikönyv egyikében sem lehetett hát igazán megbízni.

Ez a belátás indította el azt a munkát, amelynek nyomán Lendvai L. Ferencsel és Hell Judittal közösen írott kétkötetes kézikönyvünk megszületett. (Hell–Lendvai–Perecz, 2000–2001) A dolog előzményei még Lendvai és Mészáros András együttműködésére nyúlnak vissza: tudomásunk szerint eredetileg a Lendvai–Mészáros kettős közös munkájában készült volna. Mészáros időközben belekezdett a maga összefoglalójába, a 19. század végéig, Böhm Károlyig áttekintve a fejleményeket. (Mészáros, 2000) A történet huszadik századi folytatása tehát Lendvaira maradt, aki minket kért föl szerzőtársnak; harmadikként aztán Hell Judit csatlakozott a vállalkozáshoz. Célunk nem volt különösebben nagyratörő. Olyan kézikönyvet szerettünk volna készíteni, amely nem szenved elődei hibáiban; megfelelően informatív, lehetőleg arányos, az újabb eredményeket magába foglaló és pontos bibliográfiával fölszerelt darab lesz. Elkészült köteteink tömör intézménytörténeti bevezető fejezetek után rövidebb-hosszabb – az adott gondolkodó kánonikus rangjával adekvátnak szánt terjedelmű – portrékat adtak, Böhm Károlytól Baránszky-Jób Lászlóig meg Schmitt Jenő Henriktől Fehér Ferencig. A portrék történeti tárgyalásrendben, tematikus csoportokba tagolva követték egymást; a tematikus csoportok között akadt

irányzati, diszciplináris és ideológiai jellegű egyaránt. Vállalkozásunk tehát, egyrészt, szakított a Sándor-féle, leegyszerűsítő-torzító – kizárólagosan politikai csoportosításra épülő – megközelítéssel, nem kísérletezett azonban, másrészt, a Hanák-féle, igen bonyolult – intézménytörténeti és szakaszhatárokat kijelölő bevezető fejezetek után a „irányzatokat”, „rendszereket” és „diszciplinákat” elkülönítő – ábrázolásmódszertannal.

Kanonizációs kísérletünk, meglehet, sokak kezébe eljutott, egyik későbbi bírálójának megjegyzése szerint azonban nem volt képes túllépni a Rorty által a filozófiatörténet-írás elrettentő fajtájaként elkönyvelt „doxográfia” színvonalán.

(Konferenciák) A könyvtározás után aztán a konferenciázás. Valószínűleg kevés tudományterület van, amelynek az intézményszerűsítésében hasonlóan jelentős szerepet játszott volna, hogy művelői időről időre összejönnek és eszmét cserélnek egymással. Miskolc, Kolozsvár, Szeged, Pozsony, Debrecen, Elspeet, Pécs, Nyitra: megannyi lehetőség volt, hogy megismerkedj, majd újra találkozz azokkal, akiket ugyanaz érdekel, mint téged. Az első alkalmak még nagyszabásúak voltak, nagyszámú résztvevővel és nagyralátó tervekkel, a későbbi összejövetelek aztán fokozatosan összehúzódtak, mondjuk, jó tucatnyi szereplővel és határoltabb tematikával. A kilencvenes évek elején, a filozófia mint ideológiai tárgy

megszűnésével, átmenetileg sok marxizmustanár konjunktúrárt pillantott meg a magyar filozófiai múlt kutatásában: íme, valami, aminek segítségével megszabadulhatunk saját rossz hírüinktől, és nyelvtudás nélkül is a szakmai munka látszatát kelthetjük. Nos, ők voltak, akik lassanként lemorzsolódtak. Aki maradt, néhány, javarészt a következő nemzedékekhez tartozó újonnan csatlakozottal együtt: ők adják a szakterület meghatározó kutatóit. Magam mindenestre így, ezeken a konferenciákon ismerkedtem meg – és kötöttem szorosabb-lazább barátságot – azokkal, akik mára a szakma legfontosabb művelőinek számítanak: Mester Bélával, Mészáros Bandival, Máté Zsuzsával, Laczkó Sanyival, Somos Robival, Ungvári-Zrínyi Imrével, szegény Egyed Péterrel.

Ezeknek a kezdeti konferenciáknak a nyomán kezdődött el a diszciplína határozott intézményesülése. A miskolci egyetem filozófia tanszéke, eredetileg az általa szervezett konferenciák előadásait közlő, fokozatosan azonban egyéb kiadványokkal is jelentkező Magyar filozófiatörténeti könyvtárat indított. Közös kolozsvári és szegedi kiadásban elindult a mára már több mint tucatnyi kötettel dicsekedhető kiadványsorozat, A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, egyszerre teremtve fórumot szövegközléseknek, repertóriumoknak és monográfiáknak-tanulmányköteteknek. A filozófiai intézet reprezentatív gyűjtésű kutatása, a „Recepció és kreativitás” című projekt az egyes hazai humán- és

társadalomtudományok történetét szisztematikusan áttekintő könyvsorozata részeként magyar filozófiatörténeti tanulmányokat közlő kötetnek is helyt adott, először teremtve lehetőséget rá, hogy a tudományszak eredményei szélesebb filozófiai nyilvánosság előtt mutakozzanak meg. (Mester–Perecz, 2004) A filozófiatörténet a nemzetközi hungarológiai kongresszusok önálló szekciójává vált, diszciplínánkat a magyarságtudomány többi történeti humántudományához hasonlóan legitim tudományterületnek ismerve el.

(Életművek és életek) Lendvai professzorral és Hell tanárnóvel együtt szerzett összefoglalónk sajátos mellékterméket is eredményezett. A kézikönyv, műfajánál fogva, nemigen túrja a személyességet: rajta dolgozva igyekeztünk hát lehetőleg keveset elárulni a viszonyról, amely éppen tárgyalt hősünkhöz fűzött bennünket. Két szerzőtársunk számára, meglehet, nem jelentett különösebb terhet ez az önkorlátozás. Mi magunk, személyesen azonban veszteségnek éreztük, hogy nem szólhattunk alanyiabban a nekünk kedves hősokról. Ahogy az összefoglaláson dolgozva igyekeztünk földolgozni a filozófiájukat, valahogy mintha személyesen is megismerkedtünk volna velük. Ennek a személyességnek a megőrzése lett következő könyvünk, a magyar filozófiatörténet legkiemelkedőbb alakjait átfogó panorámában

megjelenítő esszékötetünk fő törekvése. (Perecz, 2001)

Kanonizációs ambíciójú könyv volt ez is. Azt a tizenkét filozófust akarta bemutatni, akiket a hazai fejlődésfolyamat legjelentősebb alakjainak tekint, Temesvári Pelbárttól és Apácai Csere Jánostól Hamvas Béláig és Bibó Istvánig. A vállalkozás valódi tétje mégis az ábrázolásmód volt: hogy hogyan is lehetne filozófiáról beszélni esszészerűen, határozott irodalmi törekvéssel, a „megjelenítés” régi szellemtörténeti ambícióját fölelevenítve. A kötet esszéi minden esetben a megidézett gondolkodótól származó idézetekhez fűzött reflexiók mozaikjából épültek föl. A mozaikok tudatosan váltogatták a különböző absztrakciós szinteket: a gondolkodó életét érzékileg képszerűen megidéző fejezetek váltakoztak tehát bennük a gondolkodói munkásságot elvontan-teoretikusan bemutató fejezetekkel. Egyetlen évszámot és egyetlen műcímet sem tartalmaztak, a lehető legkevesebb személynév terhelte őket, hivatkozásaik csupán a legfontosabbnak ítélt irodalomra utaltak. Nem szigorú filozófiatörténeti elemzést próbáltak végezni, nem népszerűsítő ismereteket óhajtottak közölni: a filozófusok életének és művének valamiféle vízióját szerették volna nyújtani.

A könyv, lehet mondani, viszonylag kiterjedt és egyöntetűen pozitív kritikái visszhangban részesült.

A kritikai visszhang középpontjában azonban túlnyomórészt a kánon-teremtő törekvés állt, az ábrázolásmódszertan tudatos kísérlete viszont nem, vagy alig kapott hangot benne. Amit könyvünkkel voltaképp demonstrálni szerettünk volna – hogy másként, így is lehet filozófiatörténetet írni –, az valójában reflexió nélkül maradt. Arra törekedtünk, hogy régi nagy filozófiatörténészek néhány emlékezetes teljesítményét – Will Durant klasszikus portré-füzérét, a *The story of philosophy*-t (ez magyarul, ugye, *A gondolat hősei* Benedek Marcelltól) vagy Wilhelm Weischedel arcképsorozatát, a *Die philosophische Hintertrepp*-ét – idézzük meg, esetleg az újabb eszéisztika és zszurnalizmus kísérleteit – mondjuk, Rüdiger Safranski filozófuséletrajzait vagy Frédéric Pagès tematikus filozófiai anekdotagyűjteményét, a *Le philosophe sort à cinq heures*-t – hozzuk valahogyan játékba. Ez nyilvánvalóan nem sikerült. A filozófia történetéről való beszédnek az a regisztere, amelyet itt meg szerettünk volna szólaltani, gyakorlatilag érdektelenségbe fulladt.

Ez a kísérletünk ilyenformán, azt kell mondanunk, valamiféle idegen zárvány maradt.

(Eredmények: Mészáros, Mester, Somos) *Mészáros András, Mester Béla, Somos Róbert. Három személyiség, akiknek a munkássága a tuda-*

mányszak legjelentősebb teljesítményei közé számít.

Mészáros és Mester ma, kevésbé vitathatóan, a két legjelentősebb szerzőnk. Sok bennük a közös; ugyanazokkal a korszakokkal – a hazai régiség és a 19. század filozófiájával – foglalkoznak, folyamatosan egymásra reflektálva dolgoznak, gyakran együttműködnek. Mindettől függetlenül, mégis, alig lehetne elképzelni két, egymástól ennyire különböző gondolkodót. Mester kritikai, Mészáros afirmatív szellem. Mester mintha abban lelné kedvét, hogy összezavar, Mészároshoz inkább az tölti el örömmel, ha megnyugtat. Mester apró kutatási eredményekkel lépeget előre, Mészáros szélesívű szintézisek tervezője.

Mészárosról alább külön emlékszem majd meg; most előbb Mesterről. Mester, úgy látom, akkor a legjobb, amikor dekonstruálja a kutatási hagyomány meggyökeresedett eljárásait, megközelítéseit, beállításait, értékítéleteit. Eddig – sajnos csupán – egyetlen e tárgyú saját kötetében (Mester, 2006), illetve sűrű, mostanság mindinkább angolul születő tanulmányaiban gyakran ezt teszi. Két példát említek, a recepció kérdését és a kánon dolgát. Ha a magyar filozófiatörténet, egyrészt, recepciótörténet, azaz tartalmilag az idegen-nyugati filozófiák befogadásában áll, akkor egy-egy hazai filozófiai teljesítmény jelentősége a recepció gyorsaságában és eredetiségében áll. Minél élénkebben és minél alkotóbb módon fogadja be valaki az idegen gondolatot, annál jelentősebb

gondolkodónak számít. Mester azt válaszolja erre, hogy nem, nem ez az érdekes mindebben. A recepciónak azokra a mixtúráira kell inkább figyelniünk, amelyek nálunk kialakulnak, sőt, csak nálunk alakulhatnak ki. Mill gazdag magyar recepciójának nekirugaszkodó tanulmányai, például, azt bizonyítják, hogy magyar értelmezői igyekeznek úgymond elválasztani Millben a liberálist és az utilitaristát: Mill liberalizmusát – az „idegen” utilitarizmust elvetve – a kantianizmussal próbálja újraalapozni. Tőlünk nyugatra – sem az angol, sem a német fejlődésben – ilyesmi nincs: ez éppen csak nálunk szülehet meg. A kánont, másrészt, a múltból megörökölve, hallgatólagosan azonban máig hatóan valamiféle progresszívista történetfilozófia alapozza meg. Ebben a progresszívista történetfilozófiában a haladás és a maradiság erői küzdenek, a jövőbe mutató meg a múlthoz tartozó gondolkodók vitatkoznak egymással – az előbbieket valahogyan a jók, a jelentősek, az utóbbiak ellenben a rosszak, a gondolatilag is jelentéktelenek. Mester a Kant-vitát meg a Hegel-vitát – a „hegeli pört” – újraértelmező tanulmányaiban azt magyarázza, hogy nem, ez a szembeállítás nem állja meg a helyét, a „maradiság erői” meg a „múlthoz tartozó gondolkodók”, bizony, előfordulhat, jelentősebbek haladó vitapartnereiknél. Így, ebben a keretben rajzol új portrét a Kant-vita meg a Hegel-vita negatív főszereplőiről, Rozgonyi Józsefről meg Szontagh Gusztávról. Az „egyezményes filozófia”

irányzatát is dekonstruálni igyekvő és hőse kéziratoss önéletrajzát is föltámasztó-kiadó Szontagh-kutatásai különösen kiemelkedőnek látszanak; összességükben egy átfogó Szontagh-monográfia felé mutatnak. Kötetének fülszövegében Mester elárulja, nem lenne ellenére, ha tanulmányai „föl találnák karcolni” a régi kánont. Munkásságának egésze lényegében éppen ez a „fölkarcolás”. Amit csinál, engem először mindig fölidegesít, aztán lassanként igyekszem tanulni belőle.

Somos, harmadikként, 20. századi kánon átépítési kísérletével említendő meg. Az ő magyar filozófiatörténeti tárgyú főműve voltaképp Pauler Ákosról írott, alapos és elegáns életrajzi-műelemző nagymonográfiája. (Somos, 1999) Most nem erre gondolok, hanem az azt követő, a magyar filozófusok „Trianon előtti és utáni” „politikai útkeresését” számba vevő kötetére. (Somos, 2004) Ennek a kísérletnek a kiindulópontja, úgy látom, a régi marxista kánon bírálata. A régi marxista kánon a magyar filozófiai múlt valamennyi szereplőjének teljesítményét „polgári filozófiaként” azonosította és bélyegezte meg, a kategórián belül pedig – a szocialista-liberális, baloldali gondolkodók javára – szisztematikusan háttérbe szorította és alulértékelt a konzervatív, jobboldali filozófusokat. Somos ebben az értelemben Hanák utódja: noha egyébként kritikusan szemléli elődje munkáját, mégis az ő „elfelejtett reneszánszát” emlékezetünkbe idéző panorámáját pontosítja. Hanák művével

szemben Somos azonban egyrészt nem kézikönyvet, hanem esszékötetet ír, másrészt a szűkebb filozófiatörténeti megközelítést szélesebb eszmetörténeti irányba tágtítja ki. Somos kötete nem kézikönyv: nem tart igényt rá, hogy a 20. század első fele valamennyi fejleményét és szereplőjét aprólékosan fölidézzé. Esszészerű válogatást nyújt inkább, a neki fontos alakok portréját nagyítja ki. Megközelítésmódja pedig eszmetörténeti; filozófus hőseinek nem annyira a bölcselete, mint inkább ideológiai beállítottsága és politikai álláspontja érdekli elsősorban. Törekvése, hogy megkérdőjelezze a tételt, amely szoros összefüggést lát filozófiai jelentőség és progresszív politikai álláspont között. Könyvét ilyenformán, a kánon jobboldali átépítésének ambíciójával, a kortársi újjoboldali-revizionista történettudományi kísérletek sorába is beilleszthetném. Nem illeszttem. Szemben azok túlnyomó többségének aggályosan híg és gusztustalanul konjunkturális jellegével, Somos vállalkozása ugyanis igen színvonalas és nem lengi be valamiféle földszintes politikai helyezkedés árnyéka sem. *Sapientia sat.*

(Nemzet és filozófia, „nemzeti filozófia”)

Aki hosszasan elmélyül a magyar filozófia történetében, magyar filozófusokat forgat, magyar filozófiai szövegekkel bajlódik, az előbb-utóbb ismétlődő kérdésekkel fog szembesülni. Ahogy hazai bölcséleti intézmények történetének rekonstruálásán és bölcséleti kánon meg-

konstruálásán dolgoztunk, nekünk az kezdett föltűnni, milyen gyakran kerül elő nemzet és filozófia viszonyának kérdése, milyen sokszor fogalmazódik meg a „nemzeti filozófia” programja. Hogy tehát a reformkortól a második világháború végéig terjedő jó évszázadban – inkább száz-húsz évben – milyen sokan lépnek föl az elképzeléssel, hogy a „magyar filozófiának” nem csupán nyelviileg kell magyarnak lennie, nem csupán intézményesen kell a nemzeti kultúra autonóm szférájává válnia: valahogy szubsztantíve is magyarrá kell alakulnia. A valódi „magyar nemzeti filozófia”: nem csupán magyar nyelven szól, nemcsak intézményesen képezi a nemzeti kultúra önálló területét – tartalmilag is magyar. Összhangban van a magyar „nemzetkarakterrel”, a magyar „néplélekből” sarjad, a magyar „nemzeti szellemet” fejezi ki. Az efféle bölcselletek, az tűnt föl, mind-mind két összetevőből épülnek föl: a leíró elképzelésből, hogy létezik magyar nemzetkarakter, és a normatív követelményből, hogy a magyar filozófiának ezzel a nemzetkarakterrel adekvát „nemzeti filozófiának” kell lennie. Az elképzelés, nyilvánvalóan, ellentmond a filozófia általánosságfogalmának: ahogy a „nemzeti költészet” értelmes, úgy – mondjuk, a „nemzeti matematikához” hasonlóan – a „nemzeti filozófia” értelmetlen fogalomnak látszik. Hogy megvalósítása mégis ilyen

hosszú ideig plauzibilis, sőt népszerű vállalkozásnak tűnik, nyilván társadalmi funkciója – a nemzetépítésben játszott szerepe – magyarázza.

A magyar filozófia 19–20. századi történetének hosszú szakaszaira jellemző kísérletek, először úgy tűnt föl, összefüggő hagyományt képeznek. Amikor nekiindultunk, hogy földolgozzuk és egységes történetbe foglaljuk őket, magabiztosan láttunk munkához. Az elképzelést a hazai filozófiai gondolkodás folyamatos, történetileg is, nacionalizmustörténetileg is, filozófiailag is önálló tanulmányozásra érdemes részhagyományának láttuk. Ahogy azonban haladtunk előre, mindinkább világossá vált: nem egységes tradícióval van dolgunk, nincs szó itt tehát a magyar filozófusok közösségének valamiféle tovább élő és tudatosan ápolott gondolati örökségéről. A „nemzeti filozófia” ötlete sajátos motívum, gondolati elem csupán – afféle, hol fölvetett, majd ismét elejtett toposz inkább. A munkánkat összefoglaló monográfia (Perecz, 2008) mindenesetre átfogó narratívába rendezte, amit az ügyben fontosnak láttunk; a Kant-vita egyik, gondolatilag kevésbé jelentős antikantiánusától, Budai Ferentől a két háború közötti korszak nagyhatású szellemtörténetéig, Prohászka Lajosig végigkövetve a toposz történetét. Az elbeszélést, ráadásul, Apácaival kezdtük, aki még nem, és Bibóval zártuk, aki már nem

szereplője a történetnek: az előbbi, ugye, nem tartalmilag, csupán nyelviileg igyekszik magyar filozófiát létrehozni; az utóbbi pedig a „nemzeti filozófia” gondolati alapját, a szubsztantív-esszenciális nemzetkarakter elképzelését semmisíti meg. Szóval, ha nem egységes és folyamatos történetet meséltünk is, mindenesetre átfogó narratívát igyekeztünk képezni.

Könyvünknek kivételes szerencséje lett: gyakorlatilag azonnal, még megjelenése előtt szakmánk legjobbjainak kritikai figyelmét vonta magára. Korábbi, akadémiai doktori értekezésékként szolgáló változatának opponensei között ott volt ugyanis Mester Béla is, Mészáros András is. Mindketten – Mester határozottabban, Mészáros finomabban – vitatni kezdték a vállalkozás alap gondolatát, hogy tudniillik a történet egésze átfogó narratívában elmesélhető volna. Mester azóta többször is vissza-visszatért a vitára, folyamatosan fejlesztve és átfogó elméletbe rendezve a maga „nemzeti filozófiai” koncepcióját. Álláspontjának veleje, hogy a gondolat jellegzetesen és kizárólag 19. századi; a 20. században értelmetlen egyáltalán beszélni róla. A hosszú 19. század hozza egymással kapcsolatba nemzetet és filozófiát: ez az évszázad teremti meg a modern nemzetet is, a nemzeti kultúra részeként pozicionált filozófiát is. A „filozófiai nemzetépítés” és a „nemzeti

filozófiaépítés”: voltaképp ugyanannak a folyamatnak a kétféle megnyilvánulása, egyfelől a nacionalizmus-történet, másfelől a filozófiatörténet leírásában. Mindezt tévedés kiterjeszteni a huszadik század hasonló törekvéseire. A két háború közötti korszak hasonló vállalkozásai nem filozófiai, hanem karakterológiai jellegűek, megfogalmazói pedig nem a korszak kanonikus filozófusai, hanem kánonon kívüli gondolkodók. Egységbe foglalni és egyetlen narratívában elmesélni a két történetet, ahogy magunk megkíséreltük, hasztalan próbálkozás. Így tehát Mester.

Nem vitacikket fogalmazunk – diszciplínatörténetet idézünk föl, ugye, alulnézetből –, úgyhogy most csak annyit jegyzünk meg: nem, álláspontunk ebben az ügyben nem változott. A hosszú, jó évszázadot átfogó történetben éppen az az érdekes, hogy korszakok és filozófiák minden változása ellenére, szerkezetiileg mennyire hasonló minden, ami itt, a „nemzeti filozófia” különféle kísérletei keretében megfogalmazódik. Karakterológia, egyrészt, a 19. századiakat is jellemzi: a saját változatát megfogalmazva, maga Szontagh is nemzetkarakterológiai sztereotípiákra – a földrajzi tényezők által determinált „nemzeti gondolkodásmód” sajátosságaira – építi föl „nemzeti filozófiáját”. A 20. században, a harmincas évektől, az etnokulturális beszédmód fölerősödésével pedig,

másrészt, bizony, a korszak csaknem minden kanonikus gondolkodója megszólal az ügyben, filozófiává fejlesztve a jellegzetes karakterológiai spekulációkat. A történet, ragaszkodnánk ehhez, hosszabb, mintsem le lehetne zárni a századfordulóval.

(Tervek: Mészáros, Demeter) *Befejező kérdésem, hogy mi fontos készül a különféle műhelyekben. Ha a múlt felől a jövő felé fordulok, és történeti visszatekintésemet lezárva, a tudományterületünkön várható, említésre méltó eredményeket próbálok számba venni, két szerzőt mindenképpen meg kell említenem. Mészáros András és Demeter Tamást.*

Mészáros, úgy veszem észre, két tervet is diszciplínánk asztalára helyezett: az egyik módszertani, a másik tartalmi jellegű.

A módszertani tervet legutóbbi könyvének terjedelmes bevezető tanulmányában vázolta föl. (Mészáros, 2014. 9–34.) Ebben meggyőzően érvel amellelt, hogy a magyar filozófiatörténeti kutatásoknak határozott módszertani megújuláson kell átesniök. Eddigi eredményeink jobbra a klasszikus pozitivizmus 19. századból örökölt komparatistikai módszereivel születtek; helyesen tennék, ha ezeket lassanként megpróbálnánk fölváltani a posztmodern meg a „poszt-posztmodern” irányzatok módszertani arzenáljának megoldásaival. A komparatistika a befogadást a kauzális kapcsolatokra redukálva fogta föl; élesen szembeállította egymással a

receptiót és kreativitást; világos dichotómiájába állította a pretextust és poszt-textust; határozottan megkülönböztette a kanonikus és kánonon kívüli szöveget. Jobban járnánk – amit tárgyunkról így-úgy tudunk, talán képesek lennénk mélyebben megérteni –, ha kutatásaink során valahogyan megpróbálnánk játékba hozni az irodalom- és kultúratudomány néhány újabb eredményét, az intertextualitás elméletétől az újhistorizmuson keresztül a posztkolonialista elméletekig. Mészáros – kötetének magyar és összehasonlító tárgyú esettanulmányaiiban már néhány szellemes próbának is alávetett – javaslata mélyen elgondolkoztató. A diszciplínánkban végzett kutatások, különösen kezdetben, kétségtelenül, fájdalmasan kevésbé reflektáltak saját módszertani alapjaikra. Mintha valahogy úgy éreztük volna, hogy a mi kutatásainkat önmagukban a tárgyük legitimálja – hogy tudniillik ismeretlen filozófiákat és filozófusokat teszünk velük ismertté –, új metodológiai ötletek után meg szaladgáljanak csak az egyébként is ismert alakok történeteit újramesélő irodalomtörténészek. Az asztalunkra helyezett módszertani javaslatok, az az érzésem, most végre fölkaivarhatják az állóvizet.

Mészáros tartalmi tervezetét akadémiai székfoglaló előadásában vázolta föl. Ennek teljes szövege még nem látott napvilágot – nagystíliú gondolatmeneteit csupán mi élvezhettük, akik ott jelen voltunk az Akadémia fölolvásó termében –, rövidített változata csak folyóirat-

közleményben hozzáférhető. (Mészáros, 2017.) A tervezet a maga kutatásainak tanulságaitól rugaszkodik el: a magyarországi/magyar bölcsélet 19. századi történetére, közelebről regionálisan a felső-magyarországi, religionálisan az evangélikus, tematikusan pedig az iskolai filozófiára irányuló vizsgálódásainak tapasztalataiból indul ki. A magyar filozófia történetének egésze eszerint különféle, egymást követő „diskurzusmodellek” keretében beszélhető el. A jezsuita „internacionalista diskurzust” a katolikus versus protestáns „felekezeti diskurzus” követi, majd a történelmi Magyarország különféle „lokális diskurzusaira” előbb a nemzetteremtés nyomán létrejövő egységes „nemzeti diskurzus” következik, aztán a filozófia professzionalizálódását követően kialakul az „akadémiai diskurzus”, hogy végül a deterritorizálás következtében „transznacionális diskurzushoz” jussunk el. Az imponáló tervezet, hirtelen csak ezt tudom hozzáfűzni, kettős értelemben is túlmutat az eddigi kutatásokat orientáló fogalmi kereteken. Egyrészt, olyan flexibilis értelmezési keretrendszerrel vázol föl, amelyik finomítja a korábbi vizsgálódásokat megalapozó bifurkációt: az „iskolai filozófia” és „nyilvános filozófia” kettősségét. Másrészt időben kitágítja a lehetséges vizsgálódások határait: az eddig alapvetően a 20. század előtti, történelmi Magyarország folyamatainak megértésére szolgáló értelmezési kereteket kinyitja a 20. és a 21. századi folyamatok megértése előtt. A vázolt „diskurzusmodellek”

keretrendszerében a magyarországi/magyar filozófia teljes történetének – vagyis ennek az egészen máig tartó folyamatnak – elvileg valamennyi intézménye, teljesítménye, szerzője és szövege megtalálhatja a maga helyét.

Demeter, fiatalabb generációhoz tartozó szerzőként, történetem új szereplője. Néhány éve közzétett tematikus esszé-kötetében (Demeter, 2011) a magyar filozófia huszadik századi folyamatának eredeti ábrázolására tett javaslatot. Javaslata szerint a század hazai filozófiájának „főáramát” az úgynevezett „szociologizáló hagyomány” képezi; esszékötetének tanulmányai több bölcséleti diszciplína teljesítményeit és számos fontos szereplő munkásságát a hagyomány részeként igyekeznek bemutatni. A „szociologizás” fogalmát a tanulmányok tág értelemben fogják föl: ide sorolnak minden elméletet, amelyek bármiképpen a szellemi teljesítmények, illetve általában a gondolkodás társadalmi beágyazottságát tételezik. A kötet rajzolta panoráma így tényleg elegáns; Palágyi Menyhérttől és a korai Lukács-tól egyes szellemtörténészekre és marxistákra keresztül egészen kortársi szereplőkig, elsősorban Nyíri Kristófig húz nagyvonalú ívet. Demeter vállalkozása, nyilvánvalóan, kettős ígérettel kecsegtet: a század magyar bölcséletét egységes narratívában képes elbeszélni, a számba vett bölcséleti munkásságokat pedig – megszabadítva őket a receptív-epigon jelleg bélyegétől – originális teljesítményként képes tárgyalni. Azt mondja

tehát, hogy a század magyar filozófiájában igenis felfedezhető egységes történet, ez a történet ráadásul autochton, azaz nem a nyugati bölcsletek valamiféle egyszerű utánzásában kimerülő produkciókból rajzolódik ki. Ami ugyanakkor a tárgyalt filozófiákban sajátosan „magyar”, az a hozzáfűzött tudásszociológiai magyarázat szerint, éppen a „magyar nyomorúság”: az az attitűd, amely a polgári-liberális intézmények hiányának-gyöngeségének, illetve a racionális-individuális észhasználat ennek folytán kialakuló esendőségének tapasztalata nyomán alakul ki. Demeter esszékötetete, mint első tanulmányában elárulja, egy filozófiatörténeti kutatási programot terjeszt elő; a program nyomán egy részletes, úgy hírlík, háromkötetes – egy zenesztétika-történeti kötettel már megrajzolni is kezdett (Demeter, 2017) – panoráma van készülöben. Azt javaslom, figyeljünk oda rá.

(Filozófiatlanság-történet) Miért van, hogy a magyar kultúra nem filozofikus kultúra? Sőt, kifejezetten antifilozofikus vagy afilozofikus kultúrának minősíthető szegény? Miért van, hogy a francia gimnazista számára a filozófiaértettségi, a magyar gimnazista számára a magyaréretttségi számít a valódi megmérettetésnek? Miért, hogy tanévzáró beszédében a német gimnáziumigazgató bátran idézi Kantot, a magyar gimnáziumigazgató legfeljebb Madách-, esetleg Márai-idézetekkel operál? Mi-

ért, hogy Arany Jánosról az elemi iskolás is, Böhm Károlyról a végzős bölcsészhallgató *sem* hallott? Miért, hogy az akár fiatal magyar író-költő pályájáról természetesen jelenik meg monográfia, akár pályája összegző szakaszát élő filozófus esetében ellenben viszont ez elképzelhetetlen? Összességében, miért, hogy a magyar kultúrában a filozófia olyan gyöngye kultúrterületnek látszik, akár más, idegen kultúrákkal, akár más hazai kultúrterületekkel hasonlítjuk össze a helyzetét?

Remek kérdések, alighanem a legfontosabbak, amik a magyar filozófia ügyében egyáltalán föltehetőek. Hogy válaszolni tudjunk rájuk, nyilvánvalóan a múlt felé kell fordulnunk. A magyar filozófia mai gyöngye pozícióját, természetesen, nem szabad valamiféle természeti adottságnak látnunk: a magyar kultúr-történet hosszú folyamatainak eredményét kell észrevennünk benne. A magyar kultúra önértelmezésének meggyökeresedett toposzai hatnak a mélyén, amelyek nyomán a nemzeti kultúra egyes területeinek értékviszonyára vonatkozó elképzelések is megszilárdulnak. A magyar kultúra „irodalmias” karakterének kialakulása az irodalomra kánon-meghatározó szerepet is oszt. Metaforikusan szólva, a reformkorban az irodalom jó lapot húzott, a filozófia meg rossz: az előbbi máig ugyanazokkal az erős lapjaival nyeri a kártyacsatákat,

az utóbbi pedig még mindig ugyanazokat a gyöngye-zsíros lapjait szorongatva játssza a maga vesztes szerepét. Hogy a nemzeti kultúra meghatározó áramává a „nagy és erős” irodalmi hagyomány válik, egyben azt is eredményezi, hogy a filozófiai hagyomány „kicsinek és gyöngynek” fog minősülni. Hogy a nemzeti kultúra középpontjába a „nemzeti költő” kerül, egyben azt is jelenti, hogy valamiféle „nemzeti filozófus” éppen nem kerülhet efféle szerepbe. Ezt a hosszú történetet aprólékosan föltárni és részletesen elmesélni: a magyar filozófia történetírójának nemigen lehet érdekesebb feladata.

Utóbbi könyveinkben, előbb távolabbról (Perecz, 2009), majd kicsit közelebről (Perecz, 2013) már szóba hoztunk efféle kérdéseket, legfrissebb gyűjteményünknek (Perecz, 2017) pedig több tanulmánya is önálló elemzés tárgyává tesz ilyeneket. Az a hosszabb távú tervünk, hogy monográfiában dolgozzuk föl az egész történetet, mondjuk, a felvilágosodás korától, Bessenyei Györgytől máig, a 2011-es filozófusbotrányig. Elkezdve onnan, hogy Bessenyeiből, a filozófusból hogyan lesz író, elsősorban az utókora szemében, némiképp azonban a maga szerepfölfogása szerint is. És befejezve ott, hogy 2011-ben a berendezkedő autokrata rezsim miért épp a filozófusokat támadja meg – nem a géplakatosokat, a röntgenorvosokat

vagy a szilikátmérnököket –, nyilvánvalóan kihasználva a filozófia gyöngébb hazai kulturális beágyazottságát és a filozófusszakma csekélyebb érdekérvényesítő képességét. Ez a monográfia, ha elkészül, nem annyira filozófiatörténeti összefoglalás lesz; a filozófiai tudás szociológiájának körébe vágó vizsgálódás inkább, középpontjában a kulturális és oktatási intézmények és szerepek alakulástörténetével.

Ha elkészül.

(Alanyian, befejezésként) Mikor készül el?

Mindebből, amit eddig elmeséltem, világossá válhatott: a magyar filozófia történetírója nem annyira filozófus, mint inkább tudós. Nem egzisztenciális viszonyban van a szövegkorpusszal, amit vizsgál. Az a vitatkozó, beszélgető, játékos beállítottság, ami a filozófust a

maga szövegeihez fűzi, órá kevéssé jellemző. Az ő beállítottsága inkább a történészé; amit szövegeivel, különösen a 20. század előtti szövegeivel tesz, leginkább talán az irodalomtörténész munkájához hasonló. És mégis-mégis. Legalább valaminek maradnia kell az egzisztenciális érintettségből, anélkül nem megy. Bennem legalábbis sokáig maradt; mostanában kezd megszűnni.

A lányomról beszélek voltaképpen. Nagyapakorban apának lenni: sok nehézséggel, de még több örömmel jár. Remélem, nem túlzok, ha azt mondom: az az egzisztenciális érintettség, amivel eddig a magyar filozófia múltjának alakjai felé fordultam, most saját apaszerepembe került át. Egyszerűen szólva, a lányom most minden másnál jobban érdekel, szeretett régi filozófusaimnál is.

A lányom most óvodáskorú. Nincs kizárva, érettségizőkorú lesz, mire a monográfiám elkészül.

IRODALOM

Demeter Tamás (2011): *A szociologizáló hagyomány: A magyar filozófia főárama a XX. században*, Budapest, Századvég.

Demeter Tamás (2017): *A társadalom zenei képe: A magyar zeneesztétika szociologizáló hagyománya*, Budapest, Rózsavölgyi és Társa.

Hanák Tibor (1981): *Az elfelejtett reneszánsz: A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*, Bern, Európai Protesztáns Magyar Szabadegyetem.

Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László (2000–2001): *Magyar filozófia a XX. században: Első rész; Második rész*, Budapest, Áron.

Mester Béla (2006): *Magyar philosophia: A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, IX)*, Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia.

Mester Béla – Percz László (szerk.) (2004): *Közéletések a magyar filozófia történetéhez*:

- Magyarország és a modernitás* (Recepció és kreativitás), Budapest, Áron.
- Mészáros András (2000): *A filozófia Magyarországon: A kezdetektől a 19. század végéig*, Pozsony, Kalligram.
- Mészáros András (2014): *Széttartó párhuzamok: Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből*, Pozsony–Dunaszerdahely, Kalligram.
- Mészáros András (2017): „Diskurzusmodellek a magyarországi filozófia történetében”, *Magyar Tudomány*, 7. 819–827.
- Percz László (1998): *A pozitívizmustól a szellemtörténetig: Athenaeum, 1892–1947. (HorrorMetaphysicae)*, Budapest, Osiris.
- Percz László (2001): *Szép rendbe foglalva: Arcképvázlatok a magyar filozófia történetéből*, Budapest, Ister.
- Percz László (2008): *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”* (Eszmetörténeti Könyvtár, 7), Budapest, Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely.
- Percz László (2009): *A fölfedezett reneszánsz: Filozófiatörténeti tanulmányok*, [Veszprém], Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Percz László (2013): *Háttér előtt: Írások a magyar filozófia múltjáról és jelenéről*, Pozsony–Budapest, Kalligram.
- Percz László (2017): *Ki a filozófus? Magyar filozófiatörténeti tanulmányok* (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, 15), Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia–SZTE Klebelsberg Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény.
- Sándor Pál (1973): *A magyar filozófia története: 1900–1945, I–II. (Elvek és utak)*, Budapest, Magvető.
- Somos Róbert (1999): *Pauler Ákos élete és filozófiája*, Budapest, Kairosz–Paulus Hungarus.
- Somos Róbert (2004): *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*, Budapest, Kairosz.

© Döbrentey Dániel

A párizsi Notre-Dame a tűzvész után

© Döbrentey Dániel

A párizsi Saint-Merry hajója

A sorsjegy

1. RÉSZ

Furcsa: még most is emlékszem rá, mit álmodtam aznap éjjel. Az álom egészen kellemesen indult: kiderült, hogy G., gimnazista kori reménytelen szerelmem, gyereket vár tőlem. Mindenki boldog, mindenki gratulál, anyám közli, hogy hozzánk költözik az első néhány hétre. A nagy örövendezés közepette halvány, egyre erősödő gyanú, hogy valami nincsen egészen rendjén: ködös emlékképek úsznak be anyám utolsó, kórházi napjairól, az orvosról, aki kurtán közli, hogy nincs mit tenni, a temetésről: eszerint félreértés volt az egész, mégis meggyógyult volna? És én: én vajon hány éves is vagyok voltaképpen? Tizennyolc? Húsz? Egyre erősödő, kínos bizonyosság, hogy már harminc is elmúltam. Aztán mintha egy fölfelé száguldó liftből nézném, hogyan villannak el sorra az emeletek, villámgyorsan követik egymást az egyre magasabb számok, míg végül a lift döccenve megáll, az álom utolsó foszlánya, amelyet ébredező tudatom még elkap, egy jókora kaján fénnel világító szám: 58. „Már nincs sok hátra!” – jegyzi meg sajnálkozva elfoszlóban egy álomalak, és egy pillanatra eláll a szívverésem a rémülettől.

No igen, az idő: ijesztő, hogy milyen hihetetlen, korábban elképzelhetetlen gyorsasággal múlik mostanában. Már megint este van, már megint hétfő, ami két napja vagy két hete történt, mintha csak tegnap lett volna, az eseménytelenség úgy zsugorítja össze a nagyobb időegységeket, mint mosógép a gyapjúpulóvert – nem, nem jól mondom, nem is annyira összezsugorítja, inkább megritkítja, elvásítja, áttetszővé teszi: két emlékezetesebb mozzanat között – hétfőn fogorvosnál voltam, pénteken elveszítettem a pénztárcámat –, mintha nem is lenne semmi, csak a semmi. Az öregedés tenné? Nem, nem hiszem: az időt az érzelmek teszik megfoghatóvá, a reménység, a félelem, a szenvedély vagy akár a gyűlölet: azok fűzik össze történeté az önmagukban jelentéktelen események egymásutánját. Belőlem meg már fia-

talán is hiányzott az a képesség, hogy az eseményeket „rózsaszín szemüvegen át” nézzem, ahogy mondani szokták, vagy akár fekete szemüvegen át, hogy felnagyítsam vagy összezsugorítsam a dolgok képét érzelmi jelentőségük arányában: magam sem tudom, hogy ez a tulajdonságom vajon erénynek vagy fogyatéknak számít-e. Még szerencse, hogy itt, az antikváriumban, ahol most dolgozom, senki nem vár tőlem sem lázas helyeslést, sem elemi erejű felháborodást, beérik velem, hogy leemelem a polcra a kívánt könyvet, ha nekik magasan van, és kiállítom a blokkot.

Néha, amikor a közeledő hidegfront hatására szegény, megviselt idegeim hajnalig tartó álmatlanságra ítélnék, eszembe jut, hogy x – öt, tíz, húsz, harminc – éven belül eltűnök a világból, anélkül, hogy bármiféle nyomot hagytam volna benne, néhány zsenge ifjúságomban elkövetett és a megyei lapban megjelent könyv- és színikritikától eltekintve – a lapból talán még lappang egy-két példány valamelyik könyvtárban vagy padláson, de különben sem gyermekek és unokák, sem magam építette ház, se súlyos művek, se egy tölgyfaliget, amelyet én ültettem – semmi, de semmi. Ha történetesen nem a temetkezés ómódi formáját, hanem a hamvasztást és szétszórattatást választom majd, úgy tűnök el a világból, mintha itt sem jártam volna.

Aznap délután megint bejött a könyvesboltba az a lány. Éppen az új szerzeményeket igyekeztem besorolni a helyükre, néhány régebbi, reménytelenül eladhatatlan könyvet meg hátra akartam vinni a raktárba, amikor benyitott, sugárzó arccal: visszahozta az *Üvöltő szeleket*, amit kölcsönadtam neki. Néhány hete figyeltem föl rá: nem sok vásárló téved be hozzám mostanában. No nem mintha ő vásárolt volna: ott kuporgott vagy egy óra hosszat a hordozható falépcsőn, és úgy elmerült a könyvébe, hogy se látott, se hallott. A haja időnként az arcába hullott, ilyenkor egy türelmetlen kézmozdulattal hátrasöpörte, de közben egy pillanatra sem hagyta abba az olvasást. Már az is szokatlan volt, hogy valaki az ő korosztályából könyvet olvas, és nem az okostelefonját nyomogatja. Persze így ránézésre nehéz volt megállapítani, mennyi idő lehet: a teste vézna kamasztest, farmert és pólót viselt, korosztályának egyenruháját, hosszú, egyenes szálú, barna haja már-már a derekát verdeste, az arca sápadt és gyűrött, mint egy idősebb nőé, de élénk rezdülésekkel kíséri az olvasmány fordulatait, a szeme pedig kerek, álmélkodó és játékosan kihívó madárszem (barna, mint a haja). Kisgyerekek szoktak így nézni az idegenre, hogy aztán a válaszpillantástól megrémülve, sírásra görbült szájjal meneküljenek vissza az anyjuk szoknyája mögé. Meg-

hatott, hogy ilyen szenvedélyesen olvas, de azért egy idő után rámordultam: „Na, sikerült már eldöntened? Megveszed?” – utóvégre én is pénzből élek, vagy mi. És a főnököm már egy ideje azzal fenyegetőzik, hogy bezárja ezt az egész kócerájt, ha nem tudjuk kitermelni legalább a helyiség bérleti díját. A lány fölkapta a fejét, és zavartan nézett föl rám azokkal a mókásan riadt gyerekszemekkel: „Valami rosszat csináltam?” „Nem éppen, de abból, ahogy itt már több mint egy órája falod a betűket, arra következtetek, hogy tudsz olvasni... Jól gondolom?” – Esős napokon, amikor hol itt, hol ott hasít bele a fájdalom valamelyik végtagomba, kimondottan komisz tudok lenni... „Szóval igen? Akkor biztosan a felíratot is el tudtad olvasni az ajtó fölött: antikvárium. Nem pedig könyvtár, ahol zárásig nyugodtan elüldögélhetsz, hanem könyvesbolt, ahol az emberek vásárolni szoktak!” Mire elvörösödött zavarában. „Jaj, bocsánat! Az a helyzet...” „Az a helyzet, hogy nincs rá pénz!” – szakítottam félbe nyersen. Nem mintha egy antikvár könyv nagyon drága lenne, de hát egy ilyen gyerek... biztosan megvonták valamiért erre a hétre a zsebpénzét. Bűntudatosan lesúnyta a fejét. „De jövő héten már lesz... elteszed nekem addig?” Ezen meghökkentem, mármint a tegezésen. Azt már megszoktam, hogy a fiatalok – vagy majdnem-fiatalok, mondjuk, negyvenig? negyvenötig? – tegezik egymást, a vadidegenek is, de engem már jó régen nem tegezett le senki, főként nem egy ilyen kis tizenéves... mi is? Kiscsaj? Fruska, mondták volna rá régebben. Mindenesetre meghatódtam. „Vidd el nyugodtan, dörmögtem, látom, nem tudsz élni nélküle, majd visszahozod, ha kiolvastad.” „Tényleg elvihetem?” Ragyogó arccal fölállt a falépcsőről, aztán tétován felém nyújtotta a könyvét, hátha meggondolom magam. Tettem egy hessegető mozdulatot, mire a Rossman felíratú nejlonszatyrába süllyesztette, és eliramodott, mint valami göthös kóbor kismacska a zsákmányával. Vállat vontam, írtam a könyvről egy blokkot, és behajítottam a pénzt a kasszába, az az ötszázas igazán nem ver földhöz. Meg sem fordult a fejemben, hogy tényleg vissza fogja hozni, és erre tessék: itt van, könyves-tül. „Köszönöm szépen, ezt visszahoztam... nézhetek egy másikat?” Most mit csináljak? „Hát persze” – mondom, és széles karmozdulattal az irodalom felíratú polc felé mutatok: „Mit szeretnél, prózát vagy verset? Szereted a verseket?...” Mire felragyog: „Én is írok verseket!” – közli büszkén. „Á, szóval egy leendő költőnőhöz van szerencsém... mert eszerint annak készülsz, nem? Esetleg irodalomtanárnak?” Hevesen rázza a fejét, csapkodnak a hosszú fürtök. „Nem, én orvos leszek, olyan, aki az emberek szívét gyógyítja... hogy is mondják?” És keskeny kezét alig domborodó bal mellére fekteti. „Kardiológus... Szóval költő és kardiológus. Elég furcsa párosítás... Hogy jutott éppen

ez az eszedbe?” „A szívem... valami baj van a szívemmel... De semmi komoly!” – sietett megnyugtatni, mert látta, hogy elkomorodom. „És az orvos, aki észrevette, olyan kedves volt...” „Na jól van, csak olvasgass!” – mondtam neki, éppen bejött valaki, a ritka vásárlók egyike, biztosan szakácskönyvet keres vagy párizsi útikönyvet. A kassza mögül láttam, ahogy a lány némi tétovázás után leemel egy kötetet a polcra, azt hiszem, ezúttal egy vékonyka Kosztolányi novella-válogatást, aztán felkuperodik a falépcső tetejére, a lábát felhúzza, a nejlonszatyraát maga mellé teszi az alsó lépcsőfokra, úgy ül ott, mint egy hajótörött, a piszkos padló tengerén hánykódó mentőcsónakban, és elmerül a Kosztolányijában. „Zárok!” szoltam oda neki két órával később. „Na mi van, elviszed azt a könyvet?” „Ezt már kiolvastam”, mondta ragyogva. „Bejöhettek máskor is?” „Amikor csak akarsz! – dűnnyögtem. – Te leszel a cég reklámarca! Az emberek kedvet kapnak tőled az olvasáshoz!”

Azóta többször is bejött, könyvet cserélni, mert venni továbbra sem vett semmit. Viszont egy ideje beszélgetünk: nem, még nincs meg az érettségije, beteg volt, évet halasztott... és nem, nem otthon lakik, hanem albérletben, vagyis nem igazán albérletben, hanem szívességből... egy barátja szerezte neki ezt a szállást, cserébe segít a lakás tulajdonosának ebben-abban... nem, a házinéni nem nagyon idős még, de sok a dolga, nem ér rá takarítani meg főzni... Én jól főzök! – közli büszkén ragyogva. Meg én vigyázok a Jojóra, ha ő elmegy otthonról. Az ki, az a Jojó, a gyereke? Nem, a kiskutyája... én viszem sétálni, ha elutazik valahová. És a barátom is segít... szokott szerezni munkát. Milyen munkát? Hááát... leginkább fotózást... reklámfotózást, főleg. Na és miket reklámoznak veled? Ó, hát mindenfélét... üdítőt, sampont meg ilyeneket. Azért is növesztette meg ilyen hosszúra a haját, régebben rövid volt. A barátja maga is fotós, úgy ismerkedtek meg, hogy odajött hozzá és megkérdezte, csinálhat-e róla egy sorozatot... ez még Pesten volt, akkor ott laktak egy ideig, egyik nap kiment a barátnőjével a Vidámparkba, és ott. És azt a sorozatot beküldte egy pályázatra, amit meg fog nyerni, és az első díj egy külföldi út lesz, Thaiföldre... igen, akkor őt is magával viszi majd Thaiföldre. Csak előbb még összeházasodnak. Nemsokára betölti a tizennyolcat, és akkor. És az iskola? – kérdem. Hát azt most egyelőre hanyagolja... Otthon, mármint az anyjánál, még járt iskolába, de aztán el kellett jönnie. Kellett? Igen, kellett. Az Anyu olyan... olyan lehetetlen! – mondja fájdalmas felháborodással és megrándul az arca. Ahá, szóval afféle kamaszkori lázadás... Na, akkor nem csodálom, hogy nincs pénzed könyvekre, mondom neki, mire

elneveti magát: Azért néha van... szoktam venni kaparós sorsjegyet! És elég sokszor nyerek! Nyilván az őrangyalod intézkedik, hogy a megfelelő sorsjegyet húzzad! – mondtam gúnyosan, mire komolyan bólintott. Legalább a nevedet elárulhatnád most már! mondtam neki, mire pár pillanatig hallgatott, mintha nem lenne egészen biztos benne, hogy hívják, aztán azt mondta, Dorina. Ez a neve.

Ma délután Emma nézett be a boltba, ajándékkönyveket keresett valami tanulmányi verseny nyerteseinek. A lány éppen ott kucorgott a falépcsőn, és olvasott, az *Aranyember* egy viharvert, diákkönyvtári példányát, és időnként a homlokát ráncolta, valószínűleg valamelyik latin szó értelmét próbálta megfejteni. Amikor Emma belépett, felpattant, zavart, kérdő tekintetet vetett rám, gondolom, rájött, hogy nem lenne jó, ha valaki szemtanúja lenne a könyvkölcsönzés kettőnk közt zajló, szabálytalan formájának, kapkodva visszagyömöszölte az *Aranyembert* a helyére, riadt, alig hallható „csókolom!”-ot mormolt Emmának, aki erre fagyos „szervusz”-szal felelt, ezután elínlalt. Ismered?, kérdeztem, még az intézetből, felelte, vállat vonva, mire leesett az állam: Gyivis volt? Emma korábban az állami gondozottak intézetében volt nevelőtanár, de nem bírta sokáig, így került egy időre ide a könyvesboltba, míg végül sikerült újra tanárként elhelyezkednie az egyik középiskolában. Igen, de miért lepődtél meg annyira? Ő is meg a négy testvére is, mind állami gondozottak, az anyja az a fajta, aki minden szembejövőtől szül egy gyereket, fél évenként másik pasas, másik élettárs, tudod, hogy megy ez ezeknél. Kár ezért a szerencsétlen gyerekért, mert esze az lenne, akármi is lehetett volna belőle, ha kicsit jobb helyre születik, na mindegy. Örökké elszökösött, csak abban a fél évben, amíg én ott voltam, legalább ötször, legutoljára az ablakon mászott ki. Van valami idősebb barátja, azzal tekeregnek szerte az országban. Valóságos Rómeó és Júlia-történet, tette hozzá Emma jeges gúnyjal. Bár ha jól emlékszem, Júlia nem ugrott ki az erkélyről...

A gúny persze nem a két szerencsétlennek szólt, hanem nekem. Vagyis-hogy inkább nekünk, kettőnknek. Amikor Emma idekerült, úgy tűnt, lesz valami köztünk... eltöltött nálam néhány közepesen szenvedélyes éjszakát, de aztán a dolog valahogy abbamaradt, voltaképpen magam sem tudom, miért. Igaz, egyszer, amikor már elég hosszú idő telt el az utolsó együttlétünk óta, megkocáztattam a kérdést, már csak merő udvariasságból is, hogy nincs-e kedve feljönni hozzám, de csak gúnyosan nézett rám, és a fejét rázta. Akkor azért mondott valamit mégiscsak, valami olyasmit, hogy minek, amikor tudja, hogy nem is akarom igazán (ez történetesen igaz volt), ő pedig úgy érzi, ha velem van, minden szavára és mozdulatára vigyáznia kell, mert

magamban folytonosan bírálgtam, és lepontozom, mint valami rosszindulatú zsúritag. Ez már nem volt egészen igaz, mert egyrészt nem volt velem különösebb bajom, inkább meglehetősen tetszett, és tetszene még ma is, ha nem kellene tartanom az ironiával leplezett sértettségétől: zömök, enyhén túlsúlyos, de jóga- és fitnessgyakorlatokkal ruganyosan tartott test (bár a bal lapockáján éktelenkedő hatalmas, sötét anyajegy, bevallom, enyhe viszolygást ébresztett bennem), az esze is gyorsan vág, kellemes kapcsolat lehetett volna, inkább barátság persze, mint szenvedély, de ő ezt természetesen kevesellte: az eszményítést hiányolta, az agyamat elborító rózsaszín ködöt. Azért azóta is be-benéz hozzám a könyvesboltba, átlag kéthetenként, és néha, zárás után, megiszunk együtt egy kávét.

Eltelt pár nap, de a lánynak többé a színét se láttam. És aztán... hát igen. Van úgy, hogy nincs kedvem otthon vacsorázni. Vagyishogy inkább otthon ülni nincs kedvem: az idő üresen surrog, mint egy magnószalag, amiről mindent letöröltek – vajon hányan emlékszünk még a ma élők közül a régi, szalagos magnókra? –, és úgy tűnik, mintha a világ minden elolvasásra érdemes könyvét már legalább tízszer elolvastam volna, a tévének meg mintha mind a negyvennégy csatornáján, még a hírcsatornákon is, ugyanaz a végtelenített akciófilm menne. Ilyenkor, amikor rám tör ez az állapot, depresszió vagy micsoda, úgy érzem, mintha a valóság minden valóságjellegét elveszítette volna, olyan, mint egy ezerszer látott, véres és unalmas film, amelynek nincs valódi cselekménye, mindig ugyanazok a jelenetek ismétlődnek és ilyenkor többnyire az email fiókomban sincs semmi, csak levél-szemét. Főzni valamit meg végképp nem volt kedvem: szóval elindultam keresni valami olcsó helyet, ahol megvacsorázhatok és megihatok egy korsó sört: utána könnyebb lesz az elalvás.

Találomra elindultam valamerre: az utcákat is megfertőzte a valóság titokzatos betegsége, a házak, a park fái, mintha csak lapos, kétdimenziós díszzetek lettek volna, és díszzet volt a hold is, amint ott úszkált a posta nagy, szecessziós épülete fölött. Ugyanakkor, nem is tudom... volt bennük valami fenyegető. Vagy inkább ígéretes? „Még nem végeztünk egymással!” – mintha ezt mondták volna. Végül az állomás közelében kötöttem ki. Ebben a vendéglőben nem jártam még, nem is annyira vendéglő volt, mint inkább kocsmá, bár a bejáratnál kifüggesztett áraik nem éppen kocsmára vallottak, a közönség viszont... hát igen, eléggé zajosak, többnyire fiatalabbak nálam, de hát ki nem az manapság? És valami elviselhetetlen gépi zene szólt egyfoly-

tában, már azon voltam, hogy megfordulok és kimegyek, keresek valami kellemesebb helyet, de aztán azt gondoltam, végül is mindegy, a fekete táblán, amelyre krétával firkantották fel a napi ajánlatot, láttam, hogy a spagettijük viszonylag olcsó, akkor megihatok mellé egy pohár sört is, arra még futja. A fiatal pincér unott udvariassággal vette föl a rendelést, de olyan nagyon nem sietett teljesíteni: meg-megállt az asztalok között, hogy elbeszélgessen, nyilván a törzsvendégekkel. A sörömet elég hamar kihozta, de aztán eltűnt, olyan hosszú időre, mintha egy tál bolognai spagetti elkészítése roppant időigényes konyhaművészeti feladat lenne. Unalmamban a sörömet szűr-csölgettem – az ételhez kénytelen leszek kérni még egyet –, és a vendégeket nézegettem.

Eleinte nem vettem észre, mert egy népes család foglalta el az enyémmel szomszédos asztalt, talán turisták lehettek, nem hinném, hogy különben éppen erre a drága és gyanús helyre hozták volna a gyerekeket pizzát vacsorázni. Háttal ült nekem, de azért megismertem: most is az a lehetetlen, kinyúlt kötött pulóver volt rajta, amit hidegebb napokon szokott viselni, a haját összefogta egy olcsó, színes csattal. Nagyobb társasággal ült, többségük férfi, egyetlen nő volt csak köztük rajta kívül, negyven körüli, kövérkés, festett szőke, nagyon szűk és rövid ruhában, az ölében kis fehér kutya – ő lenne a segítségre szoruló, elfoglalt házinéni? És vajon melyik lehet a fotós az asztal körül ülő férfiak közül? Az alacsony homlokú kefehajúakból az egyik, vagy a magas, szép, de üres arcú és szürke szemű, aki olyan távolinak és közönyösnek tűnik, mint valami álruhás mesebeli herceg – az álruhát ezúttal egy megviselt bőrkabát alkotta, amelyet furcsa módon még idebenn sem vetett le, pedig a helyiségben meleg volt, talán túlságosan is.

A kövérkés szőke nő mondhatott valamit, mert a másik három fölnevetett, csak a herceg arca maradt rezzenéstelen. Aztán az én Dorinám kezdett magyarázni valamit. Ahogy beszélt, két hosszú, madárcsontú keze nyugtalanul röpdösött az asztal fölött, és néha a már ismerős mozdulattal türelmetlenül hátrasimított egy kiszabadult hajtincset. A pincér megállt mellettük, és lerakott valamit a földre, a szőke nő letette az öléből a kiskutyát: ahá, a pincér vizet hozott neki! A szőke nő fölállt, kérdezett valamit a lánytól, az szintén fölállt, és elindultak a mosdó felé.

A pincér végre meghozta a spagettimet. Lerakta elé, és vizsgálódó pillantást vetett a már majdnem üres söröspoharamra. „Hozhatok esetleg még egy sört?” „Kösz, de nem, illetve mégis... mondja csak, az a lány, aki az előbb

kiment a mosdóba... nem, nem a szóke, a másik, a fiatalabbik... sűrűn szokott ide járni? Ismerős nekem, de nem vagyok biztos benne...” A pincér nem felelt, vetett egy pillantást a másik asztal felé, mintha a nők hűlt helyének látványára lenne szüksége hozzá, hogy eldöntse, látta-e már őket korábban, aztán morgott valamit, amit csak félig értettem, valami olyasmit, hogy nekik általában elég nagy forgalmuk van, és nem emlékszik minden egyes vendégre, majd harsányan és kedélyesen, és valahogy furcsán jelentőségteljesen közölte: „Máris hozom a sört!”, és elszáguhdott. Egy pillanatra megállt Dorinák asztala mellett, mondott valamit az unatkozó hercegnek, és mind a ketten felém néztek. Többet aztán nem láttam, mert a közénk eső üres asztalhoz zajos, fiatal, sportcipős és baseball sapkás fiúkból álló társaság telepedett le, pólójuk feliratából ítélve a helyi csapat szurkolói. A pincér, amikor lerakta elém a sörömet, kissé közelebb hajolt hozzám, és halkán azt mondta: „Az az úr ott... annál az asztalnál, szeretne kérdezni valamit.” „Persze, jöjjen csak!” feleltem csodálkozva és eléggé kelletlenül. Vajon tévedtem volna a közönyös arcú herceg megítélésében? A közönye csak látszat, valójában azok közé az izgága részegek közé tartozik, akiknek elegendő ok egy verekedésre, hogy valaki alaposabban szemügyre vette a barátnőjüket? Most már mindegy, gondoltam, miközben a közeledő bőrkabátos alakot méregettem. Magasabb, mint hittem, de vékony, a súlyos bőrkabát majdhogynem a bokáját verdesi, és nem is annyira fiatal, mint hittem, az arca gyűrött, olyan, mint azoké az öregedő színészeké vagy énekeseké, akik idős korukig megőrzik, és szálnalmas maszkként viselik petyhüdt arcukon egykor volt szépfiú-koruk csinos vonásait. Nálam azért biztosan jóval fiatalabb, állapítottam meg, de ha arra kerül a sor, valószínűleg el tudok bánni vele. De igazából nem tűnt agresszívnek, amikor odaért, láttam, hogy csakugyan olyan üres és kifejezéstelen az arca, amilyenek messziről láttam. Némán intettem, hogy üljön le. Leült, közelebb húzta hozzám a székét, aminek nem örültem, mert többhetes mosdatlanság átható bűze áradt belőle még így, kabátban is, rossz rágondolni, mi lenne, ha levetné. Két szépen formált, keskeny kezét összekulcsolva az asztalra támasztotta, nem nézett rám, szemét a kilöttyent sör kis tócsájában tükröződő villanyfényre szegezte, és halkán, fojtott hangon, mintha kanül lenne a torkában, és olyan furán selypegve, hogy először azt hittem, rosszul értem, azt mondta: „Egy húszas.” Majd amikor csodálkozva ránéztem, a félreértések elkerülése végett valamivel hangosabban megismételte: „Húszezer.” Most már azt is értettem, miért olyan fura a hangja: elől legalább három foga hiányzott. „Annyiért elmegy veled!” – tette hozzá halkabban, de nagyon tagoltan, mintha feltételezné, hogy rosszul hallok vagy nem tudok jól

magyarul. Önkénytelenül az asztaluk felé pillantottam, a két nő időközben visszatért a mosdóból, de a söröskriglik, baseball sapkák és hevesen gesztikuláló kamaszkezek javarészt eltakarták őket. Annyit azért láttam, hogy a lány mereven, mozdulatlanul ül, és az arcát véletlenül sem fordítaná felém. „Nem, én... ez valami félreértés!” Hirtelen annyi minden jutott egyszerre az eszembe – agyamban, mondhatni, egymás sarkát taposták a felháborodott, gúnyos, megsemmisítő visszavágások –, hogy végül is csak erre a szánalmas, majdhogynem mentegetőző válaszra futotta. „Nem értem, miből gondolta...” – futottam neki még egyszer, de erre már nem is volt szükség: a herceg fölállt, tett egy gyors, akár meghajlásnak is értelmezhető mozdulatot, és már ott sem volt.

„Fizetni!” – förmedtem rá fölháborodástól rekedt hangon a pincérre, amint éppen elment mellettem egy tálcányi söröspoharat egyensúlyozva. Ahogy mentem kifelé, még hallottam, hogy a szomszéd asztalnál a baseballsapkások összevetnek a hátam mögött: „Nincs pénze az öreg csókának a csajra... Semmi baj, tata, majd ha megjön a nyugdíj!” Kifelé el kellett haladnom Dorináék asztala mellett, a szemem sarkából láttam, hogy a bőrkabátos mond neki valamit, a lány közönyös pillantást vet felém, aztán mélyen elvörösödik, és lekapja rólam a tekintetét. Ezt sem látom többet a könyvesboltban, gondoltam magamban.

És csakugyan: már két hét is eltelt a vendéglői eset óta, de a lány csak nem jött. Mígnem egyik vasárnap... már késő délután volt, amikor rájöttem, hogy nincs otthon se tej, se kenyér, se semmi, amiből valami vacsorafélét összeüthetnék, és leszaladtam a kisboltba. Kifelé jövet megláttam a lányt: plüssmedvére emlékeztető kis fehér kutyát rángatott kétségbeesetten, mert az vadul, a halálos rémület fejvesztett vakmerőségével ugatott egy másik, dán dog méretű ebet, amely arisztokratikus közönnyel fordította szép és ijesztő véreb-fejét a csaholó szörgombóc felé: nyilván azt latolgatta, érdekes-e egyáltalán tudomásul vennie a létezését, legalább annyi időre, amíg elharapja a torkát. A lány szemlátomást minden erejét beleadva nagyot rántott a pórázon, lehajolt a két hátsó lábán hátrafelé szánkázó kiskutyához, és a karjába kapta: a kapálózó, sáros kis lábak sötét kutyalábnyom-mintázatot hagytak az elnyútt kötött pulóveren, és a lány leejtette a szatyrot, amit a másik, kutyátlan kezében tartott. Fölemeltem, visszatettem bele egy kigurult gyümölcsjoghurtot, és odanyújtottam neki: rám nézett, elvörösödött, megpróbálta egy kézzel megtartani a kapálózó kutyát, hogy a másikkal átvegye

tőlem a szatyrot. Segítek hazavinni, mondtam, de csak a fejét rázta: köszönöm, nem kell, mindjárt leteszem a Jojót, és lesz szabad kezem. Rég láttalak, mondtam neki, már nem szeretsz olvasni? De igen, mondta, de nem nézett rám, lerakta a kutyát a földre (a dán dog már messze járt), csak nagyon sok dolgom volt mostanában. Azt hittem, talán valami baj van... hogy talán beteg vagy! mondtam zsémbesen. Nem, nem, nincs semmi baj! rázta a fejét. Biztos? Biztos. Ne haragudj, suttogta, de most mennem kell, a Jojó már nagyon türelmetlen. Menjél csak, mondtam neki, láttam az arcán a megkönnyebbülést, még egyszer hátranézett s hálásan rám mosolygott, ahogy elindult, kezében a pórázzal, a fehér kutya nyomában. Aztán, nem is tudom, miért, talán mert úgy éreztem, becsapott, hazudott nekem, utána szóltam: „Az a fiatalember ott a vendéglőben... ő volt a fotós barátod?”

Megtorpant, láttam a hátán, hogy egész testében megmerevedik, egy pillanatig talán azt latolgatta, ne tegyen-e úgy, mintha meg sem hallotta volna a kérdést, de aztán mégis tett egy lépést visszafelé (Jojó, ne! – kiáltott rá kétségbeesetten a kutyára, mert az egy elegánsan öltözött, idősebb nő lábszárát kezdte szimatolni), és könyörgő, fájdalmas arccal nézett rám: „Ő igazából nem, most éppen nincs munkája, és ilyenkor néha egy kicsit...” „Furcsán viselkedik” – fejeztem be helyette a mondatot. Hálásan, buzgón bólogatott: „Igen, egy kicsit... De én olyankor is tudok bánni vele! – tette hozzá felragyogó arccal. – Énrám olyankor is hallgat!”

Hát jó, mondtam, menjél csak. És ne felejtse el, tudod, hol találsz, ha segísre lenne szükséged... vagy csak olvasni szeretnél egy kicsit!

De nemigen hittem benne, hogy viszontlátom még valaha. Abban meg végképp nem, hogy ilyen hamar. Már bezártam a boltot, a hátsó kis hivatali helyiségben raktam éppen rendet, összesöpröttem a déli szendvicsem morzsáit és elmostam a kávéscsészét, amikor hallottam, hogy odakinn rángatják a kilincset, aztán megzörgetik az ajtót. Biztosan valami diák, gondoltam, aki most ébredt rá, hogy a kötelező olvasmány, amit holnapra kellett volna elolvasnia, nincs fönna a neten. Hát, pajtás, így jártál, gondoltam magamban, mert eszem ágában sem volt ajtót nyitni, elraktam a faliszekrénybe a kávéscsészét, kényelmesen belebújtam a kabátomba, és indultam kifelé.

Míg odabenn voltam a hátsó, ablaktalan helyiségben, eleredt a hó. Még csak néhány perce eshetett, de már vékony, szakadozott fátyol borította a járdát és a parkoló autók tetejét. De a vékony kis alak, amely kilépett az

egyik szemközti kapualjból és tétován felém indult, nem viselt kabátot, még a megszokott elnyűtt, kötött pulóvert sem, csak egy pólót, és nem volt rajta se sapka, se sál – az utcai lámpa fényénél láttam a hajában megülő, olvadó hópelyheket. Meg azt, hogy a délutáni sötétség ellenére vidám, színes keretű napszemüveget visel, olyanfélét, amelyet kirakodóvásárokon meg némelyik plázában lehet kapni. Te jó ég, mindjárt megfagysz! Miért nincs rajtad kabát? – ripakodtam rá, miközben megragadtam a karját, és visszavonszoltam a boltba. A hátsó helyiségben még ott lógott Emmának egy régi, viharvert kék kiskabátja, olyankor használta, ha le kellett mennie valamiért az alagsori, fűtetlen raktárhelyiségbe. Gyorsan, bujj bele! – parancsoltam rá, és ahogy fölsegítettem rá a kabátot, egy pillanatra éreztem, milyen keskeny a válla, és egyáltalán, milyen törekeny az egész gyerek. A Riviérára készülsz? – böktek állammal a nevetséges napszemüveg felé, miközben a mobilomon benyomkodtam a taxi számát. – Azért nincs rajtad kabát sem? Vagy talán nincs is kabátod? De, de van... csak kinn lóg az előszobában... És? Bezárt, hadarta, az Andinál, akinél lakok... de nem akarattal... véletlenül ráfordította a szoba ajtajára a kulcsot... Az ablakon másztam ki, és azért vagyok csak így... Most, világosban láttam, hogy a farmerének mind a két térdé sáros, a jobb el is van szakadva. Igen, megütöttem egy kicsit a térdemet, mondta, ahogy a pillantásom irányát követve végignézett magán. Még jó, hogy nem tört el az a szép napszemüveged! Itt benn legalább levetethéd! mondtam, és egy gyors mozdulattal lekaptam az orráról... hát persze! Ahogy számítottam rá: a bal szeme bedagadt, alig látszik, körülötte sötét szilvaszínű folt. Na jó, mondtam, szóval mi történt igazából? Megvert, igaz? kérdeztem, mert nem felelt, csak lehajtotta a fejét. Máskor is megvert már? Nem, nem szokott... csak néha, amikor elfogy neki aaa..., az az orvosság, amit szed, akkor ilyen. Ha nincs pénzünk, és nem tud venni... És azt akarta, hogy te szerezz rá pénzt? – vallattam. Még mélyebben lehajtotta a fejét. Azt akarta, suttogetta alig hallhatóan, hogy menjek el azzal a... azzal a vén szörnyeteggel! – lihegte. Fölvágta a fejét, a szeme égett, az arcán jeges iszonyat. Azzal, amelyik azt akarja... olyanokat akar... de azzal én nem! Soha többet! – síkította. Hallottam, hogy beáll az épület elé egy autó, az ajtó üvegén át láttam az oldalán a taxitársaság rendszámát. Íme, gondoltam magamban, miközben a lányt betuszkoltam a hátsó ülésre, a sors a kezemre játszott, tálcán nyújtja életem igazolását: ha megmentem ezt a veszendő lelket, ha segítek neki kiszabadulni a csapdából, amelyet a körülmények gonosz összejátszása állított számára, ha másik sínre állítom át az életét arról, amelyen most a biztos katasztrófa felé halad, akkor mégiscsak sikerült legalább egy kátyút betömnöm, egy tátongó lyukat be-

stoppolnom a világ szövetén, akkor nem éltem hiába. Amikor a házunk előtt kiszálltunk a taxiból, még mindig esett a hó.

Otthon a lány néhány percig egy idegen környezetbe került macska tágra nyílt szemű, aggodalmas, megfutamodásra kész kíváncsiságával járt körbe a lakásban. Te itt laksz? Ez az egész a tiéd? Vagy csak bérled? Itt lakom, amióta megszülettem, feleltem kurtán. Most mindjárt az jön: minek neked egyedül ekkora lakás? Miért nem veszel egy kisebbet? – gondoltam mogorván. De nem az jött. De gyönyörű! – sikkantotta elragadtatva, ahogy fölfedezte a teraszra nyíló ajtó színes üvegablakát. Az ott... az is a tiéd? A terasz? Igen, az enyém. Ott szoktam reggelizni. Nem most persze, hanem amikor szép idő van. És a kert? Az is a tiéd? Az közös a főntiekkal, feleltem kedvetlenül. Így aztán igazából nincs gazdája. De ha akarnál, ültethetnél mindenfélét? Gondolom, igen. Bár eddig még nem jutott eszembe. De te ültethetsz majd tavasszal, ha akarsz. Én? Persze. Szerinted én még itt leszek tavasszal? Ha kedved tartja, miért ne? Gyere, megmutatom a szobádat.

A kis szoba egy hosszú, keskeny közlekedő végéből nyílik, valaha alighanem cselédszoba lehetett. Én vendégszobának használtam, amíg még voltak néha szállóvendégeim, az utóbbi években egyre ritkábban. Nincs valami jó állapotban, mint ahogy az egész ház sem: több mint száz éve épült, és nincs rá pénzünk, hogy felújíttassuk. A lány, ahogy mentünk a kisszoba felé, megállt egy pillanatra, hátraszegte a fejét, és a nyakát nyújtogatta: Azok ott kicsodák? Azok? Már meg is feledkeztem róla, hogy ott lógnak azok a metszetek, még a nagyapám idejéből: piros kabátos lovasok ugratnak át sövényeken és patakok fölött. Katonák? Nem, hanem vadászok, rókavadászok. Azoknak volt ilyen piros kabátjuk. Szegény róka! – mondta szomorúan.

A kisszobában jéghideg volt: gyorsan feltekertem a fűtést. Szerencsére ez ma már csak egy mozdulat: van vagy tíz éve, hogy bevezettettem a cirkót. Nézd csak, innen is kilátsz majd a kertre! – mutattam az ablak felé. Nem felelt semmit: ránéztem, és láttam, hogy reszket. Te, mennyi ideig álldogáltál egy szál pólóban ebben a hidegben? Nem is tudom... talán egy óra hosszút? Nem akartam így bemenni a boltba, vártam, hogy kigyere. Csak aztán a végén már nagyon fáztam. Te jó ég... alaposan átfagyhattál. Figyelj, nincs kedved megfürödni, amíg bemelegszik a szobád? Gyere, megmutatom a fürdőszobát, és adok egy pizsamát az enyémeiből... meg odateszek egy teát. Gondolom, éhes is vagy... mindjárt megnézem, mi van itthon. Vagy várjál csak, amíg fürdesz, kiugrok a kisboltban, van itt egy följebb az utcában...

Fél órával később, éppen a zsemléket vajaztam a konyhaasztalon, amikor a negyvenötös gumipapucsommal a lábán kicsoszogott a konyhába: az egyik régi, csíkos pizsamámat viselte, amibe kétszer is belefért volna: kedves grimaszt vágott, kecsesen fölcsippentette kétfelől a pizsamanadrág bő szárát, és nevetve pukedlizett. Megható mohósággal falta az egyik sonkás zsemlét a másik után, a teájába is beleejtett vagy hat kockacukrot. De gyönyörű! – mondta a teáscsészére. Meghiszem azt, meissen, még a nagymamámé volt. A szájához emelte a csészét, a pereme fölött töprengve nézett rám: „Te miért vagy ilyen rendes velem?” „Sürgős szükségem van egy jó házvezetőnőre” – feleltem mordan. Letette a csészét, és ijedt, fürkésző pillantást vetett rám, hogy vajon nem csak ugratom-e. Mozcékony arcvonásai mintegy várakozó álláspontra helyezkedtek, valahol félúton a kétségbeesés és a megkönnyebbült nevetés között. „Hát aki takarít meg főz, azt mondtad, hogy jól tudsz főzni.” Lehajtotta a fejét, azért nem mindent, suttozta. Hát mindent nem is kell. Mondjuk zacskós levest meg zöldbabkonzervet, azt biztosan tudsz. „Azt igen!” – kiáltott fel megkönnyebbülten, ragyogó arccal, és végre elnevette magát.

De főzésről egyelőre szó sem volt. Alaposan megfázhatott, amíg várt rám, mert estére belázasodott: csak úgy tüzelt az arca. Mars az ágyba, mondtam, mindjárt csinálok neked még egy csésze teát, és kapsz egy aszpirint! Mire bevittem neki a bögrét a friss teával, már aludt: az arca tűzpiros, a haja szétszóródva a párnán, bal karja félkörívben behajlítva a feje fölött. A pizsama bő ujja csaknem a válláig csúszott vissza. Közelebb hajoltam hozzá, hogy alaposan szemügyre vegyem: nem, szerencsére nincsenek a karján szúrásnyomok. Hálásnak kell lennünk a sors legapróbb kegyeiért is, dörmögtem magamban, miközben elindultam kifelé a gőzölő bögrével és leoltottam a villanyt.

Másnap szombat volt, amikor a könyvesboltban egykor zártunk: bevásároltam és siettem haza a betegemhez. Úgy láttam, jobban van: az ágytámlának támasztott párnának dőlve félig ülő, félig fekvő helyzetben olvasott, az Andersent, amit reggel adtam neki. Fölnézett rám, amikor benyitottam hozzá, és széles mosollyal üdvözölt (bevallom, ennek a mosolynak az előérzete töltött el szokatlan energiával, ahogy a bevásárló táskát hazafelé cipeltem a csúszós úton a csípős hidegben – az utcák és terek mintha lassanként lábadoztak volna elvalótlanulás-betegségükből. Úgy látszik, gondoltam magamban, kell valaki, aki fontos nekünk, hogy a világ többi részét ne anyagtalan árnyak vagy pusztá látszatnak érezzük, mondhatni, szívünk

vérével kell táplálnunk a dolgokat, hogy valóságosak legyenek. Vagy hát nem is tudom.)

Mosolygott, mondom, de a szeme piros volt, és mint kiderült, nem a náthától. Ebben nagyon szomorú mesék vannak... szépek, de szomorúak! – simított végig az Andersenen, amely ott feküdt mellette a párnán. Na és kit siratsz, a kis gyufaáruslányt vagy a rettenthetetlen ólomkatonát? Várj csak, mindjárt megpróbállak megvigasztalni. Jé, málna! csapta össze a kezét álmélkodva, málna november végén! Gondolom, nem sok gyümölcsöt ehettél mostanáig. De igen, néha ettünk... banánt meg narancsot, meg olyan furcsa, csillag alakút, nem emlékszem a nevére. Meg egyszer, mikor elfogyott a pénzünk, beálltunk epret szedni, és annyit ehettünk közben, amennyit csak akartunk! Ez hol történt? – kérdeztem gyanakodva. Egy kis faluban, egy gyönyörű, nagy kertben... azt hiszem, valahol Ausztriában lehetett. Hogy kerültek oda? És hol aludtatok ott? Hát az autóban... mindig az autóban aludtunk. És közel volt a tenger, munka után mindig lementünk úszni egyet... Akkor aligha lehetett Ausztriában, mondtam szárazon. Hát akkor nem ott volt. Mondom, hogy nem emlékszem... az is lehet, hogy Olaszországban volt. Valahol eléggé délen, mert a tenger még éjszaka is meleg volt... tudod, olyan érzés úszni sötétben a langyos tengervízben, mintha... nem is tudom, mintha mindjárt beleúsznál az égbe, egyenesen a csillagok közé! Ez roppant lírai, mondtam fanyarul, de most talán beszéljünk inkább prózaibb dolgokról. Mit csináljak ebédre, húsleves jó lesz? Vagy inkább krumplipürét ennél? Nem is tudom... még nem vagyok éhes, mondta lustán nyújtózkodva. Azt elhiszem, mondtam, és jelentőségteljes pillantást vetettem az éjjeli szekrényre, ahol a pilóta kekszes doboz, amit tegnap este bontottam föl, már félig üres volt. Normális, egészséges dolgokat kell enni, mondtam, egyelőre nincs több keksz! – és elvettem a dobozt. Mókásan bűnbánó képet vágott: Csak kettőt ettem! mondta, és fölsandított rám, megint azzal a ravasz, várakozó félmosollyal, amellyel mintha kérlelt volna, hogy tekintsem én is mulatságosnak a dolgot, akkor ő is elneveti magát. Éreztem, hogy előnt a düh – kevés dolog háborít fel annyira, mint az, ha valaki képes nyilvánvaló tényeket szemérmetlenül tagadni –, de aztán csak legyintettem az egészre, gondoltam, nincs jelentősége. Na jó, mire elkészül a leves, remélhetőleg megéhezel! – mondtam, és indultam a konyhába (a kekszes dobozt azért mindenesetre magammal vittem).

Amikor az ebéd elkészült, kiült a konyhaasztalhoz az öreg fürdőköpenyben, és ott kanalazta a levest (hevesen tiltakozott ellene, hogy ágyba vigyem neki), és közben le-letette a kanalat, és mindenféle furcsa ételekről

mesélt, amiket különböző, közelebről meg nem nevezett városokban evett – mondhatni, be nem állt a szája.

(„Tudod, egy kis téren, egy nagy gesztenyefa alatt... egy olyan furcsa helyen, valami öreg hajóból alakították át, mindjárt a víz mellett... nem tudom, szerintem folyó volt, de az is lehet, hogy csatorna... és egyszer télen egy menedékházban, amikor síelni voltunk... igen, a Patrik tanított síelni, csak aztán eltörtem a bokám...)

Ebéd után tévét néztünk, valami „családi vígjátékot” (bamba szülők, okos gyerekek, kutya, „aki” elveszik, de megkerül és megmenti a helyzetet), felkuporodott a fotelbe, a lábát felhúzta (találtam neki egy kisebb és melegebb, prémes papucsot, még Emma hagyhatta itt), és nagyokat nevetett. Kinyújtotta a lábát, és a lábfejét nézegette a prémes papucsban, le-föl billegette. De késő délutánra újra felment a láza, ágyba kíváncozott. Hétvége vagy nem hétvége, muszáj volt orvost hívnom hozzá. Szerencsére elég jóban vagyok a háziorvosunkkal, rendszeresen bejár hozzám a boltba. Tébé kártyád van legalább? kérdeztem, amíg az orvosra vártunk. Ködös, fájdalmas arccal nézett rám, amiért ilyenekkel kínozom: Van... nincs..., nem is tudom. Azt hiszem, van, de ott maradt a... ahol azelőtt laktam. Na mindegy, mondtam, az orvos majd felírja az én nevemre, amire szükséged van.

A doktor – nagy darab, ferde szemű, kefehajú ember, egy kicsit olyan, mint egy morózus, életunt kínai császár – mi tagadás, elég furcsán nézett rám, amikor zavartan dűnnyögve megpróbáltam elmagyarázni neki, hogy kicsoda is az új páciense. Nem mintha igazat mondtam volna (rokon kislány, az anyja neveli, de az most kórházba került...). Kimentem a szobából, amíg vizsgálta, de könnyen el tudtam képzelni, mi történik éppen: most néz bele a torkába, most kopogtatja végig azt a vékony, törékeny hátat a nyakig fölcsúsztatott pizsamakabát alatt, és szinte elviselhetetlen gyöngédséget éreztem... amellet szívből reméltem, hogy nincsenek a lány bőrén ütésnyomok. Az a szilvaszínű folt a szeme körül már halványult valamelyest, de azért a doktor biztosan észreveszi. De ha észre is vette, nem említette, szó nélkül fölírta neki, jobban mondva nekem az antibiotikumot. Ha akarod, beviszlek kocsival a Színház utcáig, az ottani gyógyszertár az ügyeletes – mondta. A kocsiban nem szólt semmit, csak hümmögött, a csúszós utat figyelte, aztán mielőtt kiszálltam volna, azt kérdezte: A vendéged... elmúlt már tizennyolc? Azt hiszem, nyekeregtem nem egészen az igazságnak megfelelően. Vagy legalábbis nemsokára... Te tudod, mit csinálsz, de én a helyedben,

amint jobban van, kitenném a szűrét... Vagy szólnék a rendőrségnek. Még bajod lehet belőle.

Ez, hogy bajom lehet belőle, nemhogy elvette volna a kedvemet, hanem inkább vidám, kamaszos örömmel töltött el: sose hittem volna magamról, hogy életem során még valami törvénybe ütköző dolgot fogok cselekedni. Hazafelé megint betértem a kisboltba, vettem neki gyümölcslevet meg narancsot, és otthon megpróbáltam belédiktálni. Savanyú, mondta kétségbeesett grimasszal a narancsra, a narancslé láttán pedig: kóla vagy sprite nincs itthon véletlenül? Az, hogy „itthon”-t mondott, ellensúlyozta a csalódást, hogy nem örült a narancsnak. Az nincs, de csinálhatok neked limonádét... sok cukorral, tettem hozzá lemondó fintorral. A limonádéval együtt visszavittem neki a maradék pilótakekszet is.

Vasárnap már csak egy kis hőemelkedése volt: elunta magát az ágyban, kijött a nagszobába, tévét akart nézni, de rábeszéltem, hogy társasozzunk. Előkotortam a Ki nevet a végén? dobozát a spájzból, ahol anyám a gyerekkori játékaimat őrizgette (mindig fogadkozom, hogy egyszer kidobom az összeset, de persze sose tudtam rászanni magam, és lám, most milyen jól jött!) A bábúkból már hiányzik jó pár, a pirosak megvannak, de a negyedik kéket egy inggombbal kellett helyettesítenünk. Játékosan adáz, diadalmas nevetéssel ütögette le a bábúimat, a sajátjait meg lopva odébb tolta, ha különben leütöttem volna őket. Kártyád nincsen? – kérdezte, a sokadik parti után, de van, francia kártyám, szeretnél megtanulni römizni? Vagy huszonegyezni? Majd máskor... jóskártyád nincsen? Az nincs, miért? Talán tudsz jósolni? Igen, tudok... egy kicsit. Még a nagymamámtól tanultam. És néha megálmodom a jövőt, mondta olyan megilletődött arccal, mint akit megdöbbsent a tulajdon tehetsége. Aztán szélesen elvigyorodott, téged is megálmodtalak! – mondta. Engem? Igen, hogy jön valaki, aki segít nekem... de álmomban mintha kicsit fiatalabb lettél volna. És szóke...

Ne menj el! mondta riadtan hétfő reggel, amikor munkába indulás előtt benéztem hozzá. De hát muszáj dolgozni mennem! Nem tudnál csak most az egyszer itthon maradni? Csak ma? Nem, nem tudnék. Tudod, azzal keresem a kenyeremet, hogy munkába járok... különben miből vennék kólát meg pilóta kekszet? Hát például... mondjuk, megtanulhatnál szájharmónikázni, és kiülhetnék a Rókalyuk elé, nevetgél, oda, ahol régebben az a féllábú bácsi szokott hegedülni. Én meg énekelhetnék... tényleg, még nem is hallottál énekelni! Na jó, ezen majd még gondolkodom, mondtam, de most

légy szíves, ereszd el a kabátujjamat, mert indulnom kell. De én... én mit csináljak itt egész nap? – kérdezte sírásra görbült szájjal. Hát olvass... benn a boltban órákig is elolvasgattál! Igen, de akkor te is ott voltál! Én? Minek kellem az olvasáshoz én? Nem pont te... csak.... Csak? Egy pillanatig hallgatott. Nem szeretek egyedül lenni! – vágta ki végül dacosan, elködösülő arccal, és összeszorította a száját, mintha sírással küszködne. Ki szeret? Hát például te... itt laksz egyedül ebben a nagy lakásban! Már nem lakom egyedül, ha nem vetted volna észre! Öt után jövök, a levest megtalálod a jégen, este majd nézünk tévét vagy kártyázunk, vagy amit akarsz. Amikor végre kiléptem a lakásból, kívülről ráfordítottam a kulcsot. Pótkulcsot nem hagytam neki, de hát minek is, hiszen beteg...

Amikor hazaértem, a nagyszobában ordított a tévé, két öltönyös férfi és egy szemüveges, kövér nő a GDP-ről vitatkozott, a lány az öreg karszékemben ült, felhúzott lábbal, és elmélyülten olvasott (a *Bovarynét*, mint utóbb kiderült). Csak akkor vett észre, amikor a tévéhez léptem, hogy lehalkítsam: felugrott a székből, a *Bovarynét* lecsapta az ülésre, a nyakamba ugrott és megcsókolt. Jó, jó, mondtam, és egy pillanatra, de tényleg csak egy pillanatra fél kézzel átöleltem, de aztán mindjárt le is fejtettem magamról, ebből ennyi elég lesz, a többi vírust már megtarthatod magadnak... egyébként nem is tudtam, hogy érdekel a közgazdaságtan. A micsoda? Hát amit az előbb hallgattál teljes hangerővel... a GDP-ről magyaráztak valamit, ha nem csalódom... Ja nem... egyáltalán nem érdekel, azt sem tudom, mi az. Csak azért kapcsoltam be a tévét, mert akkor úgy érzem... szóval, mintha mégiscsak lenne itt valaki rajtam kívül. Már egész jól vagyok... nem mehetnék be hozzád holnap a boltba? Úgy unatkoztam itt egyedül! Szó sem lehet róla, az orvos azt mondta, még pár napig itthon kell maradnod... egyáltalán, tudod, milyen hideg van odakint?

De nemcsak a hideg miatt nem akartam, hogy elhagyja a lakást. Ahogy aznap kiléptem a könyvesboltból a sötét, ködös utcára, egy árnyék vált le a szemközti ház faláról, és elindult az utca túloldalán. Gyorsabban haladt, mint én, aztán az utca végén átvágott az úttesten, és elém került, elállta az utamat, mielőtt kiérhettem volna a világosabb és forgalmasabb Templom utcára. Most is az a vedlett bőrkabát volt rajta, mint a vendéglőben, és a hideg ellenére sportcipő, a nyakán hosszú, piszkos, csíkos sál, rojtos vége a derekát verdeste. Megpróbáltam megkerülni, nem ért hozzám, csak tett egy oldalazó lépést, és megint ott állt előttem. Tudom, hogy nálad van! sziszegte az arcomba. Most is olyan furán, fojtottan és sziszegve beszélt, mint a vendéglőben, mint valami géphang, vagy egy rádió, amiben fogytán az elem. Nem

értem, miről beszél, mondtam, és legyen szíves, ne állja el az utamat! Most persze azt képzeld, hogy nálad fog maradni! Azok után, ahogy te bántál vele! kezdtem tegezni én is, de oda se hallgatott. Hát akkor nagyon tévedsz! Nem adok neki két hetet... pedig én aztán elég jól ismerem, elhiheted! Három éve vagyunk együtt! Két hét, annyi se, és megint nálam lesz! mondta nagyon halkán, élesen, mintha egy pengét döfne belém, szenvtelenül, sebészi pontossággal, aztán ellépett mellettem, elindult a havas, kivilágítatlan tér felé és pár lépésen belül elnyelte a köd. Lehet, hogy csak képzelődtem?

Na és miben akarsz kimenni az utcára? kérdeztem másnap reggel. Farmerben és pólóban? Igaz... És akkor most egészen tavaszig itt kell dekkolnom? Nyugalom, még két nap, és hozok neked meleg holmit. A tuributikból? Mondjuk, hogy onnan. És miért csak két nap múlva? Mert akkor kapok fizetést. Jó, tudom, nemigen értek hozzá, hogy mit viselnek manapság a korod-béli ifjú hölgyek, de majd megkérek valakit, hogy segítsen....

Ez a valaki természetesen Emma volt. Hányas méretet hord a nagylányuk? – fordult egyenesen hozzá az eladónő, mivel a kedves apuka ugye nyilván nincs tisztában az efféle női dolgokkal. Emma arcán megjelent az a sértett, lekicsinylő kifejezés, amellyel a nők – bizonyos nők – az életnek azokat a jelenségeit fogadják, amelyek fájdalmas képzettársításokat ébresztenek bennük. Harmincnégyest, vágta ki ennek ellenére habozás nélkül, holott talán ha öt percre láthatta a könyvesboltban a lányt. Ez így nem lesz jó, csóválta a fejét, amikor már az utcán álltunk, kezemben egy nejlonszatyorral, benne egy dzseki, egy meleg pulóver, néhány póló és számtalan vastag zokni. Ennyi egy hétre sem elég, még ha minden nap mos, akkor sem, neked meg ráment a fél fizetésed! Holnap megkérdeszem pár lánytanítványomat, nincs-e valamilyen megunt holmijuk, amit különben kidobnának.

Három nappal később az Emmától kölcsönkapott kerekas bőröndöt rángattam magam után a síkos úton (előző nap tavaszias idő volt, aztán a megoldadt hó éjszaka megfagyott). Elutazol? – nézett föl Dorina riadtan, amikor benyitottam hozzá: nyilván meghallotta a zörgést, amikor bevontattam a bőröndöt az nagyszobába. Az előző pár napban megint hőemelkedése volt, átaludta a nap nagy részét, a dzsekit és a pulóvert ködös, bágyadt mosollyal köszönte meg, álmatagon megcsókolta az ujjá hegyét és felém fújta a csókot, aztán újra a fal felé fordult. De most élénk volt a tekintete, sápadt szobaszín váltotta fel az arcán a lázas pirosságot: úgy látszik, már kutya baja. Nem, feleltem, éppen ellenkezőleg, holnap egész nap itthon vagyok... egyéb-

ként ma este jön a Mikulás, nincs kedved kitenni a cipődet az ablakba? A cipőmet? Úgy szokás, nem? Vagy ti otthon nem így szoktátok? De, de igen, ha anyunak éppen volt pénze... akkor mindig hozott nekünk a Mikulás szaloncukrot egyszer még Kinder tojást is. De most biztosan nem hoz semmit, mert még nem pucoltam ki a cipőmet. Azért gyere, nézzük meg a nagyszobában, hátha mégis...

Két ablaktábla közt kék szemű, rózsás arcú, eszelős vidámsággal mosolygó Mikulás-figura csillogott sötétpirosan a fekete ég háttére előtt. A fotel karfáján, amelyikben Dorina üldögélni szokott, egy farmer, három póló – egy mikiegeres, egy egyszerű sötétkék és egy Be yourself! feliratú – egy fekete, flitteres, spagetti-pántos top (azt hiszem, így hívják), meg egy fehér ingblúz, valószínűleg iskolai egyenblúz lehetett, a másikon két kötött pulóver, a fotel támláján két szoknya, egy rövid kockás és egy földig érő fekete, egy rövid hálóing meg egy pizsama „Flotilla” felirattal. Az ülésen sapka, sál (sálból több is), a fotel előtt három pár cipő, egy fűzős, egy magas sarkú és egy bélelt bakancs. Hitetlenkedő, kerek szemű álmélnoklás („Ezt mind nekem hozta a Mikulás?”), odaröppen hozzám, átfogja a nyakamat, arcon csókol („Már nincsenek vírusaim!”), boldogan sikkantgatva kapja föl és forgatja hol egyik, hol másik ruhadarabot. A hosszú szoknyát maga elé próbálja, nem túl hosszú-e, de nem, éppen jó. Tényleg, nem is láttalak még szoknyában, mondom neki, mire vadul összenyalábolja az összes holmit, megpróbálja fölkapni a három pár cipőt is, persze nem megy, de a túsarkút meg a bakancsot végül sikerül fölmarkolnia.

A második részt következő számunkban olvashatják.

© Döbrentey Dániel

A Garnier palota részlete

Nyirán Ferenc

MAJD

Majd fossziliák leszünk
egy valamikori jövőben,
majd ránk rakódnak az idő
olajos rétegei, új fajok népesítik
be a bolygót, mely valaha az
otthonunk volt, és nem marad
fenn rólunk semmi, ami az
ismeretlen nyelven hallgató
különös lényeket érdekelné,
ami kutatásaik tárgyát képezhetné,
mert ők egy oly kor szülöttei,
ahol a mindentudás eleve adott,
ahol nem kérdés a fennmaradt
piramisok titka, ahol már válaszok
sincsenek, mert elérkeztek a dolgok
legvégső határáig; ekkor újraindítják
a letűnt korok itt felejtett fúrótornyait,
hogy belőlünk táplálkozzanak.

LEVELEK JUNILKÁNAK 2.

Úgy hallgatsz, mint a
Kineret mélyén rejtőző
izgalmas építmény, oly
titkokat is tudhatsz.

A múlt történései legyenek
csak veled. Jövőd titkait én
látom csupán, előtted rejtve
maradnak, míg el nem jőnek.

Én vagyok a körkörös romok
őrzője, és én lobbantottam
lángra Paracelsus rózsáját.
Én hamvasztalak holtadba.

Fekete mágiák tudójaként
ártani akartam neked. De
végül megszántalak. Pedig
te a mulandóság ördöge vagy.

Boszorkánykonyhában éji
sötétben készült számomra
valami ártó kotyvasz. De lám,
végül mégis én áldozlak fel.

© Döbrentey Dániel

Az amiens-i katedrális szentélykörüljárója – a síró anygallal

Passió és üdvtörténet

HOGYAN ÍR ÉS HOGYAN ÉL A MAGYAR ÍRÓ?

„...s még havi kétszáz sose telt. / Az ám, / Hazám!”
„De énnekem / pénzt hoz fájdalmas énekem / s hozzám
szegődik a gyalázat.”

József Attila

Azt hiszem, beláthatatlan hatása volt annak, hogy sok évtizeden át, több rendszerváltást is túlélve, a magyar irodalomtörténet alapszemléletét a kötelező gimnáziumi tananyagává tett Jókai-regény, az *És mégis mozog a föld* hatalmas víziója határozta meg: mint ismeretes, e regényben a megújuló (vagy inkább megszülető) magyar irodalom szenvedéstörténete olvasható – a főhős, akinek alakját a szerző bevallottan Kisfaludy Károly és Katona József történeti példája nyomán szerkesztette meg, hihetetlen viszontagságok, felemelkedések és alászállások, megaláztatások közepette alkotja meg, szinte emberfeletti erővel és kitartással remekműveit, melyek a maguk korában még csak csekély visszhangra sem találnak, de melyek mégis a nemzet kibontakozásának garanciáit jelentik: az író-főhős halála után mintegy

negyven évvel (tehát egyértelműen a regény megszületésének pillanatában, azaz az 1870-es években) a nemzet kulturális virágzásba borul, s csupán egyetlen fájdalmas hiánnyal kell megküzdnie, vagyis fel kell találnia Jenőy Kálmán sírhelyét, hogy mintegy nemzeti Pantheont lehessen alapítani reá; s mikor, majdhogynem isteni csoda folytán, a sírhely mégis feltaláltatik, Jenőynek hamvai, hogy úgy mondjam, felemeltetnek, s a nemzet országos méretű ünneplésbe kezd, az előd-írónak és az egész magyar nemzeti irodalomnak feltámasztását glorifikálván¹. Jókai modellje szerint ez a magyar írónak (s ebbe beleértve: a magyar irodalomnak) sorsképlete: a nagyratörő és nagyra képes ifjú író/költő a nemzet iránti elkötelezettség jeleként pályája kezdetén egész életére érvényes fogadalmat tesz a nemzet irodalmi ébresztésére, az elkötelezett és magasrendű irodalom megteremtésére és képviselésére, e fogadalom jegyében

A nagyváradi egyetemen 2013-ban tartott előadás jelentősen bővített változata.

szenvedéssel és nélkülözéssel teli életpályát fut be, kiteszítottsággal és folyamatos meg nem értettséggel kell szembenéznie, kizárólag a jobb jövő biztos víziója által vezéreltetvén; s nemcsak élete, hanem halála is áldozatnak fog tekintetni – maga az irodalmi tevékenység tehát folyamatos és végzetes áldozathozatal a nemzet virtuális oltára előtt. S hogy Jókai szemlélete nem csak egy romantikus, szenvedélyes regényírói fantázia elragadtatott víziója, azt számtalan más, nem-szépirodalmi megnyilatkozása is bizonyítja: a regény előszavában szinte megismétli a két évtizeddel korábbi leírását a „magyar író sorsáról” (1854): felsorolásában *minden* jelentős, említésre méltó író-figura megőrül, öngyilkos lesz, áldozatul esik a történelem ármányának – e beállításban az írók csak szenvednek és alkotnak, és az alkotás már önmagában, mint gesztus is, a teljesítménytől, azaz az eredménytől majdhogynem függetlenül, áldozatnak minősül, aminek jutalma a jövő transzcendenciája által van csak garantálva².

Sőt: Jókai mellett felsorolhatnánk kortársainak nagy részét is, akik ugyanilyen keretek között látták és láttatták az írói hivatás feltételezettségét: elegendő csak Petőfi Sándor jó pár látványos megnyilatkozására utalnunk akár Szilveszternek, azaz az apostolnak aszketikus hivatás-etikáját illetően (aki az irodalom sza-

badságeszméinek érdekében a családvesztést, az éhezést, s a börtönt is szinte természetes életkörülményként értelmezi), akár *A XIX. század költőiben* megfogalmazott jövőképet illetően (evilági jutalom és elismerés nélkül kell vállalnunk az igaz jövő képviselőjét: „Talán az élet, munkáinkért, / Nem fog fizetni semmivel...”), akár a történelmi példaképet, Kazinczyt illetően, aki „Atlaszként” tartá vállain a magyar nemzet ügyét, az elismerés és hála bármily jele nélkül, s akinek emléke épp ezért a nemzet hálátlanságának jelképe lesz³ (csak illusztrációként egy további radikális megfogalmazás: „Nem fáradunk mi jutalom-reménnyel, / Mint a hazugság aljas zsoldosi, / De önzés nélkül, isten-ihletésből, / Mint hajdanában az apostolok!” – *Kazinczy Gáborhoz*). S e felfogás áthatja sok kortárs élet-írás és emlékbeszéd szemléletét (legerősebben és leglátványosabban talán Garay Jánosnak Vajda Péter-emlékbeszédében (1847): „...ugyanazon költő, ki midőn nemzete ezrei közt dalaival ezer meg ezer kebelnek élveit fűszerezi; tán ugyanazon percben magának a száraz kenyert saját könyűivel sózza!...”; „küzdésteli élete nem vala egyéb, mint a szellemnek anyaggali nemes küzdése, melyben a küzdő ugyan, fájdalom, elvész, de azért nem kevesebb dicsőséggel, mint a tragoedia hőse, ki az ellene fölkelt sorssali nemes küzdésben vész el...”⁴), s behatol

az irodalomtörténet-írásba is: a 19. század második felének rengeteg nagyon impozáns emlékbeszéde (Toldy Ferentől, Gyulai Páltól, Kazinczy Gábortól, Tóth Lőrincről) rendre e sémára jár; s a legkirívóbb példa erre Jámbor Pálnak, azaz Hiadornak 1864-ben megjelent nagy terjedelmű irodalomtörténeti összefoglalásában olvasható („Oh! sötét történet az, mit irodalom történetének nevezünk! Mert míg egy részről dicsőséget vet a nemzetre, más részről e fény többnyire egyesek megtört szívéből hasad.”⁵) – de popularizálódva, alapképletként rögzült a gimnáziumi irodalomoktatás anyagában is.

E szemlélet érdekességét és feszültségét az adja, hogy miközben a legtermészetesebb dolognak tekinti az írói önfeláldozás nagyszerűségét, valahogy mégis helyteleníti a szenvedést és kitaszítottaságot – maga a szenvedéstörténet mintha valamilyen számon kérő attitűdöt takarna: az, aki megírja a szenvedéstörténetet, miközben javallja az aszketikus áldozatvállalást, a nemzet közösségét elmarasztalja a részvétlenségért, s mintegy általános elvárásképpen bevezeti az aktuálisan elmaradt, de ígéretként, jövőidejű bekövetkezendő kompenzálásként a nemzeti hála fogalmát⁶. Úgy látom, e fogalom először 1832-ben, Kölcsey Ferencnek akadémiai Kazinczy-emlékbeszédé-

ben kezd körvonalazódni: Kölcsey elmarasztalja a nemzetet, hogy szenvedni hagyta Kazinczyt („az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt”); „arca izzadását és szemé vérkönnyeit hagyja jelül kéziratain, s árva gyermekeinek inségét”) – de elsősorban azt hányja a közönség, a nemzet szemére, hogy visszhangtalanul hagyta Kazinczy működését, s úgy, mint az előd-írók sorát, feledésre ítélte⁷. Kazinczynak és kortársainak (Virág Benedeknek, Berzsenyinek, Vályi Nagy Ferencnek és a többieknek) számára – egészen Kölcseyig terjedően ugyanis a nemzeti elismerés, a „hála” csak virtuálisan jelent meg, mint a reménylett nemzeti-közösségi emlékezetben fennmaradó hírnév, esetleg kőbe véssett „oszlop” örökkévalósága⁸ (ahogy Csokonai esetében felhangzik a kegyes óhaj: „Mi a Hálaadatos nemzet nevébe ezen Hazai Verselőnknek emlékezte állandosítására lakta helyén álitatnánk edgy Monumentumot” – amelyet persze igen hosszúra nyúlt vita, s csak nagyon kései oszlopállítás követett⁹): ennek anyagi háttere, azaz a közösségi hálának oly kifejeződése, miszerint az alkotónak életkörülményeit javítani kellene vagy esetleg gondoskodni teljes eltartásáról, egyáltalán nem merült fel (Thaisz András, a jeles szerkesztő így kiált fel: „De ki is dolgozna érdemlett bérért midőn a Haza boldogsá-

gáról szó vagyon? Ki fizettetné meg magának emberiségének legbetesebb részét, mellynek kifizetésére a Világ minden kintsei elégtelenek, Hazája szeretetét, szívének nemeségét? A mi megfizethető – eladó; a mi megjutalmazható, annak betse vagyon, de érdeme nintsen: vagy érdem, jutalom nélkül; vagy jutalom, érdem nélkül!”¹⁰

A nemzeti hála a virtuális vagy reális emlékoszlop-állítással, a dicsőség nemzeti templomába való bebocsáttatással lett volna egyenértékű – s e hálnak semmi köze nem volt ahhoz, hogy az alkotó hogyan s milyen körülmények között élt (hiszen az alkotás és a sztoikus szemlélt életfolyamat úgyis szenvedésközpontúként volt elképzelve)¹¹; maga az áldozat kategóriája sem a keresztény (krisztusi) önfeláldozással vagy az antik római példák hősi halál-áldozatával volt egyenlő, hanem a klasszikus ókori, isteneknek vagy múzsáknak szentelt és felajánlott áldozat képében jelent meg (ld. pl. Kazinczynak *Az áldozó* c., eredetileg *Az áldozat* címet hordozó versét (1787 körül, megjelent 1825), amely oly fontos volt a szerző számára, hogy tervezett kötetének élére helyezte volna, s amelyben a költő a Gráciák oltárára helyezi áldozatként a *művet*, de nem az életet!: „Sípját s e koszorút s nyiló korának / Díszét, homloka fürtjeit, Cronion / Hármas ikrei, hűvetek sajátúl / Nyújtja tinéktek”.¹²).

Mikor Virág Benedek fájdalmasan felkiált, hogy „nem magyar földön terem a borostyán” (*Lantomhoz* c. versében, 1799), akkor egyáltalán nem szegény vagy szegényes életét panaszolja fel, hanem a nemzeti emlékezet és hagyományörzés szegényességét és hiányosságait fájlatja – anyagi javak e körben még csak említésre sem kerülnek, s az erkölcsi szempont nem csak felülírja, de ki is zárja az anyagságot: „A nemes Virtus: maga ő magának / Bére, jutalma”. A költő tevékenységének elismerése és méltatása szigorúan virtuális értékrendek alapján kellett hogy történjen – a költői pálya anyagi jutalmazásának, netán finanszírozásának kérdése olyannyira kívül esett a költészettel kapcsolatos képzetkörökön, hogy az alkotónak aszketikus életvitele szinte magától értetődően rendelődött hozzá a kultúrának virágzásához. A *Tudományos Gyűjtemény* 1818-ban több értekezésben is ily értelemben tárgyalta az írók életvitelének s teljesítményének viszonyát, s ha az egyik szerző állásfoglalásában azt olvassuk: „...akkor virágoznak legjobban a Tudományok, ha kevesebb a pénz s a gyönyörűség. – Nints a Muzsáknak a Venussal s Bachussal semmi szoros szövetkezések. Külön laknak azok. Szentek azok. A Luxust s henyélest útálják, megvetik, és a magok tisztelőiket a testiekről a Lelkiekre fel emelik”¹³, akkor a másik vitapartner

még keményebben fogalmaz: „egyedül a nagy Világi böldeg állapot az, a melly mind nékik (= íróknak, tudósoknak), mind a Tudományoknak végső veszedelmet okozhatna; mellyre nézve a közönséges igazgatásnak semmire inkább vigyázni nem kell, mint arra, hogy ők igen böldeg állapotban ne lehessenek, és az életre s annak könnyebbségeire tartozó dolgokban ne bújjázkodhasanak”¹⁴. Sőt még azon esetekben is, amikor nemzetileg osztott jutalom érte a költői tevékenységet (leglátványosabban az 1810-es évek végén alapított Marczibányi-jutalom esetében), a kitüntetett szerzők zavarban látszottak lenni a pénzjutalom elfogadását illetően, hiszen, amint el is hangzik: „mivel azon derék Hazafiak ... nem kötelességből, nem pénzért, hanem csak multságért s a Nemzeti Literatura eránt való szeretetből írnak” (Thaisz András a *Szép-Literaturai Ajándék* 1824-es apológiájában¹⁵).

Az irodalom és az anyagi javak összeférhetetlenek voltak, s még azok is, akik pedig már kaptak honoráriumot (is), az anyagi kompenzációt valahogy képtelennek, s így tulajdonképpen erkölcstelennek állították (vö. pl. Kölcsey Ferenc és Kisfaludy Sándor vélekedését: „ki kenyérért írogat, az méltóbb szánásra, mint a ki napszámért kapál”¹⁶; „a Literátor nem bérért futtya a pályát, hanem hogy érzeménit és gondolatit magával rokon szívekkel és megosztván

örömet adgyon, és költsönösen vegyen”¹⁷). Az irodalmár, ugyanúgy, mint a színész, a nemzet *nagylelkű napszamosának* tekinthető (amint Vas Gerebennek egykor nagyon népszerű és nagyhatású regénye fogalmaz), aki tiszta apostoli szándékból választotta hivatott pályáját (vö. a Vas Gereben-regény főszereplőjének viszonyát a díjazáshoz: Nagy Pista „a jólét elől szökött meg, hogy halálos holtáig a nemzet napszamosai között legyen”, s ezért temetésekor sem egy komédiást temetnek, hanem „a nemzet napszamosát, ki választott embere az Úrnak ... midőn a színész így hal meg, akkor néma a közönség, és a magas égben az angyalok tapsolnak, fölébresztvén őt az örök üdvösségnek”¹⁸). A költő/irodalmár tényleges életviszonyai annyira nem képezték részét a nyilvános beszédnek, hogy még évtizedekkel később is furcsán kiütközik az az emlékezés (Karacs Teréz tollából), amely fájlatja, hogy Kazinczy, Pesten tartózkodván, a szállásán maga volt kénytelen kolbászt sütni, ahelyett, hogy a nemzet főurai látták volna, akár aktuálisan, akár élethossziglan vendégül¹⁹. S ennek a „napszamosi” szerep-fikciónak oly ereje volt, hogy akkor is érvényesíthette hatását, amikor – a század közepén az irodalomnak társadalmi megbecsülése magas fokra hágott, s a vezető írók nyílt és intézményes preferenciákat (is) élvezhettek: Petőfit még pályája csúcsa előtt

táblabíróvá választották Gömör megyében, Vörösmarty Mihályt többször is fáklyásmenetekkel tisztelték meg, s azt se felejtjük el, hogy Arany János kizárólag írói érdemeire való hivatkozással nyerhette el a tekintélyes nagykőrösi tanári állást, hiszen semmiféle felsőbb iskolai végzettséggel nem rendelkezett (s olyan eset is előfordulhatott, hogy 1853-ban Tóth Kálmán 'Vadrózsák' c. költeményeiért arannyal megtölt ezüst billikomot kapott ajándékkul egy ismeretlen tisztelőjétől!). Az írónak mint a „nemzet napszamosának” ideáltípusa azonban rendíthetetlen volt és maradt, s – a történelem folytán – kizárólag a mártír figurája felé nyitott további kibontakozási lehetőséget: az írók szenvedés- és nélkülözéstörténete akkor nyeri igaz beteljesülését, ha haláluk is a nemzet „napszamába” tudható be (ld. pl. a Petőfinék állítólag előre megjósolt halála körüli nagyszabású és megállíthatatlan misztifikáció-sorozatot; vagy azt a martirológiai fikciót, amint Jókai az egyik kései visszaemlékezésében már azt is vizionálja, hogy az 1849-et követő megtorlás-sorozatban *harminckét* magyar író halálát követelne volna az ellenség...²⁰). S alighanem ennek az aszketikus, martirológiai író- és irodalomszemléletnek volt a következménye az is, hogy az ötvenes éveknek meglepően nagyszabású és népszerű költői megnyilatkozási formájává a *sírva vigadás* vált²¹: a közön-

séggel való találkozásnak (azaz Jókai szavával: a *dalidónak*, modern kifejezéssel: az író-olvasó találkozóknak) ez az aktusa-geisztusa, mely persze nem nélkülözötte a duhaj bohémságnak mozzanatát sem, alaphangulatában a komorságot, a tragikumra hangoltságot óhajtotta érzékeltetni²².

A nemzeti hála virtualitása még akkor is uralni fogja a közbeszédet, amikor pedig az irodalom gépezete már javarészt bevezette az írói jog, javadalmazás, honorárium kategóriáit, s amikor pedig már az irodalomból – más jellegű anyagi háttér támogatása nélkül is – meg lehetett élni, átlagos életformát lehetett biztosítani – kiemelkedő esetekben pedig vagyonossá is lehetett válni (így működtek a negyvenes években Jósika Miklós, Kuthy Lajos, Nagy Ignác, később Jókai Mór és Arany János). Petőfi Sándor például, aki pedig a legelső között alkalmazkodott sikeresen az irodalmi piac feltételeihez, s lényegében az irodalmi honoráriumok folyamatosságával biztosította életfeltételeit, nyilatkozataiban folyamatosan ragaszkodott a „koldusbot és függetlenség” jelszavához²³, s még a századközépen is igen sokan voltak, akik büszkén vállalták az írói állásnélküliség hivatali és anyagi függetlenségének ideálját (ilyen volt pl. Garay János, aki egyrészt úgy nyilatkozott: „Író

vagyok, testestől, lelkestől; az irodalmon kívül nincs állásom s nem is akarom, hogy legyen; nincs életem, mert lényem hazámon kívül csak az irodalomé”; másrészt pedig folyamatosan rendes, nem is rosszul kereső állásokban volt, s két vármegye is táblabíróvá választotta²⁴), az íróról mint társadalmi jelenségről csak úgy szóltak, mint számkivetett, nyomorgó, társadalmon kívüli figuráról még azok is, akik pedig jól menő, s biztos életvitellel rendelkeztek (pl. a Tompa Mihály műveiből kibontakozó költő-kép folyamatosan azt sugallja, hogy a nyomorult, kudarcos életet vivő költő életáldozata csak szenvedést és nyomort rejt magában – vö. pl. *Művészet és pályabér* c. poémáját a művész-élet teljes kilátástalanságáról 1847-ből²⁵ – holott róla lehet tudni, hogy Gömör megye legjobban jövedelmező ekléziájában egyáltalán nem rossz körülmények között alkotott). A költő nagyságát és jelentőségét szinte az garantálta, ha életét folyamatosan kudarcosnak állították (vö. pl. Garay Jánosnak a nyomorban haldokló fiatal Dayka Gáborról szóló nagy elbeszélését²⁶), s egy nagy pályának szinte feltételként láttatták a krisztusi analógiára elképzelt szenvedést, amely természetesen a feltámadás ígéretével kellett, hogy operáljon (ilyen nagyszabású minta-alkotást hajtott végre pl. a teljes író-társadalom az 1859-es hatalmas Kazinczy-évfordulós ünne-

ségen, ahol kivétel nélkül minden ünneplő okozati összefüggést látott a nagyszabású szenvedés mártíriuma és a nagyszabású ígéret beteljesülése közt (csak egy példa, Tompa díjnyertes, *Kazinczy Ferenc emlékezetére* c. hatalmas ódájából: „Mert érdemére halhatatlan, / De nem várt rá virágos út; / Vértett nehéz viadalokban, / Felé ezer hullám tolúlt, / S mig folyt sokáig folyt az élet: / Viszály nem szünt, hab nem lohadt; / Pazar kézzel hinté a végzet / Lábához a sárkányfogot. // A törpeség, a bűn, a vakság, / Agyarkodott, ment ellene; / Szégyenlék őt és megtagadták / Kik egy vérből voltak vele”). E mintának, e didaktikusan propagált erkölcsi példaképnek szinte iskolapéldájává tették aztán Katona Józsefet, aki – a hozzá írott nagy tömegű dicsőítő óda és szónoki beszéd frazeológiája szerint – hibátlanul teljesítette be a krisztusi magatartás-modell követelményeit (pl.: egyrészt: „Nyitott szemekkel, de nagy és merész álmokkal jár az értetlen tömegben. Magában ég, mint Mózes csipkebokra s a túlságos fénytől nem látják. Miután egyetlen lelket sem talál, ki felfogná: eltemeti magát egy kisvárosi hivatal közönséges aktái közé s harminchét éves korában ismeretlenül, koszorútlanul száll sirjába” – másrészt viszont: „Most élsz valóban, drámánk Messiása, / Életbe’ voltál sirba temetett. / Im megvalósult lelked álmodása, / És csillagot hat szárnyaló neved. / A

templom áll, a melynek papja voltál; / Az oltárkép a te tragédiád. / Ezernyi ajkukra áldva zeng a zsoltár... / S ha a szépért buzog: Istent imád.”²⁷ Ellenpéldaként pedig az is megemlíthető, hogy Arany János, mikor szerepével és hivatalossá tett tekintélyével kihívta a fiatalabb (s ellenzékibb) írók bírálását, azt a kifogást is el kellett, hogy szenvedje, miszerint költőhöz nem méltó módon igen jó módban élt, s vagyonosnak volt tekinthető²⁸.

A század közepén, mikor az irodalom tömeges fogyasztásának korszaka beállt, az irodalmárok jelentős rétegei kerültek szerepzarba: egyrészt fenn akarták tartani a nemzeti irodalom idealitásának elitáriánus koncepcióját, másrészt viszont szembesülniük kellett azzal a tényvel, hogy az irodalom és az olvasás népszerűvé válásával olyannyira átalakul az olvasás-kultúra szerkezete, hogy megoldhatatlan dilemmák keletkeznek. Egyrészt szembe kellett nézni azzal, hogy rengeteg olyan mű kerül az irodalmi piacra, amely nem felel meg a magas irodalmi elit esztétikai igényeinek, másrészt komoly tényezőként kellett számba venni az irodalomnak oly fogyasztását is, amely nem esztétikai igényből, hanem hazafias indulatból volt eredeztethető – a könyvek vásárlói nem olvasási igényből vették meg a könyveket, hanem azért, mert – az iroda-

lom nemzetfenntartó ideológiájának vonzásában – mintegy nemzeti adójárandságnak tekintették (Kemény Zsigmond szerint: „...vásárol bizonyos ösztetig magyar könyveket, miután e buzgósággal tartozni vél az irodalom által nemzetiségének. Pártolása mecénási s nem ügybaráti. Adni akar, nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol.”²⁹). Gyulai, Kemény, Vajda János, Vas Gereben s mások is felemelték a szavukat az ily típusú fogyasztással szemben, s azt szorgalmazták volna, hogy a könyvek esztétikai, nem pedig politikai befogadására alapozódhassék a kialakuló kultúra – ugyanakkor azonban, amikor hangsúlyozottan elítélték a közönség népszerű olvasmányait (akár Jókai regényeinek, akár az úgynevezett Petőfi-epigonok verseinek stb. esetében, mondván: „A közönség, bár napjainkban buzgón pártolja az irodalmat, nem áll oly színvonalon, mint kellene...”³⁰), saját csapdájukba estek: ugyanis az ő nagyszabású s össznemzeti érvényűnek tekintett értékrendjüket sem kizárólag az esztétikai szempontok határozták meg. E feloldhatatlan ellentmondás a leglátványosabban Gyulai Pálnál jelentkezik: ő pl. a Kazinczy-émlékbeszédében a leghatározottabban amellest foglal állást, hogy Kazinczyban nem a költőt, nem az író, hanem a történeti jelentőségű embert és szerepet kell ünnepelnünk – vagyis olyan író propagál, olyan írónak szervezi

meg nagyszabású ünnepségét, aki-
nek élvezeti olvasását maga sem tud-
ja javasolni hallgató közönségének³¹
(ugyanígy jár el máskor pl. Bajza ese-
tében is: egy nagy cikkében nagyon
megdicséri Bajzát, s történetileg el-
sőrangúnak állítja – majd elmondja,
milyen gyarlóak is a Bajza irodalmi
művei...³²). A népszerűség, az olva-
sottság úgy tűnik fel e körben, mint
valamely gyanús és megbízhatatlan
elem, amely tömeges méreteiben ta-
lán emlékeztet a nemzet empirikus
valójára, ám nem felel meg a nemzet
oly virtuális elképzelésének, amely
természetesen az elitáriánus eszté-
tikai elvek alapján szervezné meg
és koordinálná az olvasást (Gyulai
véleménye Jókairól: „...A közönség
ragaszkodik régi kedvencéhez s oly
elnyező irányában, hogy az, mint el-
kényeztetett gyermek, már-már azt
hiszi: neki minden szabad. ... A kö-
zönség így is mohón kapkodja mű-
veit és ez pénzügyi tekintetben sok-
kal előnyösebb. Európai divat, hogy
a hírré kapott írók ritkán tudnak
ellenállani az industrialismus kísér-
téseinek.”³³).

Minek következtében pedig a tö-
meges olvasás-kultúra és a nagy nép-
szerű propaganda olyan vagyono-
sodási lehetőségeket is megnyitott,
amilyenek a megelőző korszakok-
ban még a nagyságrendje sem volt
belátható – s hiába panaszkodtak a
vezető írók és kritikusok az irodalom
színpontjának állítólagos hanyatlása

okán, tudomásul kellett venniük,
hogy az ő műveik is kikerültek a piac-
ra, nagy példányszámban fogytak el,
s így végső soron maguk is részesei-
vé váltak annak az elpiacosodott in-
tézmenyrendszernek, amelyet vagy
mellőzni, vagy meghaladni szerettek
volna. A „magas” irodalom ugyan-
úgy hatalmas piaci szereplővé lépett
elő, mint amilyen ekkoriban a lek-
túrirodalom volt (az „elit” irodalom
által lenézett Beniczkyé Bajza Len-
ke limonádé-regényeinek tömegsi-
kerével, vagy a Vadnay Károly által
szerkesztett *Fővárosi Lapok* tárcáival;
(ne felejtjük el: ez az irodalmi fórum
volt az egyetlen a magyar irodalom
történetében, amely irodalmi perio-
dikát *napilapként* tudott, évtizede-
ken át, működtetni!), s akármennyi-
re finnyások voltak is a vezető írók,
maguk is nagyon jól megélték publi-
kációikból (pl. a Szinyei-féle iroda-
lomtörténeti lexikon adatai szerint
Tompai Mihály *Virágregéi* a század
második felében nyolc kiadásban je-
lentek meg, huszonötezer példány-
ban, majd az *Összes művekben* újra
lenyomtatták őket; a könyvkiadó
Révay Mór adatai szerint Jókaitól
csak 1843 és 1873 között 652.100 kö-
tet szépirodalom jelent meg, a száz-
kötetes sorozatért pedig tíz év alatt
400 ezer korona honoráriumot vett
fel!³⁴). Vahot Imre, aki persze erős
(s nem joggatlan) megvetést kellett,
hogy elviseljen Gyulaiéktól, irodal-
mi nagyiparosként funkcionálha-

tott³⁵, de ha végignézzük, hányszor, s hányféle kiadásban kerültek piacra Arany művei, egyenként, sorozatban, díszkiadásban, akkor elképedhetünk a művek befogadói fogyasztásán; ha tudomásul vesszük, hogy Lisznyai Kálmán kis verseskötetnek, a *Palóc daloknak* több kiadása is volt, s több mint hatezer példány elfogyott belőlük, ha észlelnünk kell, hogy Pálffy Albert „írással szerzett keresménye” alapján Pesten házat vehetett, a környékben nyaralót, két fiát pedig külföldön taníttathatta³⁶, ha el kell hinnünk azt, hogy Tompa Mihály egy műnek, az *Olajág* című, verseket, elmélkedéseket, fohászokat és imákat tartalmazó könyvnek a honoráriumából egész házat vehetett³⁷, akkor csak csodálkozhatunk, miért is panaszkodtak vezető íróink a piacnak áldatlan hatásaira, s miért nem vették észre, hogy ők maguk is e mechanizmus révén tudnak csak működni. Hiszen a magas irodalom e század második felében rendkívül jövedelmező lehetőségeket rejtett magában: gondoljunk csak pl. Jókai villáinak, balatonfüredi nyaralójának nagyúri kiállítására, vagy arra a tényre, hogy Mikszáth Kálmán egy játszói pillanatában meg akarta (s meg tudta volna) venni az éppen meglátott erdélyi, Fogaras melletti Bruckenthal-várat³⁸, vagy arra, hogy a félművelt asztaloslegény Csepreghy Ferenc a színdarabjaival egy évtized alatt annyit keresett, hogy San

Remo-ban kezelte betegségét, s elegáns villát is tudott magának szerezni³⁹, vagy arra, hogy a század vég vezető írói (Kiss József, Kozma Andor, Ambrus Zoltán, Szabolcska Mihály) a mindennapokban is szinte arisztokrata bőségben tudtak létezni és alkotni, Herczeg Ferenc már a kilencvenes években villát és jachtot tudott az Adrián tartani⁴⁰; s nagyon hasonló előnyöket élvezhetett persze Gyulai Pál is Leányfalun, több hold szőlő által körbevett két szép villájában⁴¹. S így talán az is belátható lesz, hogy mikor Gyulai Pál nagyon epés megjegyzéseket fűz Mikszáth Kálmán Jókai-életrajzához, akkor különös kedvvel pécézi ki az írók anyagi nehézségeit érintő részeket, s kajánul jegyzi meg sok íróról: „nem voltak éhenkórászok”...⁴²

Másrészt: a magas és lektűr irodalom tömeges fogyasztásának (s így a nagy írói karrierlehetőségeknek, a jelentős írói vagyongyarapodásoknak) korszaka többé-kevésbé egybeesett az irodalomnak mint az állami ideológiai manipuláció eszközének kiépülésével. A kiegyezés után a magyar állam afirmatív önideológiája a legerőteljesebben az irodalmat, az újjáértelmezett nemzeti szempont alapján újrendezett irodalmat propagálta mint nemzetalkotó és nemzetvédő tényezőt, s emiatt az irodalomnak – mind a történeti, mind a

szinkron irodalomnak – kiemelkedő és különleges funkciót tulajdonított (ennek az ideologikus önszemléletnek csúcsteljesítményeként Beöthy Zsolt millenniumi műve, *A magyar irodalom kis-tükre* tekinthető 1895-ből). A kiépülő új irodalom pedig – nem függetlenül az állam-nemzeti megújulás ígértétől és ígététől – önmagát új honfoglalásnak, a nemzeti jelleg visszahódítási aktorának tekintette (ezért fordult elő oly gyakorisággal mind az új honfoglalásnak, mind a Mózes-képzetnek allegorikus alkalmazása a Kazinczy-ünneplésekben, s később a történeti leírásokban⁴³): a szenvedéstörténet átcsapott üdvtörténetbe, s a kiépülő új irodalmi rendszer önmagában mintegy a feltámadást ünnepelte (ennek látványos leírása ragyogja be a már idézett Jókai-regény utolsó lapjait). Mindennek következtében a nemzeti ideológia által még jobban megemelt nagy irodalom a 19. század utolsó évtizedeiben hihetetlen olvasói és hivatalos virágzást produkált; az írók egyrészt úgy tekintették magukat, mint a nemzet öröklékének megtestesülését, másrészt viszont ily szerepüket és szerepvállalásukat a hivatalosság elképesztő méreteiben hálálta meg – ezekben az évtizedekben ért be az a törekvés, amelyet a század első fele szorgalmazott: a nemzeti hála anyagi erővé vált; az irodalom termelése és fogyasztása ünneplések sorozata közben műkö-

dött. A kiépült és intézményesedett nemzeti hálának következtében az írók sok magas kitüntetést nyertek (Arany János Szent István-rendjének példája a legismertebb); igen szép számban képviselők is lehettek (ne feledjük: még Arany Jánost is felkérték, hogy vállaljon képviselő-séget, ráadásul Tisza Kálmán személyesen!⁴⁴; de az a költő is, aki pedig még a hivatalos laudációban is úgy szerepel, mint „a szerelem bolygó hollandija”, vagyis a léha, dolgozni nem szerető Tóth Kálmán is három cikluson át volt Baja város képviselője⁴⁵) vagy pedig – minden más szerep híján is – a felsőháznak király által kinevezett tagjai (Gyulai Pál, Jókai Mór, Beöthy Zsolt, Herczeg Ferenc); ennek következtében állított a nemzet sorozatosan szobrokat oly íróknak/költőknek is, akiknek életműve nagyon kevésbé volt politikusán vagy ideologikusan magyarázható vagy akiknek költői teljesítménye mára jórészt elfeledetté vált (pl. Tóth Kálmán, P. Szathmáry Károly), ezért keresnek a városok írókat vagy költőket maguknak, hogy emlékálításukkal a közösség kulturális kötöttségeit affirmálják (ilyen eset volt pl. Nyíregyházáé, ahol Bessenyei Györgynek emeltek szobrot, jóllehet Bessenyeinek semmi köze nem volt a városhoz, legfeljebb ahhoz a megyéhez, amelynek épp ekkoriban Nyíregyháza lett a székhelye), s ennek következtében alakult ki a szá-

zad végére az az irodalmi ünneplési rend, amely – mai szemmel nézve – szinte minden képzeletet felülmúl hatalmas szónoklataival, ódáival, könyveknek pazar díszkiadásával, ünnepi életképeivel, felvonulásai- val, fáklyásmeneteivel, fényűző dísz- vacsoráival és fogadásaival. A Jókai- évforduló ünneplési ceremóniája többé-kevésbé közismert (tudjuk: a százkötetes életmű-kiadást maga az országgyűlés vette határozatba, s a király ráadásul még Jókai adósságait is kifizette), azt is tudhatjuk, hogy a nemzet Mikszáthnak visszavásárolta őseinek birtokát⁴⁶, a százéves Brassai Sámuel 1899-ben egész Erdélyben végig ünnepelték, s a király is küldött neki üdvözlő táviratot⁴⁷ – de az azért meglepő, hogy pl. Kiss József évfordulós ünneplése is oly nagyszabásúra sikeredett, hogy az Akadémián, küldöttségek sora és hatalmas tömeg közepette, mikor az ősz költő megjelent, 500 fehér ruhás lány szórta a rózsát a költő lába elé...⁴⁸ A száz-

éves nemzeti ígéret, íme, beérett – az irodalom, amennyiben persze hajlandó volt az államideológia sors- és képviselőtársának szerepét elvállalni, megdicsőült, s mind virtuálisan, mind ténylegesen elnyerte a nemzet anyagi és erkölcsi háláját, s oly általános társadalmi megbecsülésnek örvendhetett, amilyenről sem előtte, sem utána a magyar irodalom és történelem nem is álmodhatott – ám a hivatalossá tett nemzeti emlékezetben mégis az írók szenvedés- teli, önfeláldozó életszentsége ka- nonizálódott: a Kisfaludy-Társaság irodalmi „emléktárában”, „mely a XVIII. század végétől mostanig élt legkiválóbb íróink személyes életének drága ereklyéit őrzi, egymás mellett foglalnak helyet rabbilinc és aranytoll, börtönben megőszült hajfürt és ezüst koszorú”⁴⁹. Íme, az arany és ezüst babérkoszorú még a megdicsőült irodalomtisztelet idejében sem nélkülözheti a nélkülözés és a szenvedés attribútumait.

JEGYZETEK

1. Jókai Mór: *Eppur si muove – És mégis mozog a föld* (1872). Jókai Mór *Összes Művei*. Regények 22–23. kötet. S. a. r. Margócsy József és Margócsy Józsefné Oberländer Erzsébet. Akadémiai Kiadó, 1965.
2. *Magyar költők sorsa* (1854). Ld: Jókai Mór: *Írói arcképek*. S. a. r. Bisztray Gyula. Múvelt Nép Kiadó, 1955. 165–169.
3. Ld. a *Széphalmon* c. vers kezdő sorait (1847): „Te, a nemzet-hálátalanság / Égbekiáltó némasága, / A nemzet- szégyen / Káin-bélyege, Oh Széphalom!”
4. Garay János: *Emlébeszéd Vajda Péter felett* (1847). In uő: *Összes munkái*. S. a. r. Ferenczy József. Méhner Vilmos kiadása, 1887. V. kötet. 378–395.

5. Jámbor Pál: *A magyar irodalom története*. I–II. Pest, Ráth Mór, 1864. *Előszó*. 5.
6. A nemzeti hála és emlékezet egyetemes intézményét, egy „nemzeti temetőt” szeretett volna Széchenyi István megalapítani, mikor megálmodta a magyar nemzeti „Pantheon”, a reménylett Üdvleldét. Ld.: Széchenyi István: *Üdvlelde*. (Dessewffy Aurel gróf hátrahagyott némi irománytörredékivel) Pesten, 1843. 16–17.
7. Kölcsey Ferenc: *Emlébeszéd Kazinczy Ferenc felett* (1832). In uő: *Összes Művei*. S. a. r. Szauder József. 1960. I. 714. E szemlélet még élesebb kifejtését ld. Kölcseynek *Kazinczy* c. epigrammájában (1832):
 Sírba Kazinczy leszállt; s későn fakad
 érte hevítvén
 A remegő könnyecsepp harmatozó
 szemeket.
 És fölkél hideg álom alól bús árnya
 sötétén,
 S rémletes arcával dombja fölébe
 leül.
 Nemzetemért e szív tettel bizonyíta
 szerelmet,
 Szól keserűn, s a díj könny leszen
 érte csupán?
8. A dicsőség monumentumának egyik legszebb vízióját ld. Vályi Nagy Ferenc versében: *A Magyarokhoz*. 1805-dikbenn: „Ti majd az Érdem Temploma faljainn/ Felmetszve lésztek; hol Maradékotok / Ha látja majd, tsókolni forrónn / Fogja ditső nevetek be-tűit.”
9. Cseréy Farkas levele Kazinczy Ferenchez (1805). In *KazLev* III. 316. – Ld. ehhez Kazinczy véleményét: „s minthogy neki, kinek gyönyörködve hallgatánk kedves zengéseit, míg élt, kenyeret nem adtunk, adjunk most, midőn már nem él, követ.” *Magyarászó jegyzések a' Csokonai' sírköve eránt tett jelentésre*. In *Hazai Tudósítások* 1806. november 11. E kérdés történetéhez ld.: Lakner Lajos: *Az Árkádia-pör fogságában : a debreceni Csokonai-kultusz*. Debrecen 2014.
10. *Tudományos Gyűjtemény*, 1820. I. 104.
11. E kérdéskör részletes tárgyalását ld.: Porkoláb Tibor: *„Nagyjainknak pantheonja épül” : közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékeszéd*. 2005.
12. Ugyanígy érti Kazinczy az áldozatot *A nagy titok* c. epigrammában is (1808): *„Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted / Szánt és vess, s hagyjad másnak az áldozatot!”*; s ugyanígy barátja, Vályi Nagy Ferenc is: *„A Hit oltárát mikor áldozattal / Megrakom, buzgónn, hogy az Ég kinyíljon / Füstinek, lantolsz velem...”* *A Poézishoz* c. versből, az *Ódák Horáth mértékeinn* c. kötetből (1807).
13. Kováts Sámuel: *Igaz-e, hogy a Tudományok inkább rontják, mint javítják az Elméket s az Erkölsöket?*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1818. X. 61–72.
14. Mokry Benjámin: *Némelly gondolatok és elmélkedések a Tudósokról közönségesen*. *Tudományos Gyűjtemény*, 1818. XII. 30–67.
15. *Tudományos Gyűjtemény*, 1824. I. 104.
16. Kölcsey Ferenc: *Paraneisis*. In uő: *Összes Művei*. Szépirodalmi Kiadó, 1960. I. köt. 1114. – Nagyon hasonlóan ír Pázmándi Horváth Endre is: *„A béren munkát, kedvet nem nyerhet az alkvó, Ezt egyedül megadott böcsület görjesztheti bennem.”* In uő: *Kisebb költemények*. 1832. 72.

17. Füredi Vida: *A recenziókról*. In *Tudományos Gyűjtemény*, 1818. VI. 12.
18. Vas Gereben: *A nemzet nap számosai* (1857). Az Est Lapok kiadása, bevezeti Laczkó Géza. é. n. 385, 388.
19. „Kazinczy akkor Szemere Pál megyeházi, szigorúan egyszerű hivatalos lakásán volt szállva. Szüleim belépésekor Kazinczy a parázzsal telt kandaló előtt ült, és villás reggeliül a maga számára kolbászt süttött. ... Hazatérő anyám a legnagyobb felháborodással közlé ezt velünk, és zúgolódása közben jól lepirongatta Pest ama főbbrendű családjait, kik elmulasztották Kazinczyt Pesten időzése alatt, kényelmes szállásra és ellátásra meghívni.” Karacs Teréz: *A régi Pestről*. Emlékezések 1825–1829-ből. In *Teleki Blanka és köre*. (Szerk.: Sáfrán Györgyi) Szépirodalmi Kiadó, 1963. 161.
20. Jókai Mór: *Az én kortársaim* (1872). In uő: *Írói arcképek*. Id. kiadás, 194.
21. A sírva vigadásról ld.: Szilágyi Márton: *Lisznyai Kálmán*. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Irodalomtörténeti Füzetek 149. Argumentum Kiadó, 2001. Különösen *Az új vállalkozás: a dalidó* c. fejezet: 96–118.
22. E helyzetet szépen illusztrálja Frankenburg Adolfnak *Sírvavigadók* c. elbeszélés-gyűjteménye (1857), amely átlagos kaland-novelláiban egyáltalán nem tartalmaz utalást magára a sírvavigadásra, tehát magát az irodalmat mint olyat tekinti sírva vigadásnak...
23. Bár Petőfi állásfoglalásához az is tartozik, hogy ha elutasította is bármely szervezetnek (így az Akadémiának is) esetleges tagságát, egy „nemzeti mecenatúra” támogatását elfogadta volna: („Adna csak nekem a nemzet évenként hét-nyolcszáz pengőforintot, megmutatnám, hogy pénze nem lenne elvesztegetve. Ezt természetesen csak a nemzettől fogadnám el, privát embertől a félvilág sem kellene ajándékban; persze, hogy a nemzetnek kisebb gondja is nagyobb, mint ilyesmire csak gondolni is. Nincs a földön gyermekeitől zarnokilag-követelőbb, s aztán irántok hálatlanabb anya, mint édes hazánk, ez a jó Magyarország”. Levele Arany Jánoshoz, 1847. febr. 23. In: PSÖM VII. köt. Akadémiai, 1964. 48.
24. Garay János felvételkori beszéde a Kisfaludy-Társaságban (1842). Ld. Ferenczi Zoltán: *Garay János élete*. In Garay János *Munkái* (Magyar Remekírók). Franklin Társulat, 1902. 9. – Ebben az életrajzban is így olvasható: „a költő, ki ismerte az élet súlyos gondjait s a sors nehéz megpróbáltatásait, mégis a saját egyéni bajairól majdnem sohasem dalol ... sohasem untatta nemzetét azzal, hogy élete mily nehéz. A költőt különválasztotta magában a küzdő férfitől.” Uitt 13. (Kiemelés tőlem)
25. Tompa hosszú, epikus jellegű versének záró strófája: „Jer oh dicső nép! s íme láthatod / A koldúsokban öngyalázatod! / Ki, mig kővér falattal él ebed: / A művészt éhen veszni enged!”
26. Garay János: *A koszorútlan koszorús*. (1846) In *Magyar elbeszélők*. 19. század. (Szerk.: Szalai Anna) I. köt. 597–618. Az elbeszélés végén, mikor Daykát már holtan találják, a következők olvashatók: „a doktor jöve be vendé-

geivel, férfiak és hölgyek, s az ünnep géniusza, egy liliumfehérbe öltözött tizenkét évű leányka, ékesen borított aranytányéron egy babékoszorút hozva, melyet a társas kör a költőnek születésnap ajándékkul hozott, s mellyel a doktornak őt előttük kell vala megkoszorúznia. ...De vannak keblek, s a költők közül nem kevésnek jutának ily keblek, kiktől a sors minden földi örömet irigyel.”

27. Az első idézet: Endrődi Sándor: *Századunk magyar irodalma képekben*. Athenaeum, 1900. *Lángész a homályban* c. fejezet, 34.; a második: Csengeri János: *Katona József emlékezete* c. ódájából (1891); ugyanígy hangzik Reviczky Gyula: *Katona József* c. ódája is (1891).
28. Vö. Riedl Frigyes véleményét: „Míg a költők – a hagyományos felfogás szerint – csak adósságokat hagynak maguk után, Arany mint vagyonos ember halt meg. Aki a költőt – úgy századbeliesen – szegény ördögnek képzei, ki nagyokat iszik ingyenes borból és kemény mámorában pár huszasért cifra rigmusokat ír itató papírosra, azok Aranyt életének rendezett habitusa után kizárnák a költők sorából.” Uő: *Arany János*. 1887. 32.
29. Kemény Zsigmond: *Szellemi tér* (1853) In uő: *Élet és irodalom*. Szerk.: Tóth Gyula. Szépirodalmi Kiadó, 1971. 259. – Vas Gereben véleménye: „Egy magyar könyvvel megint több – hanem azért kérek mindenkit, hogy pusztá hazafiságból meg ne vegye, hogy fölúglatlanul a sarokba lökje; hanem ha már megveszi, legalább olvassa el, aztán mondjon ítéletet róla, legyen az az íróra kedvező vagy kedvezőtlen, s vagy ösztönt kap jobbat is írni, vagy lemarad a térről, hova ma már annyian tódulnak. ... Fájdalom, dicsekedni szoktak, hogy megveszik a könyvet, mert magyarul van írva; hanem azért elolvasni egyet sem akarnak.” In uő: *Nagy idő, nagy emberek*. (Előszó) *Mondanivaló*. (S. a. r.: Egyed Ilona) Unikornis Kiadó, é. n. 7. – Vajda János: hasonló véleménye: *Önbírálat* (1862). In uő: *Válogatott művei* (S. a. r. Németh G. Béla). Szépirodalmi Kiadó, 1988. 638–639.
30. Kemény Zsigmond véleménye: id. helyen 226.
31. Gyulai Pál emlékbeszéde. In Gyulai Pál *Munkái* IV. kötet. *Dramaturgiai tanulmányok és emlékbeszédek*. é. n. 18.
32. Gyulai Pál: *Bajza összegyűjtött munkái*. (1852). In uő: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. S. a. r. Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Akadémiai Kiadó, 1961. 19–24.
33. Gyulai Pál: *Jókai legújabb művei*. In uő: *Bírálatok* 1861–1903. MTA 1911. 101.
34. Révay Mór János: *Jókairól és Mikszáthról bizalmasan* (1920). Palatinus Kiadó, 2004. 47–49.
35. Ld. a baráti emlékezést: „E kérdésre: – Hogy vagy, Imrus? mindig e két szóval válaszolt: – Úr vagyok! Anynyiban igaza is volt, hogy mindig tudott pénzt teremteni. ... Jelentős tőkét képezne, a mit az évek során át kiadott történelmi képekből és arczképcsarnokokból zsebre tett.” Ld. Lauka Gusztáv: *Vahot Imre*. In *Koszorú*, 1879. I. 353–363. De Vahot Imre, mikor meglátogatta a londoni világiállítást, a róla szóló könyvének jö-

- vedelméből egy évig megélhetett, a *Budapest nevezetességei* c. könyve akkora jövedelmet hozott, hogy évekig a Császárfürdőben lakhatott! Ld.: Stiller Kálmán: *Vahot Imre*. Eger, az Érseki Lyceum kiadása, 1912. 19–22.
36. Szvacsek Rezső: *Erdődi Pálffy Albert*. Irodalomtörténeti tanulmány. 1904. 35.
37. Voinovich id. mű III. 197–198.
38. Mikszáth Kálmáné: *Visszaemlékezései*. Irodalomtörténeti függelékkel Beöthy Zsolttól. Athenaeum kiadása, 1922. 189, 191.
39. Paul Sándor: *Csepreghy Ferenc* (1842–1880). 1934. 47.
40. Ld. Adriai nyaralási és vitorlázási emlékeit: Herczeg Ferenc: *Szelek szárnyán*; Singer és Wolfner, Bp., 1905.
41. Papp Ferenc: *Gyulai Pál*. MTA kiadása, 1941. 573.
42. Méreiné Juhász Margit: *Gyulai Pál széljegyzetei* Mikszáth Kálmán: Jókai Mór és kora c. művének korrekturapéldányán. *ItK*, 1960. 369–375.
43. Ld. erre nézve tanulmányomat: *Magyarok Mózese*. (Az 1859-es Kazinczy-ünnepségek nyelvhasználatához) In Margócsy István: *Égi és földi virágzás tükré*. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról. Holnap Kiadó, 2007. 149–268.
44. Voinovich Géza: *Arany János életrajza* (1860–1882). III. kötet, MTA Kiadása, 1938. 14. – Eötvös József ezzel indokolta javallatát, hogy Arany fogadja el a kitüntetést: „Nincs senki az országban, a ki nem találná természetesnek, hogy a magyar király a legnagyobb magyar költő iránt hódolatát fejezi ki.” Uitt 195.
45. Vadnay Károly: *Tóth Kálmán emlékezete*. In Kisfaludy Társaság Évlapjai 1892. 24–57.
46. Mikszáthnak visszavásárolták Horpács körüli birtokát (643 hold 1307 öl földterületet; 117.865 korona értékben; Ferenc Józseftől megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét díjmentesen (normál esetben, ha valaki kérte e kitüntetést, fizetni kellett érte – mint a báróságért), s egyetemi díszdoktorrá is választották. Ld. *A Mikszáth-jubileum története*. Révai Testvérek kiadása, é. n. (1911). 18–19.
47. Fitz József: *Brassai Sámuel*. Új kiadás. Budapest, 1912. 345.
48. Rubinyi Mózes: *Kiss József élete és munkássága*. Singer és Wolfner kiadása, 1926. 36, 39. – Az ünnepségre a nagybányai festők 64 festményt készítettek s állítottak ki!
49. Beöthy Zsolt: *Irodalmunk és irodalomtörténetünk*. In uő (szerk.): *A magyar irodalom története*. Képes díszmunka két kötetben. Athenaeum, 1906–1907. I. köt. 11.

Mátyás király szerelmes

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: SZÉP ILONKA

(idealizált királyok)

Azt hiszem, nincs sok olyan költemény a magyar irodalom történetében, melynek tárgy történeti vonatkozásait oly alaposan és mélyrehatóan feldolgozták volna, mint történt az Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* című versének esetében. A 20. század első felében egyre-másra jelentek meg az egymást kiegészítő és továbbgondoló írások (olyan filológiai mesterremekkel, mint Sándor István nagy ívű összefoglalója).¹ Ha ehhez hozzávesszük a Mátyás király művészi megjelenítéséről szóló hosszabb-rövidebb írásokat, melyek kitérnek Vörösmarty művére (Solt Andor alapos összegzését használván kiindulópontként),² akkor látszik csak igazán, hogy a köl-

temény egy rendkívül gazdag szöveg-univerzumban foglal helyet. E filológiai hagyománynak folytatója és éles hangú kritikusa Margócsy István, illetve a narratív elemek hagyományozódásának új perspektívába állításán fáradozó Szilágyi Márton. Előbbinek az írásával még fogunk foglalkozni, utóbbi pedig azt mutatta be, hogy Vörösmarty (és Arany János) később nemcsak újraírta a Szép Ilonka elbeszélését, de át is értelmezte azt némiképp.³

Az embernek szinte inába száll a bátorsága, ha e versről kell valamit mondania. Az előzmények tiszteletre méltóak, a költemény pedig kétséget kizáróan, habár talán mára megkopott varázsa és némileg csökkent ismertsége,⁴ az egyik legismertebb 19. századi magyar költemény volt sokáig. Mit is lehet még mondani e költeményről? Van értelme leporolni, újra elővenni? Egy irodalomtörténész természetesen csak afirmatív választ adhat efféle kérdésekre.⁵

A szerző az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon, 1750–1820” MTA-Lendület kutatócsoport munkatársa. Kutatásait az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatja.

Jelen elemzés kiindulópontja Margócsy István egy megállapítása:

A hatalmas ellentmondás a dolgozat elején idézett francia művel [Victor Hugo *A király mulat* című drámájáról van szó] szemben: míg Hugónál a király (vagy mondhatnánk: egy király) önmagában nem testesít meg semmiféle eszmeiséget, s kizárólag mint élvhajász hatalmaskodó valaki jelenik meg, a magyar romantika nemzeti elkötelezettsége számára a nemzeti király személye és figurája magától értetődően hozta magával a nemzeti nagyságnak és idealizmusnak teljes képzetkörét – Mátyás király még akkor sem jelenhetik csak ravasz nőcsábászoként meg, mikor álruhában valóban elcsavarja a lányok fejét, hiszen ő a nemzet egészét képviselő bölcs és igazságos, érzékeny férfiú, kinek szinte természetadta joga, hogy alattvalóinak vonzó női halmazát férfiúi nagyszerűségével is elkápráztassa.⁶

Margócsy éppen a *Szép Ilonkával* illusztrálja állítását. A továbbiakban először elemezni fogom a verset, aztán Margócsy állítását a vers világán belül, majd egy tágasabb historiográfiai hagyomány felidézésével egészítem ki, árnyalom az értelmezést.

(a vadász és a vad)

A vers elején az ismeretlen vadász „ül hosszú méla lesben, / Vár felaj-

zott nyílra gyors vadat”.⁷ Csak vár és vár és vár. Erre a szöveg hangsúlyosan figyelmeztet: az első tíz sorban a vár ige és képzett alakja ötször is előfordul. A pillangó s az azt követő leány hamar, már a második szakasz végén felbukkan, a várakozás tényének repetitív kiemelése a déltől alkonyatig tartó idő szubjektív megélésének meglehetősen hosszú és talán fárasztó („Vár feszülten”) tartamára mutat rá. Bár az események itt felgyorsulnak, a következő negyed nap (a „nap’ áldoztá”-tól a „hold’ éjjelé”-ig) eseményeinek elbeszélése jóval hosszabbra nyúlik. Így az elbeszélő idő és az elbeszélés ideje sajátos szerkezetet mutat: a hosszú várakozás eseménytelen órái mindössze másfél versszakot kaptak, míg az ugyanekkora időt átfogó, eseménydúsabb időszak tizenkét és felet. Mindez persze könnyen érthető, amennyiben az események ideje természetesen terjedelmesebb, mint az eseménytelen várakozásé. Ugyanakkor a várakozás tényének kiemelése nemcsak hosszát érzékelteti, hanem egy olyan fokalizáció felé mutat,⁸ ahol az elbeszélő átmenetileg a vadász perspektíváját, vadat fürkésző tekintetét követi.

A történet topikus mivoltához kétség sem férhet: a vadászat és a szerelem összefüggései az antikvitás óta a leggyakrabban forgatott topikus tör-

ténetre vezethetőek vissza. Sándor István gazdag, de közel sem teljes gyűjtése a 19. század eleji hasonszorú német történetekről azt mutatja, hogy ez a történettípus Vörösmarty korában is jól ismert. A vadász vadként űzi az erdőben szíve választottját, akit gyakran *voyeur*ként lesett meg. A vadászat tipikusan férfi tevékenység – nem véletlen hát, hogy éppen a vadászattal kapcsolatos történetek válhattak szerelmi allegóriává. Hovatovább a vadászatban benne rejlik az ösztönök kiélésének lehetősége: a vadász szervezett formában uralkodik ösztönein (konkrétan az ölés iránti vágyán), míg az elejtett vad benne ragad önnön életének ösztönvilágában, s ha a vadász utoléri, akkor mindenben alá kell vetnie magát akarátának.⁹ Ez Vörösmarty versének esetében azért lehet fontos, mivel Ilonkának nem is lehetett más választása, mint hogy alávesse magát a vadász szerelmének.

A vadász hatalmának a lány fölé való kiterjesztése metaforikus szinten előbb történik meg, mint arra a szöveg reflektálna. Csak a második, Peterdiék házában eltöltött rész után jelenti ki az elbeszélő, hogy „csendes a' ház, ah de nincs nyugalma: / Fölverte azt szerelem' hatalma.” A hatalom, mely már az első egységben maga alá gyűrte a lányt, itt nyers erőszakként jelenik meg, mint ami fölverte a ház nyugalma. Ahhoz, hogy ide eljussunk a topikus metaforák

folyamatos átrendeződését kell végigkövetnünk. A vadászat mint szerelmi allegória jól ismert történet: ehhez persze az kell, hogy a lepkét kergető leányt az elbeszélő („iramlik, 's mint őz' futása, / Könnyű 's játszi a' lány' illanása”) és a vadász vadként határozza meg:

„Istenemre!” szóla felszökelve
A' vadász: „ez már királyi vad!”

Ironikus e sorokban persze, hogy a vadászról ekkor még nem tudni, hogy ő valójában a király. A királyi jelző tehát egyszerre jelenti itt azt, hogy a vad fenséges (azaz a lány a vadásznak a maga testi mivoltában felettébb tetszik), illetve azt, hogy a vad voltaképpen a király jogos tulajdona, jussa, s illetéknéppen jogot formálhat birtoklására.

Fontos eleme a történetnek, hogy a lány maga is egyfajta vadászként jelenik meg, amikor pillangót kerget. Az ő pillangója valamilyen meghatározhatatlan metafizikai érték hordozójaként van jelen a történetben. Természetesen ennek is komoly hagyományai vannak: a pillangó hagyományosan az emberi lélek toposza, s a pillangó kergetése metaforikusan az önmagát kereső ember allegóriája. Elegendő itt utalni Amor és Psyché nagy hagyományú történetére, mely természetesen a 19.

században is ismert és népszerű narratív klisé maradt. Itt a pillangó a test börtönéből kiszabaduló, a földi világot elhagyó lélek neoplatonikus allegóriája.¹⁰ Mindezek alapján úgy tűnik, a leány voltaképpen a szerelmet kergeti, s ráadásul tisztában van a keresés kockázataival. Így határozza meg céljait:

„Tarka lepke, szép arany pillangó!
Lepj meg engem, szállj rám, kis madár;
Vagy vezess el, merre vagy szállandó,
A' hol a' nap nyugodóba jár.”

Az esztétikailag értékelt látvány („szép arany pillangó”) vagy ismeretlen világba vezet el a leányt („Lepj meg engem”), vagy pedig a halálhoz mutat utat („A' hol a' nap nyugodóba jár”). Hogy a pillangó által mutatott út (a boldog vagy szomorú kimeneteltől függetlenül) a szerelem maga, ismét az irodalmi hagyományokból következik, az azonban már közel sem biztos, hogy a leány ennek tudatában van. Inkább a 18. században oly népszerű érzékeny hősnőről van szó, aki tudja ugyan, hogy vágyakozik valami iránt, ám amíg szerelme nem ölt testet, addig nincs tudomása arról, hogy mit is keres pontosan.

A férfi és a nő két külön úton haladnak. A férfi megpróbálja uralma alá hajtani a vadként megjelenő nőt, a nő a pillangó birtoklásával próbál meg tárgyat találni homályos vágyakozásának. A szerelmi szál tétje, hogy

e kettőt sikerül-e összhangba hozni, a divergáló metaforikus struktúrák nyelvileg egyesíthetőek-e:

Ő a' lányért, lány a' pillangóért,
Verseneznek tündér kedvtelésért.

A tündér jelző itt nem annyira tünékenységre utal (bár talán épp ilyen értelemben párhuzama a lány „játszi illanás”-ának), inkább valamiféle meghatározatlan metafizikai jelenlétre. Fontos azonban ismét hangsúlyozni, s e ponton a szöveg erre reflektál is, hogy ők ketten nem ugyanazért „verseneznek”. Ez a más keresés fejeződik ki abban, hogy a revelatív pillanatban más találnak:

„Megvagy!” így szól a' leány örömmel,
Elfogván a' szállongó lépét;
„Megvagy!” így szól a' vadász,
gyönyörrel
A' leányra nyújtva jobb kezét[.]

Az öröm és a gyönyör rímhelyzetbe hozása ki is emeli a kettő közötti finom különbséget. Az öröm inkább egy – ismét – meghatározatlan kellemes érzésre, a gyönyör inkább érzékiségre, meg is tapasztalt öröme utal.¹¹ A vadász „rát teszi a kezét” zsákmányára, s ezzel mintegy rabul is ejti:

'S rezzent kézből kis pillangó elszáll;
A' leány rab szép szem' sugaránál.

A lány rabbá válik: ismét egy szerelmi metafora, egy újabb szerelmi metafora tör be a szövegbe, mely a vadász nyers uralmát fejezi ki. Az örömet hozó pillangó elszáll, s a vadász tekintete rabul ejti a lányt. Megjegyzem: ha komolyan vesszük az Amor és Psyché allegóriájának érzékeny értelmezését, akkor bizony a történet végkimenetele már itt felsajlik. Emlékszünk, hogy a lány a pillangótól vagy valamilyen magasabb rendű, metafizikai élményt remélt, vagy a halálhoz vezető utat várta megpillantani. A gyönyör rabságába esvén a pillangó elszáll kezéből, ami lefordítható a lélek szerelem általi felszabadulásaként is (végre célt talált a lány vágyakozása), de úgy is, mintha e ponton a lány önnön lelkétől vált volna meg, s csak testisége maradt jelenlévő (kiszolgáltatva persze a férfi vágyaknak). A történet vége felől visszapillantva e dilemma az utóbbi megoldás felé billen. S ezt az értelmezést támogatja az a bizonytalanság is, amiképpen a szöveg színtéje azonosította a vadász előtt felbukkanó lányt a kergetett pillangóval:

Ah de nem vad, könnyü kis pillangó
'S szép sugár lány, röpteként
 csapongó.

Itt ugyanis nem dönthető el egyértelműen, hogy az utolsó két szó („röpteként csapongó”) már a lányra vonatkozik (hiszen a lány említése

után következik) vagy pedig a lány említése a közbevetést, s a csapongó pillangó mozgásának leírása mintegy keretezi azt. A két lehetőség:

1. a kis pillangó és a szép sugár lány repülésük során csaponganak, azaz voltaképpen azonosak egymással;
2. a szerkezet retorikailag bonyolultabb, s olyan párhuzammal él, ahol az összetartozó elemek összekeveredtek: a) nem vad, hanem szép sugár lány (a férfi tekintete); b) kis pillangó, amelyik repülése során csapong (a nő tekintete).

Vörösmarty ismét finom érzékkel jelezte a szerelmi kaland kimenetelének eldöntetlenségét.

Nemcsak a vadász és a pillangó allegóriái értelmeződnek újra a vadászat során. A nyitóképen a férfit látjuk, amint figyel a vadást. Ráadásul a férfi e ponton közel sem megnyerő jelenség: „ül hosszú méla lesben”. A méla jelző, mely nyilván egy inverzió folytán került a les főnév mellé, feltehetően a várakozó vadászt jellemzi. A méla jelentése 'bámuló, szájtáti, bamba', s talán éppen Vörösmarty e szállóigévé váló verssora tompította a szó jelentését a 'reménytelenül várakozó' értelmére. (S talán még az is megkockáztatható, hogy Vörösmarty hatására váltak

szét a kevésbé elegáns málé és a megszeliidülő méla jelentései.)¹² Pedig a kifejezés még az esztétikailag oly kevéssé vonzó, rendre a rút esztétikai kategóriájával összekapcsolható nyitott száj vizualitását is felidézi. (Persze Vörösmarty azáltal is tompítja a szó jelentését, hogy nem közvetlenül a vadászra vonatkoztatja.) Ebbe a (valljuk be) nem kimondottan vonzó képbe tör be a pillangót kergető kecses lány, akinek a kettős jelzője: „szép sugár”. Utóbbi itt nyilvánvalóan a melléknév a ’sudár, karcsú’ jelentésében szerepel. A jelenet végén azonban a jelzők átértelmeződnek: „A’ leány rab szép szem’ sugaránál.” Azaz a férfi tekintete, mely a vers elejétől keres valamit, itt rabul ejti a lányt, méghozzá oly módon, hogy a lány jelzőit is uralni kezdi: a férfi szeme szép, ráadásul a tekintet sugárként jelenik meg (azaz ’egyenesen rá néz’, s tekintete át is esztétizálódik, amennyiben a napsugárhoz is hasonul). A következő szakaszban a férfi tekintete és a lány tulajdonságai ismét találkoznak:

A’ sugár lány körben és a’ vendég;
Lángszemében csábító varázs ég.

A férfi itt már kimondottan csábítóként van jelen, s szemének sugara itt valóságos mágikus tűzzé válik. E játékot az apa, az ősz Peterdi töri meg, amikor akaratlanul a király személyére tereli a beszélgetést – nem tud-

ván persze, hogy a vadász pontosan kicsoda-micsoda:

„Húnyt vezérem’ ifju szép sugára”
Szól az ősz most „éljen a’ király!”

A „szép sugár” itt egy új jelentést nyer (a 19. századit mai köznap metaforára cserélve: ’az apja szeme fény’,) ami aztán zavarba is hozza a vendéget. Peterdi ugyanis – bár neki magának erről fogalma sincs – arra figyelmezteti az álruhás királyt, hogy épp valami súlyos erkölcsi hibát készül elkövetni. Nem lehet véletlen, hogy Vörösmarty ismét a zavart jelző ismétléses technikához nyúl:

A’ vadásznak vér tolúl arczára
’S még kupája illetlen áll.
„Illetlen mért hagyod kupádat?
Fogd fel, gyermek, és kövesd apádat.”

S nemcsak az illetlen jelző tautologikus említése, a vendég elpirulása jelzi e zavart, hanem az is, hogy Peterdi azonnal – persze metaforikusan ismét – családjába is fogadja az idegent („Mert apád én kétszer is lehetnék”). A vendég furcsa köszöntője, mely felveti annak a lehetőségét, hogy a király letér a haza útjáról (az olvasók itt már sejthetik, hogy éppen ezt teszi!), egyfajta fenyegető átokformulaként is értelmezhető – a vadászként feltűnő király nem ronthatja meg Ilonkát (akinek a nevét csak ebben a jelenetben tudjuk meg):

„Éljen hát a' hős vezér' magzatja,
Addig éljen, míg a' honnak él!
De szakadjon élte' pillanatja,
Mellyben attól elpártolni kél;
Egy király se inkább, mint hitetlen:
Nyűg a' népen a' roszt 's tehetetlen.”

Ám miközben a férfi épp azon igyekszik, hogy hazafias lelkesedése felülírja szerelmét, hogy a vadász vágyait felülírja a király kötelessége, a lány nem tud a férfi személyiségének e kettősségéről, s maga is zavarba jön, amit a szöveg újfent tautologikus ismétlésekkel fejez ki:

A' leányka híven és hivebben
Bámulá a' lelkes idegent.

A férfi e ponton még mindig nem tud ellenállni vágyainak, s a búcsúzás előtt a vadász nevében hívja meg Peterdit és leányát a király udvarába.

Az olvasó persze csak sejtetheti a király és vadász azonosságát. Nemcsak a Mátyás királlyal kapcsolatos mondák utalnak erre, hanem az álruhába öltözött király csábítási próbálkozásainak széles körű irodalma létezik (Margócsy István már többször idézett tanulmánya számos példát felsorakoztat). A harmadik rész a leleplezés története. Míg az első egység a vadászruhába öltözött „méla” király magányos várakozásával indult, addig Peterdi és lánya a tömegben várakoznak a harmadik

egység elején (a vár ige ismét többször szerepel). A pillangó hordozta dilemma élet és halál dilemmája a lány arcára van írva: „S arca majd ég, majd színében elhal.” A kérdés persze már itt utóbbi javára dől el, megjelenik a király (a zavart ismét a tautologikus ismétlés érzékelteti: az „áldás életére!” felkiáltás gyors egymásutánban kétszer is szerepel), s a lány immár nem pillangóvá alakul át, hanem a hideg, merev anyaggá, amikor a mellette álló szoborral válik szinte azonossá:

Haloványan hófehér szobornál
Szép Ilonka némán és merőn áll.

A lány innen kezdve kiszakad a világból, az érzékeny hősnők útjára lép (azaz mégiscsak beteljesíti a pillangó toposzában rejlő ígéretet), s halálba sorvad. Az elfonnyadó virág, a titkos bú – mind ennek az érzékeny kultúrának a részei. Vörösmarty versében persze ettől még a metaforikus jelentések elcsúszása nem áll meg: a lány ugyan szoborrá merevedik, majd elhervad, s meghal, de e hervadás szinte leválik róla: előbb a lányról önnön sírjára kerül át a jelző („A' rövid, de gyötrő élet elfolyt, / Szép Ilonka hervadt sír felé”), majd jön az értelmezés, mely a hervadásként tételezett halál fogalmát sejtelmes módon „líliomhullás”-ként értelmezi, tehát egy virág képéhez vezeti vissza. Mielőtt azonban ennek értelmezésére

térnénk, említsük még meg az utolsó két sor rímjátékát:

A' király jön 's áll a' puszta házban:
Ők nyugosznak örökös hazában.

Korábban a vadász álruhás király saját magára vonatkoztatott átokformulája („Addig éljen, míg a' honnak él!”) voltaképpen a magánélet és a közélet (amour és devoir) kettségének réges-régi sztoikus etikai dilemmáját idézi, mely a 18. században, különösen a drámairodalomban oly népszerű volt. S amikor a lány azon gondolkozik, hogy „Vajh ki ő, és merre van hazája?”, akkor akaratlanul is a király saját választására kérdez rá. A ház és a haza némiképp disszonáns összerímeltetése kifejezi a magánérdek és közérdek összeegyeztetésének sikertelenségét. S persze a haza fogalmisága ismét jelentést váltott: az „örökös haza” ugyanis aligha keverhető össze a király által éppen felvirágoztatott konkrét hazával.

(liliumhullás)

Margócsy István jegyzi meg, hogy mily szemérmes a magyar irodalomtörténeti hagyomány, hiszen az utolsó szakasz híres sora száraz egyértelműséggel fogalmazza meg Mátyás király és Szép Ilonka szexuális kapcsolatának tényét: „Hervadása

liliumhullás volt”. Idézem tanulmányának vonatkozó részletét:

az ily témájú művek közül messze ki-magaslik Vörösmarty *Szép Ilonkája*, melyről ugyan rengeteg, hogy úgy mondjam, mentegető elemzés született [...], s a királyi csábítás aljas vádja ellen számos találékony érvelés is fogalmazódott meg [...], a történet alapvetően pikáns, szerelmi jellegét azonban a recepció erkölcsileg soha nem tudta feloldani – hiszen az árukkodó tételmondatot: „*Hervadása liliumhullás volt...*” csak nagyon nehezen lehetett félreérteni vagy félremagyarázni. A XIX. század legjelesebb elemzői is magát a csábítás történetét/témáját a lehető legtermészetesebb dolognak tartották, ami *bármikor, bárkivel* megeshetik [...], s a szomorúan végződő történet megítélése helyett legfeljebb Vörösmarty töredékes kifejtését, s bölcs elhallgatási stratégiáját dicsérték [...]. A XIX. századvégi recepcióban pedig a megneemesült Szép Ilonka olyannyira hozzátapadt mind Vörösmarty, mind pedig Mátyás király mítikus alakjához, hogy az ünneplés során még az is magától értetődőnek tűnt fel, pl. Vörösmarty centenáriumi apotheózisának kapcsán, midőn a költőt a magyar Olympon megkoszorúznák (Kapisztrán, Hunyadi János és Mátyás király jelenlétében), hogy a megdicsőülés során maga Szép Ilonka is mintegy szentté avatódjék[.]¹³

Margócsy álláspontjával („nagyon nehezen lehetett félreérteni vagy félremagyarázni”) szemben talán Gyulai Pál fogalmazza meg a legélesebben és minden bizonnyal a legnagyobb hatással a „mentető” értelmezés alaptézisét. Idézem (Margócsy is megtette):

Az elbeszélés egyszerű elegiai bája öszhangzik a részek széparányuságával. A költő művészien készíti elő és emeli ki a lélektani mozzanatokat. Sehol sem kapja feljebb a hangot, kerüli a fölösleges ragyogást, miből másutt nehezen tud menekülni. Minden természetes és költői. Mátyás Királyt, Peterdit, Ilonkát néhány találó vonás egészen megeleveníti. Mátyás nem mint csábító jelen meg, kitől visszariadt volna Ilonka; egy sikertelen vadászat unalmában mintegy önkénytelen adja át magát egy kellemes óra benyomásának, akaratlanul csábítja el Ilonkát, ki csak így elcsábítható. Az öreg nemes, ki először királyáért iszik, boszus kifakadása, hogy Mátyás nem iszik vele, gyöngédsége leánya iránt, kinek nem tesz szemrehányást, de akit baljóslatú aggodalommal vezet haza, mind oly jellemző és költői egyszersmind. A költő sokat hagy képzeletünkre, de mozgásba hozza célja szerint. Egy pár vonás s már az egész alakot képzeljük, egy pár szó s már fölleplezve előttünk az egész lélektani mozzanat. Kiválóan sikerült a beszélyke második és harmadik szakasza, mely Ilonka szerelmének

fölbredését és elhervadását rajzolja. Az első szak is nagyon szép, de midőn Ilonka a lepkét kergetve így szól: „Vagy vezess el merre vagy szállandó, merre a nap nyugodóba száll”, nem elég naiv, kissé mesterkéltnak tűnik. A második és harmadik szakaszban egyetlen szó sincs, mely ne volna helyén. A poharazó atya és vendég körül forgoló leány, ki meg-megáll, bámulva hallgatja az idegent s merengve kérdi magában vaj ki ő s merre van hazája, ki a bucsuzó vendégnek csak annyit tud mondani: emlékezzél visszatérni, ha meg nem látogatnánk s azzal megvallja szerelmét, rendkívül bájos jelenet. S mi jellemző, hogy Ilonka megismerve a királyt, többé nem szól. E mély fájdalomnak csak a hallgatás lehet igaz kifejezése, s már érezzük az ártatlan szív hervadását, melyet a költő oly szépen hasonlít a liliomhulláshoz.¹⁴

Én azt gondolom, hogy Margócsy kritikájának egy részállítása (a magyar irodalomtörténet-írás a *Szép Ilonka* lehetséges szexuális vonatkozásait eltagadta, tabuizálta) csak részben igaz, fő állítása (itt bizony csábítás történt a szó szexuális értelmében is) pedig megfontolandó, de *nem biztos, hogy igaz*. Gyulai Pál olvasata egészen szélsőséges (a király akaratlanul csábít), ám azt közel sem állíthatjuk, hogy a szakirodalom ne foglalkozott volna a csábítás tényével. A *Szép Ilonkával* kapcsolatos fentebb már idézett tárgy történeti tanulmányok sora

mindenesetre nem ebbe az irányba mutat, s a fontosabb verselemzések sem kerülnek meg a kérdést.¹⁵ A nagyobb probléma, hogy Margócsy és Gyulai divergáló olvasatai akár egyszerre is igazak lehetnek, s Vörösmarty szövege talán éppen attól izgalmas, hogy ezt a dilemmát végül nem is fogja feloldani. Mert egyfelől a liliumhullás metaforája igen közel esik a liliumtiprás lehetőségéhez, ám a közelség inkább csak sejtetés, s nem egyértelműség. A homlokra nyomott búcsúcsók ugyan testi érintkezés, s természetesen csak a mai fogalmaink szerint ártatlan, a 19. században még megengedhetetlen testi közelség, mégsem utal egyértelműen a lány megrontására. Miként a „hold’ éjjelén” távozó vadász is egy nőiségzimbólummal (hold) lép ki Peterdi házából, ám ebből még nem sok minden következik. A liliumhullás mellett voltaképpen egyetlen – ám annál jelentősebb – olyan vonatkozása van a költeménynek, mely arra utal, hogy a csábítás beteljesedett, s ez a vadászat és szerelem allegóriájának tárgy történetében rejlik (nem is véletlen, hogy a tárgy történettel foglalkozó tanulmányok képviselik inkább a megrontás megtörténetére épülő lehetőséget). A szerelmi vadászat ugyanis ritkán vall kudarcot: a férfi rendre elejti a vadat, s ezáltal erőszakkal szerzi meg a nőt, aki többnyire alá is veti magát a férfi akarátának. A *Szép Ilonka* esetében a

férfi valóban megszerzi a nőt, minden úgy is történik, ahogy egy ilyen történetben történnie kell – de csak egy bizonyos pontig. S e megakadás lehetett az oka annak, hogy Gyulai Pál inkább hajlott a megszelídítő olvasatra. Eszerint a vadászt éppen a tárgy történetben rejlő narratíva ereje sodorta bele ebbe a szerelmi kalandba, s bár egy adott ponton feladta azt, mégis tragédia történt. Nem lehet véletlen, hogy Gyulai épp a lánynak azon megszólalását nevezi „mesterkéltnak”, amikor az élet és halál, a szerelemben való felemelkedés vagy az általa való bukás dilemmáját veti fel még az első részben. Nem véletlen, hiszen e megszólalás a szerelem általi bukás lehetőségét jelenti be (s a szerelem lett légyen bármily metafizikus itt, mégiscsak fizikai valójában értendő).

A fentebbi verselemzésben bemutatott metaforikus bizonytalanság (akkor most pontosan miként is kell értenünk a hervadást?) nem segít eldönteni bűn és ártatlanság dilemmáját. Arról nem is beszélve, hogy a liliumhullást emlegető sor után a következő mintha épp az ellenkezőt mondaná: „Ártatlanság’ képe ’s bánaté.” E sor a lány halálát, a liliumhullás metaforájával kifejező képet értelmezi, pontosítja – s hát nem éppen a liliumtiprásra utal. A liliumhullás ugyanis megfe-

lel az ártatlanság és bánat képének: azaz a képben e két fenomén materializálódott, öltött testet. S hasonlóképpen bizonytalanok lehetünk a kérdés eldöntésében, amennyiben az elbeszélés felől nézzük a dolgot. Merthogy a vadász ajánlata (Peterdi és Ilonka keressék meg Budán), valamint a király kései megjelenése a Peterdi-házban ismét kétféleképpen, s ismét radikálisan különbözőképpen értelmezhető. Merthogy lehet úgy is érteni a dolgot, hogy az álruhás király valóban beleszeretett a lányba, s azért hívatta Budára, mert így akart kellemes meglepetést szerezni neki (és magának). Ez az értelmezés első pillantásra kevésbé tűnik hihetőnek (miért nem leplezte le magát előbb? miért gondolta, hogy Peterdi és lánya nem rettennek meg, ha a királyt megpillantják?), ugyanakkor megmagyarázná azt a rejtélyes körülményt, hogy a király miért is tért vissza az erdőbe, miért is akarta megkeresni a lányt (nyilván azért, hogy leleplezze magát, s felfedje őszinte szerelmi érzéseit). A másik értelmezési lehetőség ennek a szöveg ellentéte. A vadásznak öltözött király elcsábította a leányt, s talán azért rendelte Budára, mert királyként is folytatni szeretne volna kisded szexuális játékait. Ez az értelmezés is meglehetősen erősnek tűnik (vajon Peterdi miért nem lépett előbb közbe? miért is gondolta a király, hogy ha megalázza a megrontott lányt, akkor az újfent

aláveti magát akaratának?), ráadásul teljesen inkompatibilis mindennel, amit Mátyás királlyal kapcsolatban tudunk vagy tudni vélünk, hogy úgy mondjam, azzal, ami a 19. században a király személyével kapcsolatban köztudalom volt. (Láttuk, Margócsy ezt a diszkrepanciát okolja azért, hogy nem sikerült a csábítástörténetet csábítástörténetként olvasni.) S ha követjük ezen értelmezés fonalát, akkor a király visszatérése a Peterdi-házba alantas: folytatni kívánja a kalandot. (Persze itt is lehetnek kétélyeink: miért nem vadászként tér vissza?)

A *Szép Ilonka* tehát sajátos költemény: egészen radikálisan eltérő olvasatokra nyitott mű. Ezt a nyitottságot a szöveg narrációjának elliptikus szerkesztése éppúgy kifejezi, miként a nyelvi jelek instabilitása, a metaforikus struktúrák, jól ismert allegorikus történetek állandó újraalkotása is.

(Mátyás király szerelmes)

S végezetül ne menjünk el szó nélkül amellett, hogy ez éppenséggel egy Mátyás királlyal kapcsolatos történet. Ez nemcsak azért fontos, mert Mátyás idealizált alakja mintegy lélektani gátat emelt az utókor elé, hogy komolyan vehesse a Vö-

rösmarty-vers esetleges erotikus értelmezését. Mátyás király kiemelt historiográfiai helye nemcsak annak köszönhető, hogy erős kézzel uralkodván egy stabil országot kormányzott, s hogy mindemellett az itáliai humanizmus kultúráját is megkísérelte meghonosítani, hanem annak is, hogy ő volt az utolsó nagy király a középkori Magyar Királyság széthullása előtt. Ne feledjük, hogy Mátyás halála után már 24 évvel a Dózsa-féle felkelés következett, 36 évvel pedig Mohács – tehát a Mátyás által épített ország szinte azonnal szétzilálódott, s ez némiképp magyarázatra szorult.¹⁶

A lehetséges magyarázatok, melyeknek egész tárháza megjelenik Ignatius Aurelius Fessler német nyelvű Mátyás-regényében, több irányba mutatnak: szerencsétlen körülmények, belső széthúzás, vallási divergencia (a huszita fanatikussal való rendezetlen kapcsolat).¹⁷ Ezek között a lehetőségek között visszatérően jelenik meg a trónutódlás megoldatlanságának kérdése: egyfelől az idegen királynők, akik képtelenek hazájuktól távol megfoganni, másfelől a király tragédiája, aki kénytelen diplomáciai okokból hazásodni, miközben a haza felemelkedése azt kívánná, hogy magyar asszonyt szerezzen magának. E két szempont szorosán összekapcsolódott. Mint ismeretes, Mátyásnak törvénytelen gyermeke is született, s

mára nehezen eldönthető, hogy a királynék meddősége azért vált ennyire fontossá a hagyományban, hogy Mátyás e félrelépését magyarázza vagy a meddőség és a szabad szerelem egymástól függetlenül épült a Mátyás-kultuszban.¹⁸ Mindenesetre a Mátyással kapcsolatos szerteágazó folklórhagyományban gazdag tárházat találjuk e problémáknak. Talán a legizgalmasabb, hogy a szlovén folklórban miként öröklődött Beatrix királynével kapcsolatban a kígyószülés problémája,¹⁹ de a *Szép Ilonkához* inkább köthető történetváltozatok (vadászkalandok, szerelemben elsorvadó lányok, törvénytelen gyermekek és felszarvazott férjek) egész sora vonultatható fel.²⁰

Természetesen ennek a problémának nemcsak folklór és historiográfiai hagyományai vannak, de irodalmiak is. Drámák sokasága foglalkozott a Hunyadiak történetével (maga Vörösmarty is a *Czillei és a Hunyadiak* című darabjában).²¹ A történelem iránti érdeklődés, a történelem felfogásának historista fordulata után mégis inkább a történelmi regény kínálkozott olyan műfajnak, ahol a történelem dilemmáinak valamiféle önreflexióját lehetett nyújtani.²² Fesslernek a *Dialogromanok* hagyományát követő *Mathias Corvinusát* már korábban említettem, s emellé egy másik pél-

dát tennék itt: Jósika Miklós *A' csehiek Magyarországon* című 1839-ben íródott regényét. Ebben az ifjú Mátyás elhamarkodott döntést hoz, mivel még túl fiatal ahhoz, hogy saját érzelmi életét kezelni tudja (egész pontosan a regény antropológiája szerint szerelemről egy bizonyos kor alatt szó sem lehet, az csak felnőtt korban sújtja le az egyént).²³ A cseh király udvarában nevelkedő-raboskodó ifjú miközben szinte együtt nő fel az udvari csillagász Bretizláv Izabella nevű lányával, gondolkodás nélkül elfogadja Podjebrád Katalin kezét. Természetesen ez a házasság szeretetre, s nem szerelemre épül, s Mátyás megtanulja a leckét: a regénybeli Katalin (vagy Katarina) sorvadni kezd boldogtalanságában,²⁴ Mátyás pedig egyre közelebb kerül Izabellához. Hogy gondját feledje, vadásznak öltözve járja a vidéket, s bár csábítási történetről itt nincsen szó, az elbeszélő azért annyit megjegyez, hogy „[t]itkon sok szelid leányka' szive vert a' kedves vadászért.”²⁵ S Jósika azt a korabeli regényekben nagyon gyakran alkalmazott prózapoétikai eljárást is beveti, hogy Katalin és Izabella mintegy komplementer párt alkotnak: Katalinnak Izabella lesz a társalkodónője, betegségében legnagyobb vigasza, s mintegy rá hagyományozza férjét is halálakor. A *Trón és szerelem* című fejezetben teljesül be Mátyás és Izabella szerelme: bár egyház előtt nem, de

Isten előtt egymáséi lesznek, s e furcsa törvénytelen frigyet atyai áldás is kíséri – legalábbis sokat beszélget az apával a csillagok állásáról e részben. (Fura módon Jósika úgy oldja fel a helyzetet, hogy Mátyás azért is kényszerül balkézről nőszülni, mivel esküt tett, hogy felesége halála esetén nem házásodik újra – Aragóniai Beatrix szóba sem kerül.) E furcsa frigy, melyből aztán egy János nevű fiú is születik a regény végére, az elbeszélés világán belül problémamentesnek tűnik fel: Mátyást a regény, miként az előszó is mondja, a maga „tökélyében” mutatja meg,²⁶ s ily módon a regény lapjain semmilyen megkérdőjelezhető lépése nincsen, s az elbeszélő kizárólag jellemének tisztaságát hangsúlyozza. Az már más kérdés, hogy az olvasó ily könnyen megbarátkozik-e ezen beállítással, vagy érzékeli azon ambivalenciát „a korrajz megismerése” és „az erkölcsi tanítás felismerése” között, melyet Hites Sándor Jósika-monográfiája elemzett.²⁷ Hiszen az olvasó akár tudhatja is, hogy a törvénytelen fiú nem fogja megtartani a trónt, s hogy Mátyás király e magánéleti döntése, illetve rossz házassága voltaképpen az ország jövőbeni sorsát határozza meg. Jósika nem utal a bukásra, de az olvasó értelmezheti úgy Mátyás lépéseit, mint amelyek csak a saját világának logikáján belül tűnnek fel tökéletesnek, hiszen tudhatja, hogy azok súlyos stratégiai tévedések kö-

vetkezményei. Ebben a historiográfiai hagyományban nem véletlenül hangsúlyozódik Hunyadi János apai szerepe olyannyira. Jósikánál és Vörösmartynál is szó esik az apáról, aki felnevelte a tökéletes uralkodót (ami nyilván önmagában is teljesítmény), de az olvasó itt szembesülhet azzal, hogy Mátyás bizony éppen ezt fogja elmulasztani.

Jósika minden bizonnyal olvasta Fessler regényét is, ám *A' csehek Magyarországon* leggyakrabban hivatkozott forrása nem az, hanem Fessler monumentális, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* című történeti munkájának Mátyás korával foglalkozó 5. kötete.²⁸ (S tudjuk, hogy Vörösmarty vagy Kisfaludy Károly is előszeretettel nyúlt e munkához.)²⁹ E hivatkozások nem is azért jelentősek, mert azonosítható, hogy honnan származnak bizonyos történeti adatok. (Tudjuk, hogy például Jókai Mór még évtizedekkel később is forgatta Pray György vagy Palma Károly Ferenc latin nyelvű történeti összefoglalóit,³⁰ melyek Fessler alapvető forrásául szolgáltak, s feltételezhetjük, hogy Vörösmarty, Kisfaludy vagy Jósika is ismerte e könnyen hozzáférhető munkákat.) Fessler egyáltalán nem a forrásfeltáró munkája nyomán vált ismertté, hanem azért, mert regényes epizódokat írt, s a történeti személyiség

megragadásával kívánta megadni bizonyos események magyarázatát. Ám nemcsak történetei szivárogtak be egyre inkább a 19. századi magyar irodalomba,³¹ de történetiszemlélete is. Koszó János, Fessler monográfusa, Friedrich Wilhelm Schelling hatásában próbálta megragadni e történetírói praxist, amire a két kortárs gondolatainak rokonságán túl személyes ismeretségük, barátságuk is alapot nyújthattott. Eszerint a Schellinget követő Fessler meglönböztette a megtörtént eseményeket, az eseményeknek a történetíró lelkében összeálló magyarázatát, valamint a történelemnek mint olyanak a saját (örök) szabályait.³² Ha ezt a megközelítést követjük, akkor érthetővé válik a Mátyás szerelmei körüli historiográfiai dilemma is: Mátyás nem tudta öröklés útján biztosítani az ország stabilitását (történelmi tény), ennek oka az volt, hogy nem magyar asszonyt vett feleségül vagy nem szerelem útján nősült (a történetíró historizálása), s döntéseivel – lányok elcsábítása, törvénytelen gyermek – megszegte a természet rendjét (örök törvények). A Fessler-féle beállítás persze sokkal komplexebben (a politikai viták és események kusza halmazában) ragadta meg a problémát – szépirodalmi eszközökkel viszont lehetőség nyílt magánérdek és közérdek elveinek ütköztetésére, vágy és kötelesség szembeállítására.³³

Vörösmarty *Szép Ilonkája* esetén is többről van szó, mint egy ártatlan lány elcsábításáról. A vadász önmagára, a királyra vonatkozó szavait idézzük fel ismét:

„Éljen hát a' hős vezér' magzatja,
Addig éljen, míg a' honnak él!
De szakadjon élte' pillanatja,
Mellyben attól elpártolni kél;

Egy király se inkább, mint hitetlen:
Nyűg a' népen a' roz' s' tehetetlen.”

Márpedig kérdés, hogy a király nem pártolt-e el a hazától, amikor vadászként az erdőben lányok után kajtatott. A király ugyanis éppen azt tette, amitől a vadász óvta őt. Szerelmes lett – de szerelmét törvény nem szentesítette.

JEGYZETEK

1. Lásd Király György: A „Szép Ilonka” keletkezése, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 34 (1910): 231–233; Gálos Rezső: A „Szép Ilonka” keletkezése, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 35 (1911): 513; Király György: Szép Ilonka. Adalék a magyar irodalomtörténet tanításához, in: *A Budapest Székesfővárosi IV. ker. (Belvárosi) Községi Főreáliskola ötvennyolcadik Értesítője az 1911–1912. iskolai évről* (szerk. Kopp Lajos), Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1912, 3–16; Zolnai Béla: A „Szép Ilonka” keletkezéséhez, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 36 (1912): 489–491; Darvas János: A „Szép Ilonka” keletkezése, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 37 (1913): 290–292; Baros Gyula: Szép Ilonka halhatatlansága, *Irodalomtörténet*, 15 (1926): 205–218; Honti János: Vörösmarty egy német mintája?, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 43 (1933): 146; Fest Sándor: Vörösmarty „Szép Ilonkájának” angol forrása, *Irodalomtörténet*, 25 (1936): 18–22; Sándor István: A „Szép Ilonka” tárgy története, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 1937, 229–241; Kristóf György: Fadrusz Mátyás királya és Vörösmarty Szép Ilonkája, *Erdélyi Múzeum*, 48 (1943): 227–243.
2. Lásd Solt Andor: Mátyás király a magyar szépirodalomban, in *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Második kötet* (szerk. Lukinich Imre), Budapest, Franklin-társulat, é. n., 453–488.
3. Margócsy István: A király mulat. Fejedelmi csábítás a magyar romantikában [2004], in uő: „...a férfikor nyarában...” *Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról*, Pozsony, Kalligram (Margócsy István válogatott munkái), 2013, 214–240; Szilágyi Márton: Szövegek párbeszéde a Vörösmarty-életműben [2000], in uő: *Határpontok*, Budapest, Ráció, 2007, 204–210.
4. Legalábbis egyetemi hallgatóim körében ezt tapasztalom.
5. Két kiváló elemzést mindenképpen érdemes megemlíteni: Baróti Dezső: Szép Ilonka, in uő: *Árnyékban éles fény. Irodalmi tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 1980, 265–299; Bécsy Ágnes:

- A hervadhatatlan Szép Ilonka, *Árgus*, 11.5 (2000): 44–49.
6. Margócsy: i. m. 218–219.
 7. A vers szövegét a kritikai kiadás alapján idézem: Vörösmarty Mihály: *Kisebb költemények 2. (1827–1839)* (s. a. r. Horváth Károly), Budapest, Akadémiai (Vörösmarty Mihály összes művei 2.), 1960, 131–135.
 8. Mieke Bal: *Narratology. Introduction to The Theory of Narrative*, Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press, 2009³, 145–165.
 9. Brian Luke: *Violent Love. Hunting, Heterosexuality, and the Erotics of Men’s Predation*, *Feminist Studies*, 24.3 (Autumn, 1998): 627–655; Marcell Thiébaux: *The Stag of Love. The Chase in Medieval Literature*, Ithaca – London: Cornell UP, 2014, 89–143.
 10. Amor és Psyché mítosának eredetéről lásd Thomas Gärtner: *Ein Gattungsinernes Vorbild der Erzählung über Amor und Psyche, Quaderni Urbinati di Cultura Classica, New Series*, 97.1 (2011): 103–125. A 19. századi költészetben való továbbéléshez lásd Jean H. Hagstrum: *Eros and Psyche. Some Versions of Romantic Love and Delicacy, Critical Inquiry*, 3.3 (Spring, 1977): 521–542. Remek példatár: *Amor und Psyche* (Hrsg. Gerhard Binder – Reinhold Merkelbach), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft (Wege der Forschung 126.), 1968. A Szép Ilonka kapcsán szóba hozza: Szilágyi: i. m. 205.
 11. Lásd az öröm és gyönyör különbségéhez: Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára. Negyedik kötet*, Pest, Emich Gusztáv, 1867, 1207; Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára. Második kötet*, Pest, Emich Gusztáv, 1864, 1230.
 12. A Czuczor–Fogarasi-szótár szócikke árulkodó: „Eredetileg oly ember, ki szájtátva néz, bámúl; megfordítva málé, honnan málészájú am. bámuló, szájtáti, mamlasz, bamba, bám-bám, bacza. Mindezekben alapfogalom a szájtátongás, melyet a nyilt a, illetőleg nyilt e fejez ki. Nemesebb ért. bizonyos helyre vigyázva néző, mi sok embernél szájtátva szokott történni. Ily értelme van e versben: / »A vadász ül hosszú méla lesben.« / Vörösmarty.” (Czuczor–Fogarasi: *A magyar nyelv szótára. Negyedik kötet*, i. m. 429.) Hiszen még a nemesebb értelemnél is (mely mentené Vörösmarty vadászának-Mátyásának mélaságát) felmerül, hogy mindez tátott szájjal esnék meg. A TESz. szerint a méla alak csak a nyelvújítás idején kezdett elterjedni, s jelentése ’ábrándozó’. A hivatkozott források (például Csokonai Vitéz Mihály *Méla Tempéfőije*) alapján azonban ez elég jóhizemű értelmezés. Lásd *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H–Ó* (főszerk. Benkő Loránd, szerk. Kiss Lajos – Papp László), Budapest, Akadémiai, 1970, 829; 880.
 13. Margócsy: i. m. 215–218.
 14. Gyulay Pál: *Vörösmarty életrajza*, Budapest, Ráth Mór, 1864, 192–193.
 15. Lásd például Baróti: i. m. 265–271; Bécsy: i. m. 44; Szilágyi: i. m. 205. Bár nálamnál (és az imént idézett szerzőknél) sokkal szorosabban köti hozzá Vörösmarty versét a költő életrajzához, végső soron Szabó Magda is arra

jutott, hogy csak az utókor szerette volna elfelejteni („hibásan kódolni”) a versben olvasott férfi és nő közötti viszonyt: Szabó Magda: Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka*. Színképelemzés, *Irodalomtörténet*, 74.3 (1993): 398–419. Itt: 418–419.

16. Tanulmányosok Kubinyi András szavai e tekintetben, amely mintegy újramondja a Mátyás magánéletével kapcsolatos egyik leggyakrabban megjelenő történetet: „A nagy király ritka tehetséges férfi volt. A szerencse juttatta a trónhoz, ezt akarta mindvégig biztosítani, és a lehetőség szerint később fiára átörökíteni. Fiatalemberként szabadon kiélhette ösztöneit: szerette a nőket, az italt, a szórakozást, a táncot, élte a vidám katonai életet. Ugyanakkor kezdetől tisztában volt azzal, hogy mivel tartozik királyi méltóságának, ezt azonban a második házasságig inkább csak a külföldiek előtt, adandó alkalmakkor mutatta meg, különben közvetlen és megközelíthető maradt – főként katonái körében. A Beatrixszal kötött házasság több szempontból törést hozott életébe. El kellett távolítani élete nagy szerelmét, gyermeke anyját, de az új feleség, „az olasz menyecske” a maga műveltségével valószínűleg igazi szellemi partnerévé vált a királynak. Beatrix hatására változott a királyi udvar Európa bármely uralkodóéval vetekedő intézményé. Majdnem minden, amiért Mátyás neve ma is mindenütt ismert a reneszánsz- és humanizmuskutatók között, ennek a házasságnak köszönhető. A másik oldalról nézve viszont a nápolyi ki-

rályleány olyan politikába hajszolta bele a királyt, ami nem volt hasznos az országnak, és a Barbara Edelpöck és fia iránti gyűlölete sok keserű órát szerzett férjének.” Kubinyi András: *Mátyás király*, Budapest, Vince (Tudomány – Egyetem), 2001, 150.

17. Mathias Corvinus, König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien. Vom Verfasser des Marc-Aurels [Ignatius Aurelius Fessler]. Erster Theil. Breslau. Bey Wilhelm Gottlieb Korn. 1793; Mathias Corvinus, König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien. Vom Verfasser des Marc-Aurels [Ignatius Aurelius Fessler]. Zweyter Theil. Breslau. Bey Wilhelm Gottlieb Korn. 1794. Magyar fordítása is létezett a korban: Korvinus Mátyás magyar király. I-ső resz. Fessler utánn készítette Mihálkovic József. Pesten, Trattner Mátyás betűivel, és költségével. 1813; Korvinus Mátyás magyar király. II-dik rész. Fessler utánn magyarázta Mihálkovic József. Pesten, Trattner Mátyás betűivel, és költségével. 1813.
18. Persze a Margócsytól emlegetett szemérmesség itt is rendre visszatérő fogás. Például a Vörösmarty-kortárs Teleki József így ír Mátyásról: „A szerelemnek is sokat hódolt, kivált özvegye ideje alatt, de itt is a változatosságnak volt kedvelője, egyébiránt a belső családi csend megzavarását elkerülni ügykezék és az illedelemről soha sem felejtkezék meg. Társaságban a bortól nem idegenkedett, sőt azzal néha mértéken túl is élt. A korlátlan dicsvágyat, a hiúság sikerét is méltán tesszük hibái sorába; poharazás közben gyak-

ran mondá, hogy a fejedelmet semmi sem ékesíti annyira, mint a hír és dicsőség. Azért a hizelgést igen szerette, de még is csak úgy, ha igen durva nem volt. Sokak által vádoltatik a tettetésről nagyobb vagy kisebb mértékben. Azonban ha meggondoljuk, hogy az uralkodóknak az állam titkait elárulni és terveiket idő előtt fölfedezni nem tanácsos, sőt igen gyakran veszélyes lehet és a birodalom jövődjét kockáztathatja, ezen tettetést mind addig még kétszínűséggé nem fajúl el, jellemhibájának nem tarthatjuk.” Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. Ötödik kötet*, Pest, Emich Gusztáv, 1856, 524–525.

19. Steinmacher Kornélia: A kígyószülő asszony hiedelemköre egy szlovén népballada kapcsán, in *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 4.* (szerk. Csörsz Rumen István), Budapest, Reciti, 2015, 331–344.
20. Lásd erről Magyar Zoltán: *Mátyás király narratív hagyományköre. Típus- és motívumindex*, Budapest, Balassi, 2017, 76–81. (H.21–H40.3)
21. Lásd R. Toma Kornélia: A Hunyadi-drámák értékvilága a felvilágosodásban és a romantikában, in *Széphalom 13. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 2003, 141–150.
22. Erről lásd Hites Sándor: Politika, poétika, tudományosság: a történelmi regény mibenlétéről, in uó: *A múltnak kútja. Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*, Budapest, József Attila Kör – Ulpius-ház (JAK füzetek 133.), 2004, 7–24.
23. „Mátyás még eddig nem szeretett; az ő lelkének magasb röpte volt, ’s már helyzeténél fogva természetes, hogy lelke nagyobb szerű nézetekkel ’s tervekkel küzdött, mint hogy ideje maradjon hölgyek’ társaságának örülni.” Jósika Miklós: *A’ csehkek Magyarországbán. Korrajz I. Mátyás király’ idejéből* [I–IV. kötet], Pesten, Heckenast Gusztáv (Jósika Miklós’ regényei 9–12.), 1839, I, 61.
24. „Maradott egy szúró tövis a’ beteges királyi hölgy’ szívében, melly nékie fájdalmat okozott, ’s ez azon titkos önszemrehányás volt: hogy férjéhez nem szabatott lelke, ’s nem lehet, olly egészen övé, önnöne, mint ohajtaná.” Uo. III, 37.
25. Uo. III, 33.
26. Uo. I, VI.
27. Hites Sándor: *Még dadogtak, amikor ő megszólalt. Jósika Miklós és a történelmi regény*, Budapest, Universitas (Irodalomtörténeti könyvtár), 2007, 153.
28. Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Fünfter Theil. Die Ungern unter Mathias von Hunyad. Erzählt von Dr J. A. Fessler, Leipzig, 1811. Fessler életéhez lásd Abafi Lajos: Feszler Ignác Aurél, *Századok*, 12 (1878): 618–645; Peter F. Barton: *Ignatius Aurelius Fessler. Vom Barockkatholizismus zur Erweckungsbewegung*, Wien – Köln – Graz: Hermann Böhlau Nachf., 1969.
29. Fessler irodalmi hatásához lásd Visszota Gyula: Fessler hatása Kisfaludy Károlyra, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10.1 (1900): 31–44; 10.2 (1900): 165–176; 10.4 (1900): 437–439; Tolnai Vilmos: Katona József és Fessler, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 28.1 (1918): 1–13.

30. Lásd Vaderna Gábor: Erdély – identitás – Jókai. A kétszarvú ember, in *A kispróza nagymestere. Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról* (szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán), Balatonfüred, k. n. (Tempevölgy könyvek 25.), 2018, 114–141.
31. Ehhez lásd Tolnai Adél: *Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk*, Budapest, Franklin-társulat, 1911, 20–38.
32. Koszó János: *Fessler Aurél Ignác a regény, és történetíró a fölvilágosodástól a romantikáig*, Budapest, Budavári Tudományos Akadémia (Német philológiai dolgozatok 30.), 1923, 296. Lásd *Vorlesungen über die Methode des academischen Studium*. Von F. W. J. Schelling. Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung 1803; *Dr. Fessler's Resultate seines Denkens und Erfahrens als Anhang zu seinen Rückblicken auf seine 70 jährige Pilgerschaft*. Breslau bey Wilhelm Gottlieb Korn. 1826. 183–226. Fessler önellentmondásokkal telített világképéről lásd Tagai Imre: *Fessler Ignác, a filozófus*. Gondolkodásának fő jellemzői, különös tekintettel a német felvilágosodáshoz és a romantikához való viszonyára, *Bár*, 3.1–4 (1998): 60–76. Tagai elsősorban Fichte, Herder és Kant hatását emeli ki Schellingé mellett.
33. Jellemző, hogy Fessler két 20. századi monográfiája mily eltérő optikán keresztül tekintett az életműre: míg Koszó inkább a romantikus vonásokat, Barton a barokk-katolicizmus továbbélését emelte ki. Az én megközelítem e tekintetben merőben más: Fessler irodalmi hatása talán nem is annyira történetfilozófiai alapállása, mint inkább elbeszélői technikája alapján érthető meg.

© Döbrentey Dániel

Genovai részletek

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100** Ft,
egy évre pedig **25 200** Ft

ÉLET ÉS
IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

